Martynas Mažvydas

PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS PARENGĖJAS

Albinas Jovaišas

ŠVIESA
Kaunas 1996

UDK 888.2(091)
Jo-275

Dailininkas RAMŪNAS ČEPONIS

ISBN 5-430-02287-X

I

LIETUVIŠKO SPAUSDINTO ŽODŽIO IŠVAKARĖSE

LIETUVIAMS KNYGOS ŽINOMOS SENIAI

Žodį *knygà* lietuviai pasiskolino iš baltarusių kaip daugiskaitinį daiktavardį — *knỹgos* (SKARDŽIUS, p. 104—105). Daugiskaitos forma jis vartojamas XVI a. ir vėliau. Didžiosios tautos, nekalbant jau apie Senovės Graikiją ir Romą, turi labai senų savo kalbomis parašytų *rankraštinių knygų*. Lietuviai savo kalba sukurtų rankraštinių knygų iki pasirodant Mažvydo katekizmui neturi, būta tik nedidelių XV—XVI a. pradžios lietuviškų religinių tekstų, gal kiek giesmių. XV amžiui priskirtinas vadinamasis *seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas* dzūkų tarme. Psalmių ir giesmių lietuviškų vertimų rinkinėlį galėjo turėti A. Kulvietis, apie kurį dar kalbėsime. Pirmąja mums žinoma lietuviška rankraštine knyga reikia laikyti *Volfenbiutelio postilę*. Postilėmis vadinami pamoks-

lų rinkiniai, aiškinantys evangelijas, kurios pasakoja apie Jėzaus Kristaus gyvenimą, veiklą ir mokymą. Tokių rinkinių pavadinimas kilęs iš lotyniškų žodžių *post illa verba* („po šių žodžių"). Juos sakydavo kunigas, pacitavęs ištrauką iš evangelijos ir pradėdamas ją aiškinti. *Volfenbiutelio postilė* buvo surasta XIX a. pabaigoje Vokietijos miesto Volfenbiutelio kunigaikščio Augùsto bibliotekoje. Jos originalas (daugiausia vertimai iš vokiečių autorių) ir nuorašas datuojami 1563—1573 metų ir kiek vėlesniu laikotarpiu. Postilės parengėjas galėjo būti Augustìnas Jómantas, po Mažvydo mirties paskirtas klebonu į Ragaĩnę, artimai su Mažvydu bendravęs (KARACIEJUS, p. 20). Bet jau anksčiau buvo išėjusios penkios Mažvydo parengtos knygos.

Na, o rytų slavai, iš kurių lietuviai pasiskolino *knygos* sąvoką, jau XI a. turėjo septynias savo kalba (kartais paveikta bulgarų kalbos) parašytas religines stačiatikiškas knygas. Už tai jie turi dėkoti krikščionybei. Mat rytų slavai (rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai) krikščionybę priėmė X a. pabaigoje iš Bizántijos (graikų). O iš XI—XV amžių tokių rankraštinių knygų išliko daugiau kaip penki šimtai. Dažniausiai buvo verčiama iš graikų kalbos. Susiformavo, ypač vienuolynuose, knygų nurašinėjimo amatas. Nurašinėtojai vadinami (pratęsiant romėnų tradiciją) *skrìptoriais* (VLADIMIROVAS, p. 100—102). Lotynų kalba *scrìptor* reiškia „raštininkas", „rašytojas" ir pan. XIII—XV a., senie-

siems rytų slavų kultūros centrams patenkant į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, darėsi žinomos ir rankraštinės stačiatikių knygos. Maža to: patys Lietuvos didieji kunigaikščiai ir aukšti pareigūnai siekė, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vartojama slavų kanceliarine kalba būtų rašomi kūriniai, aukštinantys Lietuvą. Pagal kalbą tų kūrinių nepavadinsi lietuviškais, bet jų turinys lietuviškas. Taip XV a. viduryje parašomas, kaip manoma, Smolenskė (JUČAS, p. 27—48) Lietuvos metraščių *Trumpasis sąvadas*, iškeliantis Vytauto nuopelnus. Originalas turbūt neišliko, bet žinomi keli nuorašai. XVI a. pradžioje slavų kanceliarine kalba parašomi *Vidurinysis* ir *Platusis Lietuvos metraščių sąvadai* ir *Pirmasis Lietuvos statutas*. Jie taip pat plito nuorašais.

Pasiekdavo Vilnių iš užsienio bent jau nuo XIV a., kai buvo leista čia įsikurti pranciškonų ir dominikonų vienuoliams, lotyniškos rankraštinės knygos. Po Lietuvos krikšto (1387) statant bažnyčias ir kuriant mokyklas jos darėsi vis reikalingesnės. Yra žinomas labai svarbus faktas, kad Lietuvos didžioji kunigaikštienė Ona Vytautienė, viešėdama 1400 m. Vokiečių ordino Prūsijos valstybėje, lankė Marienverderio mieste neseniai mirusios ir pagarsėjusios stebuklais, šventąja laikomos Darātos kapą. Ona paaukojo bažnyčiai brangių audeklų, o pati labai prašė ir gavo iš kryžiuočių knygutę su Daratos gyvenimo aprašymu, — net du

egzempliorius. Tuo labai džiaugėsi (JONYNAS, p. 70; ONA, p. 114). Yra žinomos tos knygutės lotyniška ir vokiška versijos. Tai nereiškia, kad pati Ona mokėjo skaityti (galėjo ir mokėti), bet jos aplinkoje netrūko žmonių, kurie gebėjo knygutę skaityti ir išversti į kunigaikštienei suprantamą kalbą.

Rankraštinių knygų plitimą Lietuvoje liudija žymaus didiko ir pareigūno Alberto Góstauto bibliotekos sąrašai. Iš jų matyti, kad XVI a. I—II dešimtmetyje A. Gostautas turėjo arti šimto daugiausia rankraštinių knygų lotynų ir slavų kanceliarine kalba, tarp jų dvi čekiškas ir vieną rankraštinę lenkišką knygą (apie Viduramžiais labai populiarų Aleksándrą Makedoniẽtį) (JABLONSKIS, p. 353—357; VLADIMIROVAS, p. 136—137). Deja, lietuvių kalba rankraštinės knygos nebuvo rašomos. Reikėjo laukti Reformacijos, kad būtų galutinai suvokta lietuviškos knygos būtinybė.

Bet tada jau sparčiai plito spauda. Ją išrado (atskiras iš metalo išlietas raides ir kitką) vokietis, turtingas Mainco miestietis Jõhanas Gùtenbergas XV a. penktajame dešimtmetyje.

Knygos, išleistos iki 1500 m. gruodžio 31 d. imtinai, vadinamos lotyniškos kilmės terminu *inkunãbulai* („vystyklai"). Lietuvos inkunabulu gali būti laikoma vienintelė knyga — lotynų kalba 1499 m. Gdanske išleista *Agenda, arba Dievo sakramentų teikimas*. Nors *Agenda* spausdinta Lenkijoje, tačiau ją parašė iš Lietu-

vos kilęs Vilniaus vyskupystės kanauninkas, t. y. vyskupo kapìtulos (tarybos) narys, *Martynas*. Jis ilgai buvo studijavęs teisę Italijoje, o gyvenimo pabaigoje tapo Žemaičių vyskupu (1. ROČKA, p. 10). Tarp kitko, yra žinomas ir spaustuvininkas Jonas Lietuvis, kuris, amato išmokęs Romoje, keletą teisinių knygų išspausdino Londone XV a. pabaigoje (VLADIMIROVAS, p. 187—189).

Atskirą vardą turi knygos, išleistos nuo 1501 m. sausio 1 d. iki 1551 m. sausio 1 d., — jos vadinamos graikiškos kilmės terminu *paleotìpai* — senieji spaudiniai. Dvi pirmosios Martyno Mažvydo knygos — *Katekizmas* (1547) ir *Giesmė šv. Ambražiejaus* (1549) yra lietuviški paleotipai.

LIETUVIŲ KALBA XV—XVI AMŽIUJE

Artėjant XVI amžiui, Lietuvos politiniame ir kultūriniame gyvenime daug kas ėmė keistis. Gediminaičiai Algirdas, Vytautas, jo brolis Žygimantas Kęstutaitis labiausiai rūpinosi Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Jogaila, taip pat Gediminaitis, tapęs Lenkijos karaliumi (1386) ir pasilikdamas Lietuvos vyriausiuoju kunigaikščiu (faktinę valdžią Lietuvoje netrukus iškovojo Vytautas, tituluojamas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu), derino abiejų valstybių interesus, galima sakyti, ieškojo pusiausvyros. 1440 m. nužudžius Žygimantą Kęstutaitį, Lietuvos ponai didžiuoju kunigaikščiu išsirinko trylikametį Jogailos sūnų Kazimierą. Taigi Lietuvą pradėjo valdyti Jogailaičiai. Jų valdymas truko iki paskutinio Jogailaičio — Žygimanto Augùsto mirties 1572 m. Jogailaičiams, ku-

rie buvo renkami ir Lenkijos karaliais, svarbiausi tapo Lenkijos reikalai, Lietuva atsidūrė antroje vietoje ir buvo pamažu pajungiama Lenkijos Karalystės interesams. Po Lenkijos mieste Liubline įvykusios 1569 m. unijos, kuri sujungė Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę į vieną valstybę — Abiejų Tautų Respubliką, Krokuva tapo viršesnė už Vilnių, nors Lietuvos didikai, dignitoriai (aukštieji pareigūnai) jautėsi gana savarankiški.

Nuo XV a. pabaigos prasidėjo kelis šimtus metų trukę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o po Liublino unijos ir visos Respublikos, pražūtingi karai su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste. Valdant Vytauto provaikiui (Maskvos didžiosios kunigaikštienės Sofijos Vytautaitės Vasilijienės vaikaičiui) Maskvos didžiajam kunigaikščiui Ivanui III Vasiljevičiui (mirė 1505), sukurta teorija, kad Maskva yra trečioji Roma, t. y. Romos ir jau žlugusios Bizantijos imperijos valdžios paveldėtoja, priimtas Bizantijos herbas — dvigalvis erelis. Maskvos didieji kunigaikščiai ėmė save kildinti iš Romos imperatoriaus Augùsto giminės ir skelbtis viso stačiatikių pasaulio valdovais. Valdant Kazimiero Jogailaičio sūnui Aleksandrui (nuo 1492 iki 1506), Maskva užkariavo nemažai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rytinių žemių, kuriose gyveno stačiatikiai. XVI a. pirmojoje pusėje karas su Maskva virto nuolatiniu. Įsidėmėtina (nors laiko sutapimas tėra at-

sitiktinumas), kad 1547 m., kai išėjo pirmoji lietuviška knyga, Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas IV Vasiljevičius (Rūstusis) pasiskelbė „visos Rùsios caru" — monarchu, vienvaldžiu valdovu. Buvo vainikuotas vadinamąja Monomacho kepure — filigranine auksine karūna su sabalo kailio apsiuva, brangakmeniais ir kryžiumi. XVI a. karai tarp Lietuvos DK ir Rusų valstybės vyko su permaininga sėkme, bet vis dėlto pavojus iš rytų darėsi kas kartą grėsmingesnis. Tai vertė Lietuvą ieškoti paramos iš Lenkijos karalystės, su ja suartėti.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo pat Mindaugo laikų (XIII a.) lietuvių tautybės diduomenė išmokdavo kalbėti, kaip tada buvo sakoma, ir rusiškai, tiksliau tariant — greta lietuvių gyvenančių rytinių slavų kalba, ypač tomis tarmėmis, iš kurių formavosi būsimosios baltarusių ir ukrainiečių kalbos. Tačiau nuo Jogailos laikų, nuo krikščionybės įvedimo, vis labiau suartėjant su Lenkija, Lietuvoje plito ir lenkų kalba, pirmiausia tarp didikų ir bajorų per unijas ir per bažnyčią. Lietuvių tautybės ar kilmės didikui, mokančiam „rusiškai", pereiti prie lenkų kalbos buvo nesunku dėl tų kalbų artimumo. Bene pirmieji lenkų kalbą Lietuvoje priėmė nuo XV—XVI a. sanvartos turtingi ir galingi magnatai Radvìlos, nors savo tėvyne laikė tik Lietuvą ir ją visomis jėgomis gynė. Pirmasis privatus dokumentas lenkų kalba parašytas Kėdai-

niuose 1523 m. (DUNDULIS, p. 47), pirmasis oficialus Vilniaus magistrato (miestiečių savivaldybės) aktas — 1554 m. 1697 metais lenkų kalba, išstūmusi slavų kanceliarinę, buvo paskelbta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštvedybos kalba.

Suprantama, lenkų kalbos mokėjimas dar nereiškė lietuvių kalbos nemokėjimo. Lietuvių kalba plačiai vartota Vytauto aplinkoje. Prancūzų diplomatas Žilibèras de Lanuà 1413—1414 m. lankėsi Vilniuje ir Trãkuose. Jis rašo: „Paskui atvykau į Lietuvos sostinę Vilnių, kurioje yra pilis, pastatyta ant labai aukšto smiltingo kalno, sutvirtinta akmenimis, žeme ir mūru <...>. Pilyje ir jos kieme paprastai esti minėtas kunigaikštis Vytautas, Lietuvos valdovas. Jis ten turi savo dvarą ir savo būstinę <...>. To krašto gyventojai yra krikščionys <...>. Lietuviai turi savo atskirą kalbą" (KRAŠTAS IR ŽMONĖS, p. 50—51). Reikia manyti, kad Žiliberas čia turi galvoje ne tik valstiečius, bet apskritai lietuvių visuomenę. Vytautas kai kuriuos savo reikalavimus rėmė ne tik paveldėjimo ir nuosavybės, bet ir etnoligvistiniais (šiuo atveju lietuvių kalbos) argumentais. Kai Vengrijos ir Čekijos karalius, Šv. Romos imperijos imperatorius Zigmantas nenorėjo Žemaitijos pripažinti Lietuvai, Vytautas 1420 m. nusiuntė jam lotynišką laišką, kuriame sakoma: „Ši žemė yra mūsų tėvonija ir tėviškė pagal teisėtą paveldėjimą <...>; ji visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes *viena*

kalba ir tie patys žmonės. *Kadangi Žemaitija yra žemiau negu Lietuva, tai ji ir vadinama Žemaitija, kas lietuviškai aiškinama kaip „žemesnė žemė". Žemaičiai likusią Lietuvą vadina Aukštaitija, nes šioji žemė, palyginti su Žemaitija, yra aukščiau"* (LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIAI, p. 92, pabraukta cituojant). 1430 m. vokiškai rašytame laiške Vytautas kvietėsi į numatomą savo karūnaciją Vilniuje atvykti iš Prūsijos Vokiečių ordino maršalą (didžiojo magistro dvaro vadovą) H. Holtę. Nurodomas argumentas: „...nes Jūs gerai žinote aplinkybes ir mokate mūsų krašto kalbą ir galėsite su mūsiškiais gerai susitarti" (CODEX, p. 920). Vadinasi, oficialioje Vytauto aplinkoje bus galima tartis lietuviškai. Pagaliau yra vienas dokumentas, kuris parodo, kad lietuviškai tarpusavyje kalbėdavo Vytautas ir Jogaila. Po Lucko suvažiavimo 1429 m., vykstant ginčams tarp lietuvių ir lenkų dėl Vytauto karūnavimo karaliumi, Vytautas lotyniškame laiške primena Jogailai jų pokalbį Lucko pilyje. Imperatorius Zigmantas ir Vytautas tada tarėsi su Jogaila. Skaitome: „Ir kai buvome priimti Jūsų miegamajame, pradėjo viešpats Romėnų karalius [Zigmantas] su Jūsų Šviesybe kalbėtis, primindamas vakarykštį reikalą [Vytauto karūnavimo projektą], o Jūsų Šviesybė tuojau pasakėte, kad Jūs tam pritartute ir džiaugtutės. O mes [Vytautas] lietuviškai (originale: in litwanico) Jums pasakėme (cituoja savo žodžius lotyniškai): *Viešpatie Karaliau, neskubėkite su tuo reikalu,*

pirma dėl to pasitarkime (CODEX, p. 816). Vytautas tada prabilo lietuviškai, kad jo pokalbio su Jogaila nesuprastų Zigmantas.

Lietuvių kalba diduomenės sluoksniuose vartojama ir po Vytauto mirties, bet, deja, tik žodine forma. Išsirinkę 1440 m., nepaisydami lenkų priešinimosi, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu trylikametį Jogailos sūnų Kazimierą (nuo 1447 m. lenkai jį paskelbė ir savo karaliumi), kuris buvo užaugęs Lenkijoje, Lietuvos ponai, vadovaujami Jono Gostauto, pareikalavo, kad jis mokytųsi lietuvių kalbos ir papročių. Apie tai rašo Jãnas Dlùgošas savo lotyniškoje *Lenkijos istorijoje,* kurią jis sukūrė Kazimiero valdymo laikais, taigi yra šių įvykių amžininkas (gimė 1415 m., mirė 1480 m.). J. Dlugošas, nemėgęs lietuvių, pasakoja: „Pagaliau Lenkijos ponai, gavę iš kunigaikščio Kazimiero atleidimą ir nežymių dovanų, grįžo į Lenkiją <...>. Nedaugelį kitų, kurie buvo pasilikę, lietuviai savo neapykanta ir persekiojimais vėliau išstūmė iš krašto". Kazimierui „priskyrė lietuvius pareigūnus ir jį mokė savo kalbos ir papročių" (LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIAI, p. 156).

Žinome, kad iki pat XV a. pabaigos lietuvių kalba greta „rusų" ir lenkų kalbų buvo vartojama įtakingiausių ponų viešuose reikaluose. Yra išlikusi Gdansko pasiuntinių ataskaita apie jų pasitarimus Vilniuje 1492 m. su Kazimieru Jogailaičiu ir didikais. Ataskaitoje rašoma, kad jie tarėsi „ir lenkiškai, ir lietuviškai, ir rusiškai" (JABLONSKIS, p. 37).

Vis dėlto Jogailaičiai jautėsi pirmiausia Lenkijos karaliais, gyveno daugiausia jos sostinėje Krokuvoje ir sulenkėjo. Pvz., Kazimiero Jogailaičio sūnų mokytojas buvo minėtasis J. Dlugošas. Kaip tie sūnūs buvo auklėjami, iš dalies galima spręsti iš Venecijos diplomato Ambròzijo Kontarìnio užrašų apie lankymąsi Trãkuose 1477 m.: „Karalius Kazimieras tada atsitiktinai buvo Trakuose, į kuriuos aš vykau". Kitą dieną „Mane priėmė pats karalius ir nuvedė į savo kambarį. Sėdėjo jis garbingoje vietoje kartu su dviem sūnumis. Norėjo, kad aš paimčiau juos už rankų. Dalyvavo daug didikų, bajorų ir kilmingų riterių. Mano kėdė buvo pastatyta viduryje kambario. Norėjau kalbėti priklaupęs, tačiau karalius neleido ir nenorėjo klausytis, kol neatsisėsiu <...>. Po kitų kalbų mane nuvedė į rūmus, kur buvo paruošti pusryčiai. Tuojau atėjo karalius su sūnumis, jų priekyje su karališku spindesiu žengė trimitininkai. Karalius atsisėdo pirmas, jo dešinėje — abu sūnūs <...>. Per pusryčius buvo apie 40 asmenų. Kai tik nešdavo naujus valgius, trimitininkai išeidavo į priekį ir sutrimituodavo". Po pusryčių, diplomatui išvykstant, Kazimieras pareiškė per vertėją (pats turbūt kalbėjo lenkiškai) didžiausią palankumą ir draugystę. „Norėjo, kad panašią kalbą man pasakytų ir sūnūs. Jiems su derama pagarba atsisveikinus", Venecijos pasiuntinys išvyko (KRAŠTAS IR ŽMONĖS, p. 55). Iš šešių Kazimiero Jogailaičio sūnų keturi

tapo karaliais. Jie sugebėjo užimti ne tik Lenkijos, bet ir Čekijos bei Vengrijos sostus. Buvo vykdoma plataus masto Jogailaičių programa, kurioje Lietuva vaidino tik pagalbinį, antraeilį vaidmenį. Kazimiero Jogailaičio sūnūs Aleksandras ir Žygimantas Senasis valdė Lietuvą atitinkamai 1492—1506 m. ir 1506—1548 m. Jie abu buvo ir Lenkijos karaliai. Nėra žinių, kad būtų mokėję lietuvių kalbą.

Būtina pasakyti, kad XVI a. diduomenė, o vėliau ir bajorija, priimdama lenkų kalbą, be kurios negalėta bendrauti su valdovo aplinka, vartojo taip pat slavų kanceliarinę ir lotynų kalbas, o kai kurie aukštųjų sluoksnių atstovai dar mokėjo ir lietuviškai. XVI a. lietuvių kalbos autoritetas nebuvo pakirstas. Ją vartojo bajorija, nors stengėsi išmokti lenkiškai. Kalbėta lietuviškai ir daugiataučiuose miestuose — Vilniuje, Kaune, Trakuose. Pvz., 1552 m. Žygimantas Augùstas, valdęs Lietuvą 1544—1572 m., patvirtino nutarimą dėl rinkliavų Vilniaus miesto savivaldybei. Jame pasakyta, kad „iššaukimas" turi būti per suolininkus (miestiečių teismo tarnautojus) garsiai „paskelbtas lenkiškai ir lietuviškai, ir rusiškai, kad visi, kurie klausė, suprastų". Skelbiama buvo Vilniaus miestiečiams (JABLONSKIS, p. 38). Kunigaikščiui Mérkeliui Giedráičiui varžantis dėl Žemaičių vyskupo vietos su lenkų tautybės pretendentu, popiežiaus sprendimą M. Giedraičio naudai 1576 m. nulėmė argumentas, kad jis mo-

ka lietuvių kalbą (1. LEBEDYS, p. 109—110). Lietuvių kalba kartais nuskambėdavo ir labai didelėse iškilmėse. 1589 m. Vilniuje lankėsi Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Zigmantas Vaza. Tada buvo sukurtas ir įvairiakalbiame rinkinyje išspausdintas nežinomo autoriaus vadinamasis *pirmasis lietuviškas hegzamétras* — dviejų dalių nedidelis pasveikinimas: *Pakvietimas Lietuvos giminẽs* ir *Pakvietimas Viešpaties Karaliaus*. Reikia manyti, kad hegzametras buvo padeklamuotas valdovo akivaizdoje Vilniaus universitete. Eilėraštyje lietuvių tauta („giminė") kviečiama linksmintis ir valdovui giedoti „triumfą", jis vadinamas *Jógėla*, t. y. Jogailaičiu, ir sakoma, kad tik tam jis yra nemielas, „katras Dievo ir tėvykščios [tėvynės] šičia nemyli" (CHRESTOMATIJA, p. 114). Zigmantas Vaza vadinamas Jogailaičiu todėl, kad jo motina buvo Žygimanto Senojo duktė Kotrynà (tėvas — Švedijos karalius Jonas III).

Bet aukštuomenė ir intelektualai pasaulietiniame gyvenime lietuvių kalbai pripažįsta tik parodomąjį vaidmenį, suvokia ją kaip garbingą *protėvių*, o ne dabarties kalbą. Dėl to lietuviams priekaištavo lenkų tautybės humanistas, pirmosios spausdintos (lenkų kalba) Lietuvos istorijos — *Kronikos* (1582) — autorius Motiẽjus Stryjkòvskis. Dabartinė Lietuva didžiai klystanti, atsižadėdama protėvių kalbos, teigė M. Stryjkovskis (KUOLYS, p. 88). Viename savo eiliuotame

kūrinyje, aukštinančiame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeitį, jis rašė:

> Nes matau, kad jums savos lietuvių kalbos jau
> mokytis gėda <...>.
> Gera būtų, jei sava kalba tarp jūsų gyvuotų,
> Nes jūsų sostui totorius ir maskvėnas tarnavo.

Visuomenės gyvenime lietuvių kalbos gyvybę XVI a. apgynė bažnyčia. Lietuvių kalbos vartojimą bažnyčioje pripažino ir aukščiausia pasaulietinė valdžia. Nuo XVI a. vidurio pradedamos spausdinti lietuviškos religinės knygos. Tą darbą pradėjo Reformacijos veikėjai, o po keturių—penkių dešimtmečių įsijungė ir katalikai. Tautos egzistencijai, kultūrai atsivėrė naujos perspektyvos. Visa tai vyko Renesanso laikais.

Atskiras ir labai svarbus klausimas yra lietuvių kalbos vartojimas bažnyčiose. Senameldystė (pagonybė) buvo išpažįstama lietuvių kalba. Krikščionybė atėjo į Lietuvą iš Lenkijos, Lietuvoje įsikūrė lenkų dvasininkų, kuriems lietuvių kalba buvo svetima. Pamažu radosi ir lietuvių tautybės kunigų, ypač vikãrų — klebonų padėjėjų. Vis dėlto klebonijų kalba nuo tų seniausių laikų iki XX a. Lietuvoje tapo lenkų kalba.

Jogaila, pradėdamas 1387 m. Vilniuje lietuvių tautos krikšto akciją, negalėjo neparūpinti elementarių religinių tekstų lietuvių kalba. Apie tai yra šiek tiek duomenų.

Krokuvos universiteto profesorius Mikalõjus Kozlòvskis po Jogailos mirties tais pat (1434) metais pasakytame pamoksle Bãzelio (Šveicarija) bažnytiniame susirinkime teigė, kad Jogaila „pats vienas mokė juos [lietuvius] Tikėjimo išpažinimo [Tikiu Dievą Tėvą] ir Viešpaties maldos [Tėve mūsų] <...> ir vienas išvertė iš mūsų vietinės kalbos [lenkų] į jų kalbą" (LEBEDYS, PALIONIS, p. 22). Įsteigus Vilniaus (1387) ir Žemaičių (1417) vyskupystes, didėjo mokytų žmonių poreikis. Jogaila, atnaujindamas 1400 m. Krokuvos universitetą, 1364 m. įsteigtą Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo, fundaciniame rašte pabrėžė būtinumą platinti krikščionybę Lietuvoje, kad Lietuvos žemių valdinius „šviesos sūnumis paverstume" (LEBEDYS, PALIONIS, p. 22). Jogaila Krokuvos universitete savo lėšomis išlaikė lietuvių ir rusų jaunuolius, kurie, tapę kunigais, skleidė tarp tautiečių tikėjimą jų kalba.

Žinoma, sunku patikėti, kad Jogaila pats būtų išvertęs lenkišką poterių (maldų, kalbamų atmintinai) tekstą į lietuvių kalbą, bet tokį įsakymą duoti ir patikrinti, kaip jis įvykdytas, — privalėjo. Tikriausiai poterius į lietuvių kalbą jau anksčiau buvo išvertę pranciškonų vienuoliai, įsikūrę Vilniuje ne vėliau kaip XIV a. pradžioje, tad vyriausiajam kunigaikščiui Jogailai liko tokį vertimą tik patvirtinti. (Įdomu, kaip mokėsi kalbėti poterius krikštijamas pats Jogaila — lietuviškai ar lenkiškai?) Ir J. Dlugošas, aprašydamas

žemaičių krikštą 1413 m., apie kurį informaciją gavo iš kitų, nes gimė tik 1415 m., pažymi (nors jis kai kuriuos faktus iškraipo), kad pats Jogaila mokė žemaičius poterių: „Nė vienas iš dvariškių, atvykusių į Žemaitiją su karaliumi Vladislovu (toks Jogailos krikšto vardas), nemokėjo kalbėti žemaitiškai, todėl Lenkijos karalius pats turėjo prabilti, kad žemaičiai priimtų tikrąjį tikėjimą bei religiją. Pirmiausia išmokė juos Viešpaties maldos, po to Tikėjimo išpažinimo ir visų kitų tikėjimo tiesų, įeinančių į tą Išpažinimą. Išaiškino, kad prieš apsikrikštijant reikia įtikėti. Paskui plačiai juos mokė, aiškindamas, kad reikia garbinti ir tikėti tik vieną Dievą, kad tikras yra vienas Dievas, bet trijuose asmenyse, kad jis yra viso pasaulio kūrėjas ir gailestingiausias atpirkėjas" (KRAŠTAS IR ŽMONĖS, p. 48). Galbūt čia J. Dlugošas tik apytikriai atpasakojo Jogailos veiklą Žemaitijoje, bet kad XIV a. pabaigoje jau buvo bent svarbiausi poteriai išversti į lietuvių kalbą, abejoti nereikėtų. Kaipgi kitaip pradėsi mokyti naujo tikėjimo, jeigu nė poterių tų žmonių kalba neturėsi? Be abejo, teisus K. Jablonskis, samprotaudamas paprastai: „Raštas lietuvių kalba turėjo atsirasti XIV a. gale, priėmus krikščionybę, bet tų rašytų lietuviškų tekstų, vertimų, turėjo būti labai nedaug — patys reikalingiausieji tikybiniai tekstai" (JABLONSKIS, p. 45).

XV a. lietuviškų religinių raštų turėjo pamažu daugėti. Bet nežymiai, nes ir Lenkijoje to meto lenkiškų

tekstų maža. Padėtis keitėsi XVI a. pradžioje. „Vienuolynų lietuviški pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję bažnyčioje ir mokykloje lietuvių kalbą, negalėjo kiekvieną kartą žodžiu versti į lietuvių kalbą tekstus, turėjo turėti ar pačių paruoštus, ar nusirašytus iš kitų reikalingiausius evangelijų tekstus, katekizmą, žymesnius pamokslus ir t. t." (JABLONSKIS, p. 45). Vilniaus miestiečiams skirtoje Šv. Jonų bažnyčioje 1521 m. pamokslai sakomi lietuviškai ir lenkiškai. 1501 m. Vilniaus pranciškonų vienuolyne buvo lietuvių pamokslininkas Vaitkus, 1522 m. — lietuvių išpažinties klausytojas Jonas iš Vilniaus (JABLONSKIS, p. 38, 41). Tačiau lietuvių kalbos padėtis Lietuvos bažnyčiose, parapijoms vadovaujant daugiausia lenkų tautybės klebonams, buvo prasta, ją reikėjo paremti. Tai ir buvo daroma, bet, matyt, be didesnių rezultatų. Yra žinoma keletas valdžios potvarkių, kuriais reikalaujama turėti bažnyčiose kunigų, mokančių lietuvių kalbą. Potvarkius skelbė valdovai Aleksandras 1501 m., Žygimantas Senasis 1511 m. ir 1524 m.

Vis dėlto 1528 m. Vilniaus vyskupijos statutai nustatė, kad lietuviškose srityse krikštijant vaiką krikšto formulė būtų sakoma ne lietuviškai, o lotyniškai, nes kunigas dažnai lietuvių kalbos nemoka (1. LEBEDYS, p. 176).

Vis aktyviau reikšdamiesi visuomeniniame gyvenime, Lietuvos bajorai „kėlė viešumon ir savąją kalbą

ta forma, kuria ji buvo vartojama, būtent šnekamosios kalbos forma". Kalbos klausimas kilo visų pirma bažnyčioje. Iš klebonų reikalaujama laikyti lietuvių kalbą mokančius vikarus. Taip pat įsakoma prie parapinių bažnyčių turėti mokyklas, kuriose būtų mokoma lietuvių ir lenkų kalbomis (JABLONSKIS, p. 42—43). Apie XVI a. vidurį Vilniaus vyskupystės lietuviškojoje dalyje galėjo būti daugiau kaip 50 mokyklų — maždaug kas trečioje parapijoje (TUMELIS, p. 13).

Ypač svarbi 1528 m. žinia. Tais metais Vilniaus vyskupystės sinodas (dvasininkų susirinkimas) įsakė statyti prie bažnyčių ir aprūpinti „patogias mokyklas ir namus besimokančiai jaunuomenei gyventi", laikyti mokytojus, kurie, be kitų dalykų, „savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis (LEBEDYS, PALIONIS, p. 24). Evangelijos ir apaštalo Povilo (Pauliaus) laiškai įeina į Naująjį testamentą. Toks sinodo reikalavimas leidžia manyti, kad tuo metu jau buvo lietuviškų vertimų iš Naujojo testamento, nes kitaip būtų nelogiška reikalauti tuos dalykus aiškinti lietuviškai.

Lietuvių kalbos vartojimą bažnyčiose XVI a. pradžioje ir anksčiau svariai argumentuoja 1962 m. radinys Vilniaus universiteto Mokslinėje bibliotekoje. Bibliotekos darbuotoja O. Matusevičiūtė, tvarkydama senuosius fondus, rado lietuviškus poterius (24 eilu-

tes), ranka įrašytus lotyniškos knygos paskutiniame tuščiame puslapyje. Knyga *Tractatus sacerdotalis* („Traktatas kunigams") išleista 1503 m. Vakarų Europoje (Strasbūrė). Joje rašoma apie sakramentus ir kitus kunigams svarbius dalykus. Knyga įrišta drauge su kitomis trimis knygomis į vieną *konvoliutą* (rinkinį). Taigi ji visą laiką buvo Vilniuje. Įrašyti šie poteriai: *Tėve mūsų, Sveika Marija* ir *Cikiu ingi Dzievą Tėvą*. Tekstas užrašytas XVI a. pradžioje, gal net pirmajame dešimtmetyje, ir yra senesnio vertimo iš lenkų kalbos nuorašas (LEBEDYS, PALIONIS, p. 31, 33). Tad lietuvių raštijos pradžią, remiantis šiuo faktu, reikia nukelti į XV a., nors tikriausiai dalis poterių, kaip kalbėjome, į lietuvių kalbą buvo išversti XIV a. pabaigoje, pradedant lietuvių tautos krikštą.

Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas — labai prasmingas, daug ką pasakantis. Jis rodo, kad tautos religinis mokymas prasidėjo nuo pačių svarbiausių maldų, kuriose aiškinami krikščionybės pagrindai. „Tėve mūsų" ir „Cikiu ingi Dzievą Tėvą" („Tikiu Dievą Tėvą") yra būtent tie poteriai, kurių, kaip teigia M. Kozlovskis ir J. Dlugošas, Jogaila mokė lietuvius. „Tėve mūsų" — tai pirmieji žodžiai maldos, kurią kalbėti apaštalus išmokė Jėzus Kristus, todėl ji vadinama Viešpaties (Kristaus) malda, lotyniškai *Orãtio Dòminica*. „Tikiu Dievą Tėvą" yra malda, kurią kalbėdavo apaštalai, todėl vadinama „[Apaštalų] Tikėjimo

išpažinimu", lotyniškai *Sym̃bolum fìdei*. „Sveika Marija" prasideda angelo pasveikinimu Marijai. Lotyniškai ši malda vadinasi *Angèlica salutā̃tio*. Lietuviškai užrašytas trumpasis, paplitęs Viduramžiais tos maldos variantas. Pagal pirmuosius žodžius maldos dar vadinamos lotyniškai: *Pā̃ter nòster* — „Tėve mūsų", *Ãve Marìa* — „Sveika Marija", *Crèdo* — „Tikiu".

Poteriai supažindino lietuvius su svarbiausiais katalikybės teiginiais: yra vienas Dievas trijuose asmenyse — Tėvas, Sūnus ir Šventoji dvasia; Dievas sukūrė dangų ir žemę; viskas priklauso nuo jo valios; Dievo vienintelis sūnus — Jėzus Kristus, kuris išganys žmoniją; jo motina — Marija, labai maloninga. Kalbantieji poterius pasižada visu tuo tikėti. Tie teiginiai keitė lietuvių senãmeldiškas tradicijas. Naujoji religija Lietuvoje įsigalėjo pamažu. Tiesa, ją greit priėmė diduomenė ir bajorija, miestiečiai, tačiau kaime šis procesas truko apie tris šimtus metų.

Lietuviškojo teksto autorius ir konvoliuto savininkas buvo kunigas, greičiausiai priklausęs pranciškonų vienuolių ordinui ir dirbęs Vilniuje. Jo šnekta ieškotina Vilniaus krašte, galbūt Dievẽniškių-Trobų̃-Lazū́nų ruože (1. ZINKEVIČIUS, p. 238). Tróbos ir Lazūnai dabar priklauso Baltarusijai, yra Gardino srities Vijõs rajone. Pagal tarmę poterių tekstas labai artimas vadinamajam rytiniam raštų kalbos variantui, kuris rėmėsi Lietuvos valstybės centro šnekamąja kalba ir buvo vartojamas Vilniaus vyskupystėje.

Prieš atsirandant lietuvių raštijai ir jos kūrimosi pradžioje (XIV—XV a.) Vilnius buvo didelis miestas, galingos valstybės — Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės — sostinė. Galėjo turėti apie 20—30 tūkstančių gyventojų. Lenkų kalba tuo laiku dar menkai tepaplitusi. Lietuviškos buvo Vilniaus apylinkės. Mieste daugiausia kalbėta lietuviškai, rytinių slavų tarmėmis, iš kurių atsirado ir baltarusių kalba, taip pat vokiškai, totoriškai, žydiškai. Vilniuje vartotam kalbos variantui būdingos rytų aukštaičių ir dzūkų kalbinės lytys. Šis variantas formavosi Vilniuje kaip miesto šnekamoji lietuvių kalbos *koinē*, t. y. bendrinė kalba, susidariusi iš giminingų tarmių kurios nors vyraujančios tarmės pagrindu. Miesto koinė visada turi didesnį prestižą negu atskira tarmė, todėl vartojama viešumoje. Tad poteriai svarbūs ir tuo, kad parašyti vilnietiškai.

Bet reikia žinoti, kad Lietuvoje tuo metu radosi ir kitas raštų kalbos variantas — *vidurinis*. Jis kūrėsi Žemaičių vyskupystėje vakarų aukštaičių tarmės Lietuvos vidurio žemumoje (Nevėžio baseinas) pagrindu. Žymiausias vidurinio raštų kalbos varianto atstovas yra Mikalõjus Daukšà, parengęs Vilniuje išleistas knygas — *Katekizmą* (1595) ir *Postilę* (1599). Suprantama, prieš pasirodant viduriniu variantu parašytoms knygoms, turėjo būti to varianto rankraščių, taip pat ir poterių. Tačiau arba jų neišliko, arba iki šiol nesurasta.

Seniausiojo lietuviško rankraščio reikšmę reikia pabrėžti dar keliais požiūriais. Jis, nors ir nedidelis, labai svarbus lietuvių kalbos ir tarmių istorijai studijuoti. Be to, lyginamas su vėlesniais tekstais, parodo, kaip buvo kuriamas ir vėliau nusistovėjo lietuviškasis poterių kanonas — vienodas, visiems privalomas kalbėjimas. Yra dar vienas dalykas, susijęs ir su kalbos, ir su kultūros istorija: pirmaisiais krikščioniškų tekstų vertimais į lietuvių kalbą pradedamas kurti naujas stilius, paremtas bibline-evangeline retorika. Atsiranda kalbos figūrų, kurių anksčiau negalėjo būti — emocingi kreipiniai, prašymai, pripažinimai, prisipažinimai, pasižadėjimai. Tiesa, mes nežinome, kokiomis formulėmis senãmeldžiai lietuviai kreipdavosi į savo dievus ir dievaičius, bet tokio asmeninio, vidinio santykio tikriausiai nebuvo. Atsivėrė naujas tolimų kraštų koloritas. Keitėsi senųjų religinių-mitologinių sąvokų prasmė. Tokie įvaizdžiai kaip *dangus, dangūs, žemė, Dievas, Dvasia, šventieji* paimami iš ikikrikščioniškos kultūros, bet dabar jie įgauna naują turinį: *Dievas tėvas, Šventa dvasia, šventųjų draugystė*. Tokias naujoves randame trumpame 24 eilučių poterių tekste. Nepalyginamai didesniu mastu su šiomis problemomis susidūrė Mažvydas, nors jis jau galėjo remtis tam tikra lietuviškų religinių rankraščių tradicija. Šioje tradicijoje susipynė sukrikščionintos senameldystės sąvokos, lenkiškų raštų ir žodžių pavyzdžiai, seni

skoliniai iš stačiatikių rytinių slavų, anksčiau apkrikštytų negu lietuviai laikų (*bažnyčia, Kalėdos, Velykos, krikštas* ir t. t.).

Čia minėtinas ir S. Narbuto 1986 m. Lietuvos knygų rūmuose rastas lotyniškas mišiõlas, kunigų vartojamas per pamaldas. Jis išleistas 1501 m. Lionė (Prancūzija). Paraštėse užrašyta daugiau kaip 90 lietuviškų žodžių ir frazių, išverstų iš lotynų kalbos. Įrašai gali būti iš XVI a. pradžios. Tai įrodymas, kad kunigai vartojo bažnyčioje lietuvių kalbą. Knyga susijusi su Lietuvos pranciškonais. Bažnyčiai prireikė turėti lietuviškų tekstų. Įrašų autorius, kaip rodo tarmė, kilęs iš Vilniaus krašto, nuo Trãkų-Eĩšiškių (NARBUTAS; 1. ZINKEVIČIUS, p. 239—240).

MARTYNO MAŽVYDO VAIKYSTĖS IR JAUNYSTĖS METAIS Į LIETUVĄ ATĖJO RENESANSAS IR REFORMACIJA

Renesansas — prancūziškos kilmės žodis, kuriuo apibūdinama ištisa epocha Europos istorijoje. *Renaissance* — prancūziškai *atgimimas*. Atgimė susidomėjimas Antikos kultūra, mokslu, lotynų ir graikų kalbomis, buvo suprasta, kad senovė sukūrė daug vertybių, iš kurių reikia mokytis. Prasidėjo Antikos kultas, vadinamas *humanizmu*, pabrėžiančiu žmogaus galimybes. Renesanso žmogus jautėsi stipria ir veiklia asmenybe, galinčia daug ką nulemti gyvenime. Įsigalėjo nuostata, kad viena svarbiausių žmogaus dorybių yra pilietiškumas ir tarnavimas savo tėvynei, valstybei. Renesansas pagilino žmogaus savimonę, jis suvokė priklausąs savo tautai.

Naująsias idėjas XVI a. II—IV dešimtmetyje energingai įgyvendinti imasi *Albertas Gostautas* (apie

1480—1539). Jis 1522 m. tapo Vilniaus vaivadà — didelės ir valstybėje svarbiausios teritorijos (Vilniaus vaivadijos) administratoriumi, teisėju, pašauktinės bajorų kariuomenės vadu. Vaivadas didysis kunigaikštis skirdavo iki gyvos galvos. Tais pačiais metais A. Gostautas gavo ir Lietuvos káncierio — vyriausybės vadovo, tvarkiusio didžiojo kunigaikščio ir Ponų tarybos reikalus, — pareigas. A. Gostautas buvo savarankiškas, nepataikavo Lenkijos didikams. Istorinis Gostautų giminės lizdas yra Geranáinys Ašmenõs žemėje. Jie priklausė etnografiniam lietuvių plotui (dabar Baltarusija, Gar̃dino sritis, Vijõs raj., apie 10 km į pietus nuo Dievẽniškių, prie Lietuvos sienos). Giminė iškilo XIV a. pabaigoje. A. Gostauto senelis Jonas Gostautas buvo vienas įtakingiausių pareigūnų Vytauto laikais ir po jo mirties.

Su A. Gostautu ir jo sūnumi Stanislovu (pirmuoju Barboros Radvilaitės vyru) ryšius palaikė ir buvo jų globojamas Mažvydo pirmtakas *A. Kulvietis*. A. Gostautas galėjo mokėti lietuviškai. Jis reikalavo, kad Lietuvos vienuoliams vadovautų tie, kuriems lietuvių kalba — gimtoji. A. Gostautas rėmėsi ir stačiatikiais, kurių būta jo giminėje, bet pats buvo, suprantama, katalikas, nors politiką vertino ne mažiau už religiją, nes palaikė gerus santykius su Prūsijos kunigaikščiu liuteronu Albrechtu, apie kurį dar daug kalbėsime.

A. Gostautas save, kaip lietuvį, kėlė aukščiau už Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės slavus, o Lietu-

vos valstybę laikė garbingesne už Lenkijos Karalystę. Lietuvos kunigaikštystė, jo supratimu, „esanti lietuvių suręsta ir šių nuo vidaus kitataučių gaivalų sergstima šalis" (KUOLYS, p. 32).

A. Gostauto iniciatyva ir jam vadovaujant XVI a. II—III dešimtmetyje buvo sukurti slavų kanceliarine kalba nauji Lietuvos metraščiai: *Vidurinysis sąvadas* („Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis") ir *Platusis sąvadas* („Bychovco kronika") (JASAS, p. 30). Šie sąvadai pasižymi labai stipriais tautiniais akcentais ir yra pirmasis bandymas parašyti ištisinę Lietuvos istoriją. Plito rankraštiniais nuorašais.

Juose aiškinama, kad lietuviai kilę iš romėnų kilmingų šeimų, kurios, vadovaujamos didiko Palemono, krikščioniškosios eros pradžioje atvyko į Lietuvą ir čia įkūrė galingą valstybę. Romėniška kilmė Renesanso laikais buvo pati garbingiausia. Sudėti labai svarbūs akcentai, parodantys lotyniškai lietuvišką valstybės prigimtį. Palemono vaikaitis *Ker̃nius* įkūrė sostinę Ker̃navę ir davė valstybei vardą. Jis atsirado, susiliejus dviem lotyniškiems žodžiams *litus* ir *tuba* (lietuviškai *krantas* ir *vamzdis*) — mat gyventojai aname Neries krante grojo vamzdžiais... Gediminas Lietuvos sostinę perkėlė iš Kernavẽs į Senuosius Trakùs, o paskui į Vilnių. Taip įtvirtinama lietuviška Gediminaičių dinastija. Anksčiau kunigaikštis Narimantas davė Lietuvai valstybės herbą — šarvuotą raitelį su pa-

keltu kalaviju (*Vytį*). Didysis kunigaikštis *Šventarãgis* įkūrė Vilniuje lietuvių religijos centrą, čia paskyrė deginti valdovų palaikus. Visi šie pasakojimai, kuriuose susimaišo tiesa ir išmonė, papildomi senovės padavimais apie kunigaikštienę Pajautą, kurią žmonės po jos mirties laikė deive, apie Gedimino sapną ir Vilniaus įkūrimą, apie Kęstučio vedybas su Birute. Daug istorinių pasakojimų apie Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pergalingus karo žygius (pvz., Algirdas, prijojęs prie Maskvos Kremliaus sienos ir atrėmęs į ją savo ietį, sušunka galingu balsu: „Maskvos didysis kunigaikšti, atmink, kad lietuvių ietis stovėjo prie Maskvos!" (JASAS, p. 79). Aprašant Žalgirio mūšį (1410) visi nuopelnai atiduodami Lietuvai.

XVI a. pradžioje, kai buvo rašomi naujieji metraščių sąvadai, lietuvių kalba priartėja prie oficialaus, viešo vartojimo pasaulietiniuose raštuose, nors tas lemtingas slenkstis ir neperžengtas. Metraščiuose atsiranda lietuviškų asmenvardžių su lietuviškomis galūnėmis *Giedrus* (Giedrius), *Grovžys* (Graužys) ir kt. Kaip rodo senameldžių žynio *Lizdeikos* vardo aiškinimas (buvo rastas erelio *lizde*), padavimas apie Gedimino sapną ir Vilniaus įkūrimą, o turbūt ir kiti dalykai buvo pasakojami lietuviškai, tik rašomi slaviškai.

Istorikai yra pareiškę nuomonę, kad „tenka kalbėti apie A. Goštauto kultūrinio (o jei norime, ir literatūrinio) ratelio veiklą XVI a. 3—4 dešimtmetyje" (LA-

ZUTKA, GUDAVIČIUS, RUZAS). Yra pagrindo spėti, kad tie mokyti žmonės nebuvo abejingi ir lietuviškų raštų galimybei. Šią problemą aktualizavo įsitikinimas, kad lietuvių kalba kilusi iš lotynų kalbos. Mykolo Lietuvio slapyvardžiu prisidengęs autorius apie 1550 m. Žygimantui Augustui Vilniuje įteikia lotyniškai parašyto traktato rankraštį. Jis žinomas iš plačių fragmentų, išleistų Bazelyje (Šveicarija) 1615 m., ir pavadintas *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*. Lenkų istorikas J. Ochmanskis įtikinamai teigia, kad Mykolas Lietuvis — tai A. Gostauto raštinės sekretorius, bajoras nuo Maišiagalos Vaclovas Mikalojaitis. Viename 1534 m. dokumente jis vadinamas „lotyniškuoju ir lietuviškuoju sekretoriumi" (ACTA TOMICIANA, p. 284). Mykolas Lietuvis gvildena lietuvių kilmės iš romėnų klausimą. Atkreipia dėmesį į tai, kad iki krikščionybės įvedimo lietuviai, kaip ir graikai bei romėnai, garbino upes, miškus, degino mirusius. O svarbiausias lietuvių romėniškos kilmės argumentas yra lietuvių ir lotynų kalbų panašumas, nors lietuviai ir nesugebėjo išlaikyti grynos lotynų kalbos. Kaip tikras humanistas, Mykolas Lietuvis pateikia 74 lotyniškus žodžius, kurie ir forma, ir prasme labai panašūs į lietuviškuosius. Kai kurie atvejai tikrai efektingi: *unda* (*vanduo*, tarmėse *unduo*), *tu* (*tu*), *dentes* (*dantys*), *gentes* (*gentys*), *tres* (*trys*) ir t. t. Vienas žodis duotas abiem kalbomis: *ignis* — *ugnis*. Taip buvo pakeltas lietuvių

kalbos prestižas, tačiau nepadaryta išvada, kad lietuviai ir rašytų savo kalba, leistų knygas. Jis tik siūlė nebesimokyti slavų kanceliarinės kalbos, kuri lietuviams svetima, o pereiti prie savo protėvių lotynų kalbos ir ją visur valstybėje vartoti. Tai reiškė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savitumo ugdymą.

Lietuvių kalbos ir valstybės kildinimas iš Antikos Vilniaus šviesuoliams buvo savaime aiškus. Niekas Lietuvoje to neneigė. Tad ir Mažvydas bei kiti lietuvių raštijos pradininkai, matyt, taip pat galvojo. Tačiau konkrečių faktų, kad Mažvydas būtų tuo pasirėmęs, nėra. Galbūt todėl, kad Mažvydui ir kitiems pirmiesiems lietuvių liuteronams pirmiausia rūpėjo *praktinis* gimtosios kalbos ugdymas, o ne teorijos.

A. Gostautas nuveikė dar vieną didžiulės kultūrinės ir politinės reikšmės darbą, kurio Mažvydas, kaip LDK žmogus ir pilietis, negalėjo nežinoti: jis organizavo *Pirmojo Lietuvos statuto* — įstatymų rinkinio — sudarymą ir jam vadovavo. Statuto originalas (rankraštis parašytas slavų kanceliarine kalba, tačiau neišlikęs; tėra tik nuorašai) buvo patvirtintas 1529 m. Vilniaus seime. Šis įstatymų kòdeksas reiškė, kad Lietuvoje prasidėjo teisinės valstybės kūrimas, ryžtingas perėjimas nuo paprotinės teisės prie rašytinės. Platintas rankraštiniais nuorašais.

Prie Pirmojo statuto buvo pridėta A. Gostauto parašyta slavų kanceliarine kalba (yra ir lotyniškas,

ir lenkiškas variantai) prozinė panegirika Žygimantui Senajam. Vėl girdėti labai ryški lietuviška gaida. A. Gostautas palygina Lenkijos karalių Kazimierą Didįjį (valdė 1333—1370) ir Žygimantą Senąjį (valdė 1506—1548). Lenkijos ponai, sako A. Gostautas, Kazimierą pavadino Didžiuoju dėl to, kad jis Lenkijoje pastatė keletą mūrinių miestų ir pilių. Bet „dešimt kartų" didesnis Žygimantas Senasis. Jam valdant laimėta daug mūšių ginant valstybę, o svarbiausia — sutvarkyti įstatymai. „Todėl tas šviesusis karalius didysis Žygimantas ir didysis Lietuvos kunigaikštis darbais yra susilyginęs su pirmuoju savo šlovingu seneliu didžiuoju karaliumi Vladislovu [Jogaila] ir savo dėde [antros eilės] didžiuoju kunigaikščiu Vytautu. Kaip anie šlovingieji karaliai mus išmokė krikščionių tikėjimo, taip šis šlovingas šviesusis karalius mus išmokė vykdyti teisingumą" (DZIALYNSKIS, p. 92—95). Vadinasi, didelių reformų vykdytojas A. Gostautas parengtą Pirmąjį Lietuvos statutą prilygina Lietuvos krikštui, suvokia jį kaip Jogailos ir Vytauto reformų tęsinį.

Tokioje reformų atmosferoje Lietuvoje XVI a. pirmojoje pusėje pradėjo savo veiklą Mažvydas ir jo pirmtakai — *A. Kulvietis, S. Rapolionis, J. Zablockis.* Labai galimas daiktas, kad tada Vilniuje šių pirmųjų lietuvių humanistų aplinkoje ir gimė lietuviškos knygos idėja.

II

REFORMACIJOS SĄJŪDIS

Martyno Mažvydo, jo pirmtakų ir pagalbininkų jaunystės metų Vokietiją, Prūsiją, Lenkiją ir daug kitų kraštų Europoje sujudino naujas krikščionių religinis ir visuomeninis sąjūdis — Reformacija. Jis nulėmė A. Kulviečio, S. Rapolionio, J. Zablockio, Mažvydo ir kitų likimą, davė lietuvių tautai knygą.

Lotyniškai *reformatio* reiškia „pertvarkymas". Reformacijos veikėjų tikslas buvo pertvarkyti, reformuoti katalikų tikėjimą. Reformacijos pradininkas yra Vokietijos miesto Vìtenbergo universiteto Biblijos profesorius (nuo 1508), mąstytojas, teologas, buvęs vienuolis *Martynas Liuteris* (Luther) (1483—1546). Jau ir anksčiau būta sumanymų reformuoti Katalikų Bažnyčią. Minėtini anglas *Džonas Vìklifas* (Wycliffe, tarp 1320 ir 1330—1384), čekas *Janas Husas* (Hus, 1371—1415).

M. Liuteris 1517 m. Vitenberge paskelbė 95 tezes, kuriomis stojo prieš Romos popiežių. Buvo apkaltintas erezija (prieštaravimu Bažnyčiai). Tezėse skelbė, kad išganymą žmogus gali pelnyti ne *gerais darbais* (maldomis, pasninku, šventų vietų lankymu, aukomis bažnyčiai), o tik *tikėjimo nuoširdumu,* lot. k. *sòla fìde.* Teigė, kad religinių tiesų šaltinis yra ne dvasininkai, o tik *Šventasis Raštas — sòla Scriptũra.* Kritikavo prievartinį indulgeñcijų platinimą. *Indulgencija* (*lot.* „atleidimas") — popiežiaus vardu išduodamas raštas už tam tikrą sumą, paaukotą bažnyčių statybai ar kitkam, kuriuo sutrumpinamas atgailos laikas. Kviečiamas į bažnytinį teismą Romoje M. Liuteris neatvyko, todėl buvo popiežiaus Leono X ekskomunikuotas, t. y. atskirtas nuo Bažnyčios. M. Liuteris siūlė Šv. Romos imperatoriui Karoliui V atimti iš popiežiaus Romą, o bažnyčių žemes Vokietijoje sekuliarizuoti — perduoti pasaulietinei valdžiai. Imperatorius Liuteriui ir jo šalininkams atėmė pilietines teises. M. Liuteris slapstėsi Vartburgo pilyje (1521—1522), kur išvertė į vokiečių kalbą Bibliją, išleistą 1534 m. Paskui atsidėjo teologijai ir diskusijoms Vitenbergo universitete.

1529 m. Špėjerio miesto seime M. Liuterio šalininkai (6 kunigaikštystės ir 14 Vokietijos miestų) protestavo prieš katalikų daugumos nutarimą sustabdyti Reformaciją. Taip atsirado *protestantizmo* terminas, kuris apima ne tik liuteronybę, bet ir kitas religines kryptis, taip pat atskilusias nuo katalikybės. Iš jų nuo XVI a.

vidurio (maždaug 1553 m.) Lietuvoje paplito *kalvinizmas*, patraukęs daugelį didikų. Kalvinizmo kūrėjas yra *Jonas Kalvìnas* (Jean Calvin, 1509—1564), prancūzas. Studijavo Paryžiuje. Paveiktas M. Liuterio idėjų, 1533 m. perėjo į protestantizmą, netrukus emigravo į Šveicariją ir savo mokslą ėmė skelbti Ženevoje, kurioje įsigalėjo jo šalininkai. Kalvinizmą Lietuvoje ypač rėmė įtakingiausi didikai *Mikalojus Radvilà Juodasis* (1515—1565) ir jo pusbrolis *Mikalojus Radvilà Rudasis* (1512—1584).

Liuteronybė yra seniausia ir labiausiai paplitusi protestantizmo kryptis (apie 80 milijonų tikinčiųjų). Ta proga pasakytina, kad protestantizmas yra viena iš trijų krikščionybės šakų šalia katalikybės ir stačiatikybės. Visi krikščionys tiki Jėzų Kristų. Pasaulyje katalikų yra apie 800 milijonų, protestantų — 350 milijonų, stačiatikių — 120 milijonų, tad iš viso krikščionių pasaulyje — apie 1,5 milijardo. Krikščionybė yra viena iš trijų svarbiausių pasaulinių religijų greta budizmo (apie 300 milijonų) ir islamo (apie 800 milijonų).

Liuteronai ir kalvinistai oficialiai vadinami *evangelikais liuteronais* ir *evangelikais reformatais*.

Svarbiausi liuteronybės teiginiai yra šie.

Tikėjimas į Jėzų Kristų ir jo dieviškąją malonę suteiks žmogui pomirtinį išgelbėjimą, bet ne Bažnyčios pastangos ar žmogaus „geri darbai". Tikėjimo šaltinis yra Apreiškimas, kurį Dievas perdavė žmonėms per Šv. Raštą (Bibliją). Todėl pamokslų sakymas per pa-

maldas, Biblijos skaitymas namuose yra svarbiausias dalykas liuteronui. Liuteronai, skirtingai negu katalikai, nepripažįsta Tradicijos (ankstyvųjų religinių-filosofinių raštų, religinės valdžios direktyvų), popiežiaus pirmenybės, individualios išpažinties, Marijos, šventųjų ir relikvijų kulto, atlaidų, skaistyklos, vienuolių ordinų, celibato (privalomos viengungystės). Liuteronybei būdingi tautiniai bruožai, todėl Bažnyčia pavaldi valstybei, apeigose nuo pat XVI a. vartoja tikinčiųjų gimtąsias kalbas, o ne lotynų kalbą. Liuteronizmas jau XVI a. paplito Vokietijoje, ypač šiaurinėje jos dalyje, Skandinavijos šalyse (Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Suomijoje, Islandijoje), Latvijoje, Estijoje.

Be M. Liuterio, liuteronybės kūrėju laikomas ir *Pilypas Melánchtonas* (Švarcerd, Schwarzerd, 1497—1560) — vokiečių humanistas, teologas, biblistas, Vitenbergo universiteto profesorius, M. Liuterio bendražygis. *Bendruosiuose teologijos principuose* ir *Augsburgo išpažinime* išdėstė liuteronybės pagrindus. Siejo liuteronybę su graikų ir romėnų kultūra, diegė Antikos studijas Vokietijos mokyklose ir universitetuose. P. Melanchtonas siekė, kad būtų sudaryta Augsburgo religinė taika (1555), pripažinusi protestantizmą pagal principą *cùius règio, èius relìgio* — t. y. „kieno valdžia, to ir religija", kai šalies valdovas nustato savo valdiniams religiją. Kiti liuteronizmo pagrindai, o jie remiasi Naujuoju testamentu, išdėstyti M. Liuterio *Didžiajame* ir *Mažajame* katekizmuose.

REFORMACIJA LIETUVOJE IR PRŪSIJOJE

Reformacijos sąjūdis atsirito į Lietuvą jau antrajame XVI a. ketvirtyje, stipriai reiškėsi amžiaus viduryje, o apogėjų pasiekė 1560—1570 m. Iki amžiaus vidurio plito liuteronybė, o vėliau kalvinizmas (1. LEBEDYS, p. 26—27). Nuo 1570 m. Reformacija susidūrė su vis labiau stiprėjančia *Kontrreformacija*. Katalikų Bažnyčia siekė susigrąžinti prarastas pozicijas. Reformacijos padariniams likviduoti Italijos mieste Tridentė buvo sušauktas Visuotinis Katalikų Bažnyčios Susirinkimas, kuris vyko su pertraukomis 1545—1563 m. Tridento Susirinkimo nutarimais prasidėjo Kontrreformacija, trukusi iki XVII a. pabaigos. Vyko aštri polemika tarp abiejų pusių, katalikai pradėjo leisti *Draudžiamųjų knygų sąrašą* (lot. k. *Iñdex librõrum prohibitõrum*). 1603 m. Krokuvoje išėjo toks sąrašas,

skirtas Lenkijai ir Lietuvai. Draudžiamųjų sąraše buvo žymiausi XVI a. Lietuvos ir Lenkijos protestantai, tarp jų — Lietuvos publicistas, evangelikų reformatų veikėjas *Añdrius Volãnas* (apie 1530—1610). Kontrreformacijos stipriausia jėga tapo Jėzuitų katalikų vienuolių ordinas, lot. k. *Sòcietas Jēsu — Jėzaus draugija.* Ordiną 1534 m. Paryžiuje įsteigė ispanas Ignõtas Lojolà (1491—1556), 1622 m. katalikų paskelbtas šventuoju. Popiežius Paulius III 1540 m. ordiną patvirtino. Jėzuitai kovojo su Reformacija mokslo ir švietimo priemonėmis: steigė vidurines mokyklas (kolegijas), akademijas bei universitetus. Į Lietuvą atvyko 1569 m. iš Lenkijos, pakviesti Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus. 1570 m. įsteigė *Vilniaus jėzuitų kolegiją,* kuri 1579 m. perorganizuota į *universitetą.* Evangelikams reformatams įsteigti savo aukštąją mokyklą Vilniuje nepavyko dėl katalikų pasipriešinimo. 1582 m. Vilniuje įsteigiamos dvi kunigų seminarijos, kur auklėjimas pavedamas jėzuitams. Pirmąją įsteigė Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila; draudė į ją priimti nemokančius lietuvių kalbos. Jėzuitų ordinas visur vartojo lotynų kalbą, bet stengėsi išugdyti ir lietuvių kalbą mokančių pamokslininkų. Lietuvių kalbos vartojimu Žemaičių ir Vilniaus vyskupystėse bei lietuviškai mokančių dvasininkų rengimu rūpinosi Žemaičių vyskupas nuo 1576 m., M. Daukšos mecenatas ir bendramintis *Merkelis Giedraitis* (apie 1536—1609), kuris, beje, jaunystėje simpatizavo protestantams.

Tridento Susirinkimo nutarimai įsigaliojo Lietuvoje (ir Lenkijoje) 1578 m. Kontrreformacija nesunkiai įveikė protestantus, mat katalikus rėmė Lietuvos didieji kunigaikščiai ir Lenkijos karaliai Stẽponas Batõras (valdė 1576—1586) ir Zìgmantas Vazà (valdė 1587—1632). Bajorai ir didikai masiškai grįžo katalikybėn. Turėjo reikšmės šiam „grįžtamajam" procesui ir tai, kad valdantiesiems luomams kėlė pavojų kai kurie kraštutinių srovių protestantų reikalavimai. Pvz., arijonai skelbė luomų lygybę, gynė baudžiauninkus ir pan. Ryškiausiai Lietuvos diduomenės ir bajorijos pažiūrų lūžį rodo toks pavyzdys: evangelikų reformatų patriarchas, jų globėjas nuo 1553 m. Lietuvoje buvo minėtasis M. Radvila Juodasis, Vilniaus vaivada ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris. Jis susirašinėjo su J. Kalvinù, Lietuvos Brastojè (Brestè) įsteigė protestantų spaustuvę, kurioje 1563 m. lenkų kalba išleido puošnią Bibliją, vadinamą Brastõs, arba Radvilũ, Biblija. Tačiau jo sūnūs katalikai — Vilniaus vyskupas ir kardinolas Jurgis Radvila bei Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis — tėvo išleistą monumentalią Bibliją viešai degino (VLADIMIROVAS, p. 382). Po keliolikos metų M. K. Radvila Našlaitėlis tėvo įkurtą protestantų spaustuvę perkėlė į Vilnių ir jos įrengimus padovanojo 1585 m. jėzuitų vadovaujamo universiteto spaustuvei (KAUNAS, p. 50).

Kontrreformacijai nugalėjus, Lietuvoje XVII a. pradžioje liko tik protestantų „salos" (bendruomenės)

Vilniuje, Kaune, Kėdainiuose, Biržuose ir kitur. Jos išliko, galima sakyti, iki mūsų laikų.

Tokia buvo XVI a. religinių kolizijų situacija Lietuvoje. Kai kurie procesai jau buvo prasidėję XVI a. pirmojoje pusėje, o kiti, kaip sakoma, „kybojo ore", t. y. brendo. Vis dėlto pirmosios lietuviškos knygos buvo išleistos ne Lietuvoje, bet Prūsijoje. Šia prasme Karaliaučius pralenkė Vilnių.

Prūsijos Kunigaikštystė susidarė buvusioje Kryžiuočių ordino teritorijoje po jo sekuliarizacijos. Pralaimėjęs Trylikos metų karą su Lenkija, Ordinas 1466 m. tapo Lenkijos vasalu. Vakarinė valstybės dalis su sostine Marienburgu buvo prijungta prie Lenkijos. Tada Ordino sostine paskelbtas Karaliáučius. 1510 m. Ordino didžiuoju magistru išrenkamas *Álbrechtas*. Pagal tėvo liniją jis priklausė garsiai vokiečių Hohencòlernų dinastijai, o motina buvo Jogailaitė — Žygimanto Senojo sesuo Sofija. *Albrechtas Brandenburgietis* (1490—1568) suvaidino labai svarbų vaidmenį Ordino, Prūsijos ir lietuvių tautos istorijoje.

Ordino valstybės sandara buvo sudėtinga. Ją valdė vokiečiai. Didžioji žemių dalis (2/3) priklausė Ordinui, o 1/3 teritorijos — vyskupystėms: Kul̃mo, Pamedė̃s, Sémbos ir Var̃mės. Be to, kūrėsi miestai. XIII a. nukariauti vietos gyventojai prūsai, skálviai ir nadrùviai buvo paversti daugiausia baudžiauninkais. XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje iš sulietuvėjusių

prūsų, skalvių ir nadruvių bei iš atsikėlėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarė lietuviškai kalbanti lietuvininkų tautybė. Prūsijos valstybėje taip pat gyveno nemažai lenkų, ypač mozūrų.

Kilus Vokietijoje Reformacijos sąjūdžiui, įtikintas M. Liuterio, paskutinysis Vokiečių ordino didysis magistras Albrechtas su dauguma brolių-riterių 1525 m. perėjo iš katalikybės į liuteronybę. Jis panaikino Vokiečių Ordino (Kryžiuočių šakos) valstybę ir 1525 m. paskelbė Prūsiją pasaulietine kunigaikštyste, o pats pasivadino jos hercogu–kunigaikščiu. Tais pačiais metais Albrechtas Krokuvoje davė vasalo priesaiką savo dėdei Žygimantui Senajam. (Nepriklausomybę Prūsijos kunigaikštystė pasiekė tik 1657 m.)

Albrechtui perėjus į liuteronybę ir ją įvedus visoje Prūsijos kunigaikštystėje, nusilpo ryšiai su Vokietija ir katalikiškąja Europa. Naująjį kunigaikštį prakeikė popiežius, pasmerkė Šv. Romos imperatorius. Albrechtas, ieškodamas atramos, siekė suartėti su Lietuva. Prieš tai teko numalšinti vakarinius lietuvius ir prūsus, sukilusius 1525—1528 m. dėl pasunkėjusių baudžiavinių prievolių.

Albrechtas įvykdė daug labai svarbių reformų. 1542 m. Karaliaučiuje įsteigė *partikuliarą* — dalinę aukštąją mokyklą, kuri 1544 m. virto *universitetu.* Į partikuliarą ir universitetą priėmė ne tik bajorų, bet ir miestiečių bei valstiečių vaikus iš savo kunigaikš-

tystės ir iš Lietuvos, Lenkijos, kad galėtų turėti vietines kalbas mokančių liuteronų dvasininkų. Skyrė specialias stipendijas lietuviams ir lenkams. Per liuteronizmą stengėsi plėsti savo įtaką Lietuvoje ir Lenkijoje, dėjo pastangų tapti pusbrolio Žygimanto Augùsto regentu — laikinu valstybės valdytoju, kol dar buvo mažas Žygimantas Augustas, gimęs 1520 m. Albrechtas buvo už jį vyresnis 30 metų. Susiklosčius palankioms aplinkybėms galėjo tikėtis tapti ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu.

Albrechtas buvo įžvalgus politikas: globojo iš Lietuvos varomus liuteronus ir suvokė lietuvių kalbos kultūrinę ir valstybinę reikšmę, kitaip tariant, savo politikoje rėmėsi lietuviais. Kaip žinoma, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje valdžia nei įstatymų, nei kokių nors įsakymų lietuvių kalba nerašė iki pat Dviejų Tautų Respublikos agonijos XVIII a. pabaigoje. O Albrechtas savo raštinėje įvedė lietuvių kalbą, ten veikė vokiškas ir lietuviškas skyriai. Net pareigūnams skiriamus kai kuriuos potvarkius skelbė lietuvių kalba (2. ZINKEVIČIUS, p. 12). Albrechtas įsakė lietuviams bažnyčiose pamokslus sakyti lietuviškai arba per vertėjus („tulkus"), jei pastorius lietuvių kalbos dar nemokėjo.

Albrechtui lietuvių reikėjo ir dėl kitų priežasčių, — ne vien dėl to, kad sukūrė stiprią valstybę ir pagal motinos kilmę šliejosi prie lietuvių. Albrechtas jautėsi

esąs vokietis ir norėjo sujungti Prūsiją su Livonija (Latvija ir Estija), todėl buvo svarbu skleisti liuteronybę Žemaitijoje. Tada religijos požiūriu Prūsija, Livonija ir Žemaitija būtų suvienodėjusios. Pagaliau Žygimantas Augustas, sulaukęs ir 40 metų, vis dar buvo bevaikis. Dinastiniuose žaidimuose tai daug ką reiškė (JURGINIS, LUKŠAITĖ, p. 135—136).

Tokioje aplinkoje į kultūros areną išeina lietuviškai kalbantys, savo tautai ir jos sukurtai valstybei pasiryžę tarnauti, europinį išsilavinimą gavę bajoraičiai A. Kulvietis ir S. Rapolionis. Kartu su jais ir J. Zablockis, o kiek vėliau ir Mažvydas. Prasideda naujas etapas Lietuvos istorijoje: kuriasi rašytinė tautinė kultūra.

MARTYNO MAŽVYDO PIRMTAKAI

Martyno Mažvydo pirmtakais vadinami *A. Kulvietis, S. Rapolionis* ir *J. Zablockis*. Neabejotina, kad tarp jų ir Mažvydo būta asmeninių bendros veiklos kontaktų.

ABRAÒMAS KULVIẼTIS (apie 1510—1545 06 06) yra bene ryškiausias lietuviškosios Reformacijos veikėjas. Tėvai jam davė retą vardą. Abraomas — seniausias biblinis žydų protėvis. Gimė Kulvojè (dabar Jonavos raj.), todėl taip ir vadinamas. Tėvas priklausė senai lietuvių bajorų giminei, kilusiai iš Ginvìlos, kuris turbūt gyveno Vytauto laikais (JABLONSKIS, p. 58). A. Kulviečio dvareliai buvo Kulvoje, Breñkliškiuose netoli Sudervė̃s tuometiniame Kernavė̃s valsčiuje ir Bùtkiškės dvarelis Ariógalos

valsčiuje. Tėvas — Petras Jonaitis Ginvilonis, motina — Elzbieta Jodotaitė, greičiausiai kilusi iš Brenkliškių kaimynystės (JABLONSKIS, p. 65). Kulviečių giminės herbas buvo „Gulbė". Jame lotyniškai įrašyta: „Kuri džiaugiasi vingiuotos upės tekančiu vandeniu, yra gulbė, mano kilmės herbas". Žinomo varianto viršuje dar tokie lotyniški žodžiai: „Abraomas iš Kulvos, lietuvis, teisės daktaras".

1528 m. A. Kulvietis pradėjo studijuoti Krokuvos universitete. Paskui mokslus tęsė Vokietijoje — Vitenbergo ir Leipcigo universitetuose bei Sienos universitete Italijoje. Puikiai mokėjo lotynų, graikų ir hebrajų (senovės žydų) kalbas — „ne blogiau už savo motinos kalbą" (ALEKSANDRYNAS, p. 41). Vitenberge mokėsi pas M. Liuterį ir P. Melanchtoną. Kai pabuvęs Lietuvoje, 1536 m. vėl vyko į Vakarų Europą tęsti studijų, vežėsi ir A. Gostauto rekomendacinį laišką Albrechtui. Deja, to laiško turinys mums nežinomas. Bet pats rekomendavimo faktas reikšmingas keliais atžvilgiais. Jis parodo, kad Mažvydo pirmtakai, patys aukštuomenei nepriklausydami, palaikė su ja tam tikrus ryšius. Be to, A. Gostauto įsikišimas padėjo lietuvių šviesuoliams suartėti su Prūsijos kunigaikščiu, kuriam lietuviškos problemos taip pat rūpėjo. Po kelerių metų Albrechtas stipriai parėmė A. Kulvietį, S. Rapolionį, M. Mažvydą ir kitus į Prūsiją atvykusius lietuvius, pajungdamas juos tarnauti ir Prūsijai.

Grįžęs į Lietuvą po studijų su teisių daktaro diplomu, gautu Sienoje, A. Kulvietis 1539 m. įsteigė Vilniuje aukštesniąją mokyklą, kurioje rengė auklėtinius studijoms užsienio universitetuose. Mokykloje jam talkino J. Zablockis ir galbūt kurį laiką S. Rapolionis bei M. Mažvydas. Lietuvoje iš mokslų grįžęs A. Kulvietis turėjo prisistatyti valdovo Žygimanto Senojo žmonai italei Bonai Sforcai. Yra žinoma labai gera Bonos nuomonė apie A. Kulvietį, kaip apie „mokytą jaunuolį" (ALEKSANDRYNAS, p. 44).

A. Kulvietis buvo vienas pirmųjų ir žymiausių lietuvių humanistų, be abejo, labai talentingas. Štai koks jo planų užmojis: 1) atnaujinti tikėjimą, — todėl pasirinko liuteronybę; 2) plėsti Lietuvoje švietimą, — galima manyti, kad Vilniuje įkurta A. Kulviečio mokykla ateityje būtų tapusi aukštąja; kaip išmanantis mokyklų organizavimo reikalus ir turintis labai aukštą humanistinį išsilavinimą, netrukus buvo pakviestas kurti Karaliaučiaus universitetą; 3) plėtoti ryšius su aukščiausiais dignitoriais ir mokslo garsenybėmis: A. Gostautu, jo sūnumi Stanislovu Gostautu, Bona Sforca, Albrechtu, M. Liuteriu, P. Melanchtonu ir kt.

A. Kulviečio mokykloje mokėsi apie 60 mokinių. Tai tikrai daug. Vilniaus katedros mokykla tuo metu turėjo vos keletą mokinių. A. Kulviečio mokykloje mokėsi ir didikų vaikai, ir nepasiturintys mokiniai. Šioje mokykloje ir apskritai A. Gostauto ar jo sūnaus aplin-

koje negalėjo nebūti svarstomi lietuviškos knygos reikalai. Kaip minėta, A. Gostautas pats turėjo nemažą — daugiausia rankraštinių — knygų rinkinį. To meto inteligentai, be abejo, žinojo, kad 1513 m. Krokuvoje išėjo pirmoji lenkiška knyga — maldaknygė *Sielos rojus*, kad apie 1491 m. Krokuvoje buvo išspausdintos pirmosios knygos slavų kiriliškuoju raštu (spaustuvininkas vokietis Šváipoltas Feòlis) (VLADIMIROVAS, p. 192—197). O baltarusių švietėjas ir humanistas Pranciškus Skorinà (prieš 1490—prieš 1541) Prahoje 1517—1519 m. išleido 22 Biblijos knygeles savo tautiečiams, kuriose bažnytinę slavų kalbą derino su besiformuojančia baltarusių kalba. Pagaliau tiesioginis akstinas atsirado pačiame Vilniuje, kur P. Skorina įsteigė spaustuvę ir 1522—1525 m. išleido dvi religines knygas kirilica (senovine slavų abėcėle) — *Mažąją kelionių knygelę* („Malaja podorožnaja knižica") ir *Apaštalą* („Apostol"). Komplikuotus P. Skorinos reikalus tvarkė ir A. Gostautas, ir Albrechtas. Lietuviškų knygų leidimas rūpėjo ir Albrechtui, nes jau 1545 m. parūpino du prūsiškus katekizmus. Liuteronų Bažnyčia reikalavo, kad religinis švietimas būtų vykdomas gimtąja kalba.

A. Kulviečio mokyklai buvo lemta neilgai gyvuoti. Sakydamas pamokslus Vilniaus Šv. Onos bažnyčioje, skirtoje vokiečiams, A. Kulvietis pradėjo kritikuoti katalikų kunigus iš liuteroniškų pozicijų. Protestantiz-

mo skleidimas Lietuvoje tuo metu buvo draudžiamas. Vilniaus vyskupas Povilas, Alšėnų kunigaikštis, Ponų tarybos narys, apskundė A. Kulvietį Žygimantui Senajam. Valdovas 1542 m. gegužės mėnesį kartu su Ponų tarybos nariais paskelbė Vilniuje specialų dekretą prieš A. Kulvietį. Kaltinimai ir grasinimai dideli. Dekrete rašoma: „...lietuvis Abraomas iš Kulvos, mūsų valdinys, nuo visuotinės šventosios Romos katalikų bažnyčios atsimeta ir kitus, kiek galėdamas, savo naujais mokslais į paklydimą traukia <...>; drįsta veikti <...>, kad naują ir bedievišką religiją, katalikų bažnyčios pasmerktą, tarp prasčiokų platintų <...>". Jeigu teismo pareigūnų „nebūtų surastas arba dėl slapstymosi negalėtų būti į teismą atvestas, tada norime, kad būtų apšauktas visose mūsų valstybėse, kaip tokiais atvejais yra numatyta, paskelbiant jam baniciją ir visas jo turtas, koks bebūtų, judamas ir nejudamas, konfiskuotas <...> (JURGINIS, p. 55—57). Prasčiokais valdovas vadina turbūt miestiečius, taip sakant, trečiąjį luomą. Iš lotynų kalbos kilęs terminas *banicija* reiškė ne tik turto, bet ir bajoro teisių bei garbės praradimą. Iškilus tokiai grėsmei, A. Kulvietis ir J. Zablockis, palikę mokyklą, skubiai pasitraukė į Karaliaučių. Čia jį pasiekė žinios, kad staiga mirė tėvas, motina varoma iš Kulvos, o po kurio laiko su keliais jo šalininkais įmesta į kalėjimą. Tačiau Albrechto įgaliotiniams tarpininkaujant, kurie kunigaikščio vardu kreipėsi

į valdovus, Žemaičių seniūną Joną Bilevičių ir Trakų vaivadą Stanislovą Gostautą, pavyko A. Kulviečio motinos reikalus sutvarkyti.

1542 m. Albrechtas įkūrė Karaliaučiuje minėtąjį partikuliarą. Atvykęs į Karaliaučių, A. Kulvietis tais metais buvo paskirtas kunigaikščio tarėju, o paskui partikuliaro vicerektoriumi. Apie metus laiko A. Kulvietis vadovavo partikuliarui, nes Albrechto numatyti kandidatai partikuliaro rektoriaus pareigoms dėl įvairių priežasčių negalėjo tų pareigų eiti (ALEKSANDRYNAS, p. 50). Paskui jį pakeitė medikas Johanas Bretšneideris (Plakotomas) (ALEKSANDRYNAS, p. 51).

A. Kulvietis, prieš apsispręsdamas dirbti Karaliaučiuje, kreipėsi į karalienę Boną, reikalaudamas teisybės dėl jam Lietuvoje padarytų skriaudų, o svarbiausia — pareikšdamas norą dirbti savo tėvynėje. Jo laiškas, parašytas lotyniškai 1542 m., išspausdintas Karaliaučiuje 1543 m. Jis vadinasi *Abraomo Kulviečio tikėjimo išpažinimas, parašytas Šviesiausiajai Lenkijos Karalienei*. Matyti, kad A. Kulvietis į Boną kreipiasi nebe pirmą kartą. Rašyta su humanistiniu įkarščiu.

A. Kulvietis piktai skundžiasi, kad buvo pasmerktas be teismo sprendimo, kad priešai jį kasdien plūsta per pamokslus, kad, išskyrus nedaugelį, globėjai tų mokinių, kuriuos Vilniuje mokė, jam nesumokėjo už mokymą ir išlaikymą. Kaimynai ir tarnai grobsto ūkį, motina, tėvo mirties ir sūnaus ištrėmimo prislėgta,

vos besilaiko. „Net budelis, — rašo A. Kulvietis, — galėtų atjausti mano sielvartą, vien priešai negali pasisotinti mano nelaimėmis" (CHRESTOMATIJA', p. 477). Tie priešai teigia, kad taip yra dėl to, jog tapęs eretiku. Tai neigdamas laiško autorius ima griežtai kritikuoti katalikų kunigus ir išdėsto savo liuteroniškas pažiūras. A. Kulviečio *Tikėjimo išpažinimas* kartu su S. Rapolionio darbais, apie kuriuos dar tarsime keletą žodžių, „yra ankstyviausieji lietuvių skleistų reformacijos idėjų paminklai" (LUKŠAITĖ, p. 70).

A. Kulvietis rašo, kad jis savo mokinius moko tikros Dievo baimės ir drausmės, tai Bonai gali patvirtinti daugelis jo mokinių, tarp jų — didiko Pauliaus Naruševičiaus sūnus. A. Kulviečio priešininkai viską daro tik tam, kad įsiteiktų valdovams ir — kadangi nenaudingi valstybei — nebūtų pristatyti prie arklo. Kad karalienė Bona galėtų teisingai spręsti apie jo tikėjimą, A. Kulvietis ir rašo savo tikėjimo išpažinimą.

Prisiekęs Šventąja Trejybe ir dėl kai ko su katalikais sutaręs, toliau dėsto, kuriais klausimais su jais nesutinka: žmogus išganomas tik per Kristaus malonę, o ne dėl gerų darbų, komuniją reikia teikti dviem pavidalais — ostija ir pašventintu vynu; kunigams neturi būti draudžiama vesti; bažnyčių klebonai gėdingai švaisto bažnytinį turtą, nepadeda beturčiams mokiniams; šventuosius reikia gerbti, bet ne garbinti; atsargiai atsiriboja nuo Švč. Mergelės Marijos kulto. Pa-

brėžęs, kad Lietuvai reikia aukšto lygio mokyklos, A. Kulvietis labai apgailestauja, jog negali dirbti saviesiems, turi tarnauti svetimiems. Laišką baigia žodžiais, kurie parodo jo gilų lietuvišką patriotizmą: „Yra daug Jūsų Didenybės pavaldinių lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. Bet, mano likimo įbauginti, jie apsigyveno Vokietijoje. Kai kuriuos jų priglobė šviesiausias Prūsijos hercogas, kai kuriuos kiti kunigaikščiai. Šviesiausias hercogas, nesigailėdamas didelių išlaidų, įsteigė puikią mokyklą, iš visur prisikvietė mokytų vyrų; profesoriams kasmet išmoka tūkstančius florėnų; daugeliui neturtingų mokinių duoda nemokamą išlaikymą. Jis nori mane paskirti šios mokyklos rektoriumi. Todėl, jeigu Jūsų Didenybės viešpatystėje man nebus vietos, šį skyrimą priimsiu. Bet, Maloningiausioji Ponia, skaudu, kaip Dievą myliu, mums visiems, kad, trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems" (CHRESTOMATIJA, p. 478).

Atsakymo į šį viešą laišką A. Kulvietis negavo.

Žinomas A. Kulviečio bibliotekos knygų sąrašas. Jis patvirtina aukštą humanistinę savininko erudiciją. Tame sąraše yra dvi ypatingos pozicijos: 9. *Prūsiška knygelė* ir 48. *Lenkiška knygelė*. 1545 m. išėjo du prūsiški katekizmai: *Prūsiškasis katekizmas ir greta jo vokiškasis* bei *Prūsiškas pataisytasis katekizmas ir greta jo vokiškasis*. A. Kulvietis greičiausiai turėjo pirmąjį,

išėjusį anksčiau, nes tų metų viduryje mirė. *Lenkiška knygelė* — tikriausiai vienas iš liuteroniškų lenkiškų katekizmų, išleistų Karaliaučiuje.

1543 m. pabaigoje — 1544 m. pradžioje pabuvojęs Lietuvoje (su apsaugos raštu ir rekomendaciniu laišku), A. Kulvietis gavo 1544 m. rudenį atsidariusiame Karaliaučiaus universitete graikų kalbos katedrą. Dar dėstė hebrajų kalbos gramatiką ir aiškino Dovydo psalmes iš Senojo Testamento.

1545 m. sausio mėnesį, aprūpintas Albrechto rekomendaciniu laišku Lietuvos didžiojo kunigaikščio rūmų maršalui M. Radvilai Juodajam, kuris po kelerių metų perėjo į protestantų pusę, A. Kulvietis atvyko į Lietuvą, Vilniuje karštai įsitraukė į diskusijas tikėjimo klausimais, nes nuo 1544 m., Žygimantui Augustui perėmus Lietuvos sostą, protestantizmo propagandai kliūčių nebedaryta. Tačiau pablogėjus sveikatai (greičiausiai apsirgo plaučių džiova), bičiulių pervežtas į Kulvą, mirė. Prašęs draugus, susirinkus prie jo patalo giminaičiams, giedoti psalmes, jo paties išverstas į lietuvių kalbą (ALEKSANDRYNAS, p. 56). Albrechtas atsiuntė užuojautos laišką A. Kulviečio motinai Elzbietai. Karaliaučiaus bičiuliai kunigaikščio rūmų bažnyčioje įmūrijo paminklinę lentą su epitafija (eiliuotu įrašu) A. Kulviečio garbei (ALEKSANDRYNAS, p. 54).

Minėjome, kad tarp A. Kulviečio turėtų knygų buvo lenkiška ir prūsiška knygelės. Be abejo, jis troško

išleisti savo tautiečiams lietuvišką knygelę, kuriai parašyti buvo labiau negu reikia pasirengęs. Ir Karaliaučiuje į jį žiūrėta kaip į asmenį, atsakingiausią už lietuvių švietimą. Štai kaip vaizdingai apie tai rašo Pamedė̃s vyskupas Paulius Sperãtas 1545 m. gegužės laiške A. Kulviečiui: „Tavo vardas Abraomas (tai biblinis žydų protėvis). Jei nori pateisinti savo vardo kilmę — būti daugelio tautų tėvu, tai aš pasakau, kaip visa tai įmanoma tam tikru mastu padaryti: būtent tėviškų jausmų vedamas turi stengtis kartu su mumis, kad Tavo tautai būtų sėkmingai padedama, kad ji turėtų mokytoją, savo kalba skleidžiantį išganymo žodį <...>. Visuomet gyvuok Kristaus palaimoje ir nepaniekink savo kūno, t. y. lietuvių, savo brolių" (STANISLOVAS RAPOLIONIS, p. 208).

A. Kulviečio vertimais pasinaudojo M. Mažvydas, tik neaišku kokiais. M. Mažvydo giesmyno II dalyje (1570) paskelbta M. Liuterio giesmė *Malonus dėkavojimas*. Išversta „per daktarą Abrahamą Kulviskį". Dėkojama už krikščionių komuniją, kurią įsteigė Jėzus Kristus. Yra ir gaidos. (Senieji raštai cituojami dabartine kalba.) Pirmieji du posmai:

Pagarbints būki ir pačestavotas (*pagerbtas*),
Su savo kūnu, savo brangiu krauju,
Kurs nū (*nūnai*) est mus papenėjęs,
Duok, Dieve, ant išganymo.
Kỹrie eleĩson (*Graikų k.: Viešpatie, pasigailėk*).

Pone, per tavo šventą kūną,
Kurį pagimdė Pana Marija,
Ir per šventą kraują
Gelbėk nuo viso pikto.
Kyrie eleison.

(*Martynas Mažvydas, p. 421—422*).

Šis tekstas paskelbtas praėjus 25 metams po A. Kulviečio mirties. Nežinome, kiek jis redaguotas. Bet jame esantys polonizmai išduoda vertėjo mokyklą: ji lietuviškai lenkiška, nors versta iš vokiečių kalbos. Tai visiškai natūralu, nes vertėjas — Lietuvos bajoras. Tokį pat stilių rasime ir kitų M. Mažvydo pirmtakų bei paties M. Mažvydo raštuose. Šiaip vertimo prasmė pakankamai aiški, nuotaika švelni, jausminga.

STANISLOVAS RAPOLIONIS (apie 1500—1545 05 13). Pavardė padaryta iš tėvo vardo *Rapolas* (KIAUPA, p. 151). A. Kulviečio bičiulis, bendramintis, taip pat tarptautinio masto humanistas. Kilęs iš smulkių Eišiškių valsčiaus bajorų, kurie neturėjo valdinių. Neeilinio talento, nors buvo silpnos sveikatos — mažo ūgio ir kuprotas. Paskaitas Karaliaučiaus universitete lotynų kalba skaitė tarsi deklamuodamas (ALEKSANDRYNAS, p. 9). 1986 m. netoli Eišiškių, Gornostajiškės kaime, S. Rapolioniui pastatytas paminklas (skulpt. K. Bogdanas, archit. P. Buivydas ir J. Balkevičius).

S. Rapolionis galbūt kurį laiką buvo pranciškonų vienuolis (TUMELIS, p. 36—37). Kartu su A. Kulviečiu ir J. Zablockiu (1528 m.) pradėjo studijas Krokuvos universitete. Apie 1533 m. baigė universitetą bakaláuro (mokytojo, dėstytojo) laipsniu. Tolesnis jo gyvenimo dešimtmetis skendi tamsoje. Galėjo mokytojauti Lietuvos ir Lenkijos didikų dvaruose (ALEKSANDRYNAS, p. 7), nes vėliau buvo laikomas lenkų kalbos mokovu. Ar dėstė A. Kulviečio mokykloje Vilniuje — neaišku. Per tą mums nežinomą dešimtmetį S. Rapolionis nutolo nuo katalikybės. 1542 m. kovo 22 d. įstojo į Vitenbergo universitetą. Albrechtas rūpinosi S. Rapolionio studijomis, pats jį ten pasiuntė. Vitenbergo universitete S. Rapolionis 1544 m. gegužės mėnesį apgynė teologijos daktaro tezes (disertaciją). Gynime dalyvavo M. Liuteris (tuo metu teologijos fakulteto dekanas) ir P. Melanchtonas. Beje, gynimui vadovavo M. Liuteris. Laipsnio suteikimo iškilmėse viso universiteto akivaizdoje S. Rapolioniui ir dar vienam doktorantui buvo įteikti atitinkami ženklai: knyga, kepuraitė, aukso žiedas (LUKŠAITĖ, p. 80), taip pat surengtos gausios iškilmės (STANISLOVAS RAPOLIONIS, p. 191). Jam išvykstant iš Vitenbergo į Karaliaučių, P. Melanchtonas 1544 m. birželio 13 d. parašė laišką, kuriame apibūdina naująjį mokslininką: „Girdėjau jį viešai disputuojant; jo svarstymai labai patiko ir daktarui Liuteriui, ir kitiems. Dar dažniau pats esu su juo kalbė-

jęsis daugeliu krikščioniško mokslo klausimų; mačiau ir jo raštus bei įsitikinau, kad jis teisingai suvokia bažnyčios mokslą, geba puikiai kalbėti ir išdėstyti tai, ką mano. Jis yra garbingas ir doras žmogus. Aš rūpinausi, kad jam būtų suteiktas daktaro laipsnis, kad Karaliaučiaus akademijoje ir jis pats galėtų teikti laipsnius kitiems" (STANISLOVAS RAPOLIONIS, p. 193).

1544 m. rugpjūčio 17 d. atidaromas liuteroniškas Karaliaučiaus universitetas. S. Rapolionis gauna geriausiai apmokamą teologijos katedrą ir savo paskaitomis labai išpopuliarėja. Iš polemikos su katalikais svarbiausi du darbai: 1. S. Rapolionio atsakymai disputuojant daktaro tezių gynimo metu tema *Dėl atgailos*. Vienas svarbiausių protestantizmo postulatų yra tas, kad geri darbai nesuteikia kalčių atleidimo, tik išmeldžia laikiną bausmių sušvelninimą, nenulemia žmogaus nuteisinimo (išganymo). Apie tai rašė ir A. Kulvietis savo *Tikėjimo išpažinime*. Nuteisinimą nulemia Jėzaus Kristaus malonė. 2. Kitas jo labai reikšmingas lotynų kalba paskelbtas darbas — 53 tezės, pavadintos *Disputas dėl Bažnyčios ir jos požymių, paskelbtas teologijos daktaro Stanislovo Rapolionio Karaliaučiaus akademijoje Prūsijoje 1545 metais gegužės 8 dieną*. S. Rapolionis teigia, kad ne popiežius ir bažnytinė valdžia yra tikroji Bažnyčia, o žmonių bendrija. Šiame traktate S. Rapolionis išdėstė daug mūsų jau minėtų pagrindinių liuteronybės teiginių.

Tris kartus išleistas šis S. Rapolionio traktatas (1545, 1558, 1562) suvaidino didelį vaidmenį religinių kovų istorijoje Lietuvoje, Prūsijoje, Vokietijoje. Jį žinojo ir M. Radvila Juodasis, skleidęs protestantizmą nuo 1553 m. Lietuvoje ir Lenkijoje (LUKŠAITĖ, p. 88—91). Reikia neužmiršti, kad tuo metu (1545—1563) vyko Tridento bažnytinis susirinkimas, kurio tikslas buvo likviduoti Reformacijos padarinius. S. Rapolionio aiškinamą liuteronizmo doktriną netrukus iš jo raštų perėmė Karaliaučiuje studijavę M. Mažvydas, B. Vilentas, A. Jomantas ir kiti lietuviai. Taip pat plačiai paplito S. Rapolionio doktorato gynimo disputų nuorašai.

S. Rapolionio raštai „rodo didelį humanistinį autoriaus išsilavinimą, puikų lotynų kalbos ir antikinės literatūros pažinimą, retorikos meno įvaldymą"; „žanrai būdingi Renesansui: disputas, tezės, laiškai"; „juose išlaikoma dviejų stilių — antikinio (aukštojo) ir biblinio (žemojo) dermės"; „Visi šie elementai S. Rapolionio kūriniuose siejasi į organišką visumą, sudarydami tam tikrą prozos modelį, kurį galėtume pavadinti *renesansiniu*" (ULČINAITĖ, p. 96—117).

Jau dirbdamas Karaliaučiaus universitete, S. Rapolionis vedė. Reikėjo galbūt parodyti, kad ir teologijos profesorius nepaiso celibato. Į žmonas pasirinko Albrechto asmeninio gydytojo vokiečio B. Aksto, M. Liuterio draugo, dukterį Kotryną. Vestuvės įvyko 1544 m. lapkričio mėnesį. Kunigaikštis apmokėjo vi-

sas išlaidas, o jos buvo didelės. Vaikų Rapolioniai nesulaukė. Žmona mirė po 1572 m. Daugybė reikalų ir rūpesčių pakirto netvirtą S. Rapolionio sveikatą, ir jis staiga mirė Karaliaučiuje, galbūt dėl apopleksijos (kraujo išsiliejimo į smegenis ir paralyžiaus). Tai buvo didelė netektis ir Karaliaučiaus universitetui, ir lietuvių kultūrai.

Kunigaikštis Albrechtas labai vertino S. Rapolionio paskaitas, dažnai jas lankė. Lietuvis buvo palaidotas Karaliaučiaus katedroje šalia būsimo Albrechto kapo. S. Rapolionio laidotuves aprašė buvęs jo studentas, vėliau profesorius B. Holtòrpijus lotyniškai sukurtoje *Elegijoje, apgailinčioje Stanislovo Rapolionio mirtį*. Įsidėmėtina tokia vieta (vertė D. Dilytė-Staškevičienė):

Mirusio kūnas ramiai sau ilsisi, dengiamas kapo,
O marmurinė plyta šitokius skelbia žodžius:
„Čia lietuvių tautos pažiba Stanislovas guli,
Vyras labai įžymus, vertas didžiausios garbės".

(*Stanislovas Rapolionis, p. 234*)

Vėliau, per katedros remontus, antkapis pašalintas. XVIII a. jo jau nebebuvo (TUMELIS, p. 50). Per Antrąjį pasaulinį karą katedra labai smarkiai apgriauta. Dabar puoselėjami planai ją atstatyti padedant Vokietijai. Šalia katedros — filosofo I. Kanto kapas.

S. Rapolionis su padėjėjais buvo pradėjęs versti į lenkų kalbą Bibliją (STANISLOVAS RAPOLIONIS, p. 211—

212). Yra žinių, kad taip pat mėgino ir į lietuvių kalbą, tačiau kokių nors rankraščių neišliko. Vis dėlto turime vieną S. Rapolionio lietuvišką vertimą. Tai *Giesmė apie kentėjimą Jėzaus Kristaus, amžinojo Dievo sūnaus* — XIV a. nežinomo autoriaus lotyniškas himnas (POCIŪTĖ, p. 155). Ji „išguldyta nuog daktaro Stanislauso Rapagelano" — taip sulotyninta forma buvo vadinamas S. Rapolionis. Joje giedama apie tai, kaip Jėzus buvo suimtas, kankinamas ir nukryžiuotas. Manoma, kad vertė iš lotyniško originalo, turėdamas po ranka ir vokišką, gal ir lenkišką vertimus. IX posmas turbūt sukurtas paties vertėjo. Vertimas neperkrautas puošmenomis, nuoseklus ir logiškas (GIRDZIJAUSKAS, p. 130—131).

Ponas (*Jėzus*) gadyną (*valandą*) pirmą
Nuvests Pilotop (*pas Pilotą*) buvo.
Svietkai (*liudininkai*) liudij netiesą
Prieš Jėzusą Kristusą.
Pilots, radęs nekaltą,
Siuntė jį prieg Herodo —
Sprandan muštą, surištą,
Šventą veidą spjaudytą.

- -

O Dieve amžinasis,
Tėve dangujesis (*dangiškasis*),
Jėzu Kriste saldusis,
Būk Tau garbė ir čestis (*šlovė*).

Taip ir su Šventa Dvasia
Amžina būk liaupsė.
Vesk mus dangaus tėviškėn,
Dūšių (*sielų*) mūsų linksmybėn. Amen.
(*Martynas Mažvydas, p. 486, 489*)

Z. Zinkevičius išanalizavo dar penkias giesmes, kurias galėjo versti S. Rapolionis, tačiau nėra įrodymų jas priskirti S. Rapolioniui. Mat tekstus M. Mažvydas, tikriausiai ir B. Vilentas, redagavo (2. ZINKEVIČIUS, p. 141, 147).

JURGIS ZABLOCKIS (apie 1510—1563) priklausė tai pačiai vienminčių grupei. Kilęs iš Zõbalačio (dabar Baltarusija, Varanãvo raj.), netoli Eišiškių, bajoras. Studijavo kartu su A. Kulviečiu ir S. Rapolioniu Krokuvoje (1528), atskirai Vitenberge (1540), dirbo A. Kulviečio mokykloje Vilniuje, kartu su juo 1542 m. pasitraukė į Karaliaučių (ALEKSANDRYNAS, p. 24—25), paskui vėl išvyko į Krokuvą ir, atrodo, tenykščiame universitete gavo mokslinį magistro laipsnį, nes taip jį 1545 m. vadina Albrechtas. Vis lankydavosi Karaliaučiuje. 1545 m. pirmoje pusėje kartu su A. Kulviečiu buvo Lietuvoje, slaugė bičiulį iki mirties Kulvoje (ALEKSANDRYNAS, p. 26). 1546 m. įsirašė į Karaliaučiaus universitetą kartu su M. Mažvydu, A. Rodūnioniu ir B. Vilentu. Gal buvo jų globėjas, nes pats jau turėjo magistro laipsnį. Apie 15 metų laiko tarpą

nėra duomenų. Tikriausiai dirbo didikų vaikų mokytoju Lietuvoje, gal ir Lenkijoje. Jį globojo Albrechtas, kuris kelis kartus rašė rekomendacijas Žygimantui Augustui, M. Radvilai Juodajam, kitiems aukštiems valdininkams. Didikai Zablockį, kaip jų studijuojančių vaikų globėją, labai vertino. Pvz., 1560 m. kovo 4 d. Viurtenbergo kunigaikščiui Kristupui (3. LEBEDYS, p. 67) rašytuose Lietuvos kanclerio ir Vilniaus vaivados M. Radvilos Juodojo, taip pat Lietuvos didžiojo kunigaikščio maršalo ir raštininko Eustachijaus Valavičiaus laiškuose šis jų vaikų „auklėtojas ir inspektorius" vadinamas „pamaldžiu ir mokytu" vyru (ALEKSANDRYNAS, p. 29). Abu šie didikai buvo protestantizmo šalininkai.

1560 m. kovo—rugpjūčio mėnesiais J. Zablockis atlydėjo į Tiubingeno universitetą grupę Lietuvos didikų sūnų. Tarp jų buvo ir kunigaikštis Merkelis Giedraitis, būsimasis Žemaičių vyskupas, katalikybės Lietuvoje atkūrėjas, M. Daukšos mecenatas. Tada M. Giedraitis dar linko į protestantizmą (ALEKSANDRYNAS, p. 26). Iš Tiubingeno aplankęs J. Kalviną Šveicarijoje, J. Zablockis 1563 m. mirė Tiubingene.

Taigi J. Zablockis buvo vienas populiariausių protestantiškai nusiteikusių didikų vaikų mokytojų ir globėjų Lietuvoje. Gyvenimo sąlygas jam diktavo aukštuomenė, kuriai tarnavo, bet, kita vertus, yra susijęs ir su pirmąja lietuviška knyga. Jo vertimas *Litanija,*

naujai suguldyta su gaidomis M. Mažvydo leidiniuose paskelbtas du kartus: pirmą kartą nenurodant vertėjo pavardės katekizme 1547 m., antrą kartą — giesmyno II dalyje 1570 m. Čia vertėjas nurodytas: „suguldyta nuog M[agistro] Georgiuso Zablotiuso". Litanijos turinys humaniškas, prašoma saugoti nuo nelaimių ir pavojų, kurių tiek daug žmogaus gyvenime. Versta iš vokiečių kalbos — tai J. Frèderio perkurta katalikų litanija (POCIŪTĖ, p. 16). Vertimas gana aukšto lygio:

- -

Apgink Tu mus Tavo ranka
Nuog piktybių ir kiek (*kiekvieno*) grieko,
Nuog kariaujimo ir kovų,
Nuog brangumo didžio javų,
Nuog ugnies, vandens ir maro
Saugok Tu mus sūnus savo.

- -

(*Martynas Mažvydas, p. 101, 613*)

M. Mažvydo giesmyno II dalyje dar paskelbta „išguldyta nuog Mistro Georgiuso Zablociuso" M. Liuterio velykinė *Giesmė apie Kristaus iš numirusių prikėlimą,* sukurta pagal vokiečių liaudies giesmę, su gaidomis. Vertimas liaudiškai vaizdingas: mirties „Šešuolis (šešėlis) viens atliko"; mirtis „geluonį pateriojo"; „živatas (gyvenimas) smertį prarijo"; „Apyjuoks iš smerties stojo"; Jėzus „est Velykos avinas",

jis „est kryžiausp (prie kryžiaus) primuštas", „Meilės karščiu iškeptas"; „Su džiaugsmu jau valgykim / Velykos tikrą karvojų (pyragą)". Vokiečių liaudies giesmės perdirbinys čia skamba kaip autentiška lietuvių liaudies giesmė ir, kas be ko, gana poetiškai.

III

MARTYNO MAŽVYDO BIOGRAFIJA

KĄ GALIME PASAKYTI APIE MARTYNO MAŽVYDO KILMĘ

Pirmųjų lietuviškų knygų kūrėjas (arba parengėjas, nes skelbė ne vien savo, bet ir kitų parašytus tekstus) buvo *Martỹnas Mãžvydas Vaitkū́nas*. Tai reiškia: Martynas iš Mažvydų giminės, Vaĩtkaus sūnus. Vardas *Martynas* kilęs iš romėnų Antikos laikų karo dievo Marso vardo, bet, suprantama, Mažvydo tėvai, krikštydami savo vaiką, galvojo ne apie pagonių karo dievą, o apie katalikų bažnyčios šventąjį Martyną, tik nežinia, katrą: ar Turietį (IV a., šventė 11 11), ar popiežių Martyną I (VII a., šventė 11 12). Mažvydas — senovinis lietuvių asmenvardis, duotas iš pradžių žmonėms, kurie nepasižymėjo geru regėjimu (*maž-*, palygink *mažai vyd-*, plg. *iš-vydo*). Tėvo vardas *Vaitkus* yra trumpinys iš *Vaitiẽkus*. Į Lietuvą jis atėjo iš Lenkijos (Wojciech) po Lietuvos krikšto. Taip va-

dinosi čekų misionierius, X a. atvykęs krikštyti prūsų ir jų nužudytas, todėl paskelbtas šventuoju. Vokiškai jis vadinamas *Adálbertu, Álbertu,* t. y. „kilmingu". Dažnai Mažvydas pasirašinėjo sulenkinta arba sulotyninta pavardės forma *Mõssuid* arba *Mossuìdius,* o vieną kartą akrostichu lietuviškai — *Maszwjdas* (skaityk *Mažvydas*) knygelėje *Forma krikštymo,* 1559 m.

Z. Zinkevičius atliko detalią dialektologinę visų M. Mažvydo lietuviškų raštų analizę, tarmines kalbos ypatybes žymėdamas žemėlapyje. Tie ženklai parodė, kad M. Mažvydo gimtoji šnekta, vadinasi, ir gimtinė, „buvo kažkur pietų žemaičių tarmės plote, greičiausiai apie Žemaĩčių Naũmiestį, Gar̃damą, Švė́kšną (didesnė tikimybė) arba Kvė́darną, Laũkuvą, Varniùs (mažesnė tikimybė)" (1. ZINKEVIČIUS, p. 21). Taigi greičiausiai M. Mažvydas gimė dabartiniame Šilùtės rajone. Buvo žemaitis. Nežinome, kada jis gimė ir kokiam priklausė luomui. Spėjama, kad bus gimęs apie 1510 m. miestelėno šeimoje, tačiau vokiečių mokslininko P. G. Tỹleno knygoje apie kultūrą Prūsijos kunigaikščio Albrechto dvare rašoma, kad M. Mažvydas į Karaliaučių atvyko kaip „jaunas lietuvių bajoras" (THIELEN, p. 114). Kitų M. Mažvydo bajoriškumo duomenų nėra. Ano meto dokumentuose žinomi su tokia pavarde asmenys visi buvo valstiečiai (JABLONSKIS, p. 46—47). Tačiau M. Mažvydo pusbrolis *Baltramiẽjus Vìlentas,* taip pat lietuvių raštijos kūrėjas, priklausė bajorų luomui. Z. Zinkevičiaus nuomone, M. Mažvy-

das buvo greičiausiai B. Vilento tėvo sesers sūnus: bajorų kilmės M. Mažvydo motina ištekėjo už nebajoro Mažvydo (1. ZINKEVIČIUS, p. 21—22). Per bajoraitę motiną M. Mažvydas tarsi prisišlieja prie savo pirmtakų bajorų A. Kulviẽčio, S. Rapoliónio, J. Zablòckio, dėjusių pamatus lietuvių raštijai.

M. Mažvydui buvo lemta tapti pirmųjų šešių lietuviškų knygų ir knygelių parengėju. Visos išleistos Karaliáučiuje. Trys iš jų išėjo dar M. Mažvydui esant gyvam: 1) *Katekizmuso prasti žodžiai* — 1547; tai ir yra pirmoji lietuviška knyga; 2) *Giesmė šv. Ambražiejaus bei šv. Augustino, kurią vadin Te Deum laudamus.* Su giesmėmis apie iš numirusių prikėlimą Jėzaus Kristaus — 1549; kartu su giesme *Te Deum laudamus* („Tave Dievą garbinam") paskelbtos dar dvi giesmės; 3) *Forma krikštymo* — 1559; tai privalomi nurodymai, kaip turi būti krikštijamas kūdikis, — tokie nurodymai lotyniškai vadinami *agenda*. Kitos knygos pasirodė jau po M. Mažvydo mirties: 4) *Giesmės krikščioniškos,* d. 1 — 1566; 5) *Giesmės krikščioniškos,* d. 2 — 1570; jas parengė M. Mažvydo darbo tęsėjas, Karaliaučiaus lietuvių parapijos klebonas, jau minėtas M. Mažvydo pusbrolis B. Vilentas. Po to Karaliaučiuje kelias lietuviškas knygas išleido B. Vilentas ir jo vietą po mirties užėmęs *Jõnas Bretkū́nas.* Tik 1589 m. pasirodė paskutinioji Mažvydo parengta knygelė: 6) *Parafrãzis.* Tai Viešpaties maldos („Tėve mūsų") parafrazė — išplėtotas aiškinimas. Ji išleista kartu su trimis J. Bretkūno darbais.

MARTYNO MAŽVYDO VEIKLA LIETUVOJE IR IŠVYKIMAS Į PRŪSIJĄ

Beveik neturime duomenų, kurie leistų nušviesti M. Mažvydo gyvenimą iki išvykimo iš Lietuvos į Prūsiją 1546 m. Kaip matėme, tik apytikriai nustatomi jo gimimo metai, vieta, luomas. Dar blogiau, kad nieko konkretaus negalima pasakyti apie M. Mažvydo išsilavinimą ir darbą Lietuvoje. Ypač svarbus pastarasis klausimas: kokį darbą jis dirbo Lietuvoje? Atsakę į šį klausimą, žinotume, kodėl būtent jį kunigaikštis Albrechtas, netekęs labai padėjusių dviejų aukščiausio išsilavinimo lietuvių — A. Kulviečio ir S. Rapolionio, pasikvietė pas save. Taip pat galėtume spėti, kokį lietuviškų rankraščių pluoštą galėjo M. Mažvydas atsivežti į Karaliaučių. Kai ką apytikriai įmanoma restauruoti pagal M. Mažvydo knygas, šiek tiek informacijos teikia šaltiniai, bet daug kas tėra tik

mūsų pačių išprotavimai, išvedžiojimai, hipotezės.

Istorikas Zenonas Ivinskis yra išaiškinęs, kad Vilniaus katedroje jau XV a. buvo giedamas chorālas — giesmės, turinčios specialią melodiją ir atlikimo stilių. Bet choralai giedami lotynų kalba. Giedama buvo ir Žemaičių vyskupystėje (POCIŪTĖ, p. 10). Tad natūraliausia būtų manyti, kad XVI a. pirmojoje pusėje, kai ir pati, kaip matėme, pasaulietinė ir bažnytinė valdžia rūpinosi lietuvių kalbos vartojimu bažnyčiose, o ypač XVI a. II ketvirtyje, kai Lietuvoje ima plisti liuteronybė, skleidžianti bažnyčiose lietuvių kalbą, ir prasideda M. Mažvydo veikla. Iš pradžių turėjo studijuoti ir tik paskui imtis darbo. Mokytis galėjo maždaug iki 1540 m., o dirbti Lietuvoje, suprantama, iki 1546 m. Reikia pritarti K. Jablonskio spėjimui, kad M. Mažvydas Lietuvoje „yra nemaža skaitęs tikybinių raštų ir lietuvių kalba naudojęsis ne tik pasikalbėjimams, bet ir raštui, versdamas ir surašydamas evangelijų ištraukas, pamokslus, giesmes ir t. t. Atrodo, kad pamaldose jam ypač rūpėjo bažnytinės giesmės, kad <...> jis yra buvęs bažnyčioje kantoriumi, bažnytinių bernelių chorvedžiu" (JABLONSKIS, p. 28—29). Turėjo būti baigęs atitinkamus mokslus.

Ką galima pasakyti apie asmeninius M. Mažvydo kontaktus su A. Kulviečiu, jo mokykla, S. Rapolioniu, J. Zablockiu ir, be abejo, su dar kitais? V. Biržiškos nuomone, M. Mažvydas studijoms Karaliaučiaus uni-

versitete pasirengė kažkur Lietuvoje, „visai galimas daiktas, kad anoje, 1540—1542 m. Vilniuje veikusioje Kulviečio mokykloje" (ALEKSANDRYNAS, p. 79). K. Jablonskis manė, kad M. Mažvydas, prieš nuvykdamas į Karaliaučių, yra mokęs Vilniuje kartu su A. Kulviečiu, S. Rapolioniu ir J. Zablockiu (JABLONSKIS, p. 52). Šiai nuomonei pritarė ir K. Korsakas (1. KORSAKAS, p. 15). K. Jablonskio ir K. Korsako nuomonė remiasi ne visiškai patikimu XVIII a. šaltiniu. J. Lebedys teigia, kad M. Mažvydas dirbo drauge su J. Zablockiu A. Kulviečio mokykloje Vilniuje (3. LEBEDYS, p. 59). Vis dėlto viso ketverto mokytojavimas A. Kulviečio mokykloje yra abejotinas (TUMELIS, p. 41—42). Tvirčiau manoma, kad A. Kulviečiui joje talkino tik J. Zablockis. Juk ir tolesnis J. Zablockio gyvenimas susijęs su jaunimo mokymu: globojo didikų vaikus užsienio universitetuose, nekalbant jau apie A. Kulvietį, Karaliaučiaus partikuliaro vadovą. Tai mūsų pirmieji garsūs pedagogai lietuviai. Deja, jų pedagogines doktrinas suvokiame tik pačia bendriausia prasme: humanistinis lavinimas, protestantiška kryptis, tautinės kalbos akcentavimas. M. Mažvydas — taip pat pedagogiškos prigimties asmenybė, bet jo veiklos sfera žemesnė — bažnytinės mokyklos „žėkeliai".

Nepaisant abejonių dėl buvusių įvykių, vienas dalykas aiškus: jie visi buvo maždaug vienmečiai, vykdantys tas pačias misijas, todėl jų keliai kryžiavosi.

A. Kulviečiui ir J. Zablockiui skubiai iš Vilniaus pasitraukus į Karaliaučių, M. Mažvydas liko Lietuvoje iki 1546 m. vasaros ir, matyt, tuo laiku buvo suimtas ar kaip kitaip nukentėjo, nes 1548 m. laišką Karaliaučiaus universiteto rektoriui J. Bretšneideriui (Plakotomui) pasirašė, prie pavardės pridėdamas *Protomãrtyr dictus* — lot. k.: „vadinamas pirmuoju kankiniu". Kas jį taip vadino, konkrečiai neaišku, bet, be abejo, tokie pat liuteroniškos orientacijos kolegos. Tokiu būdu M. Mažvydas primena Karaliaučiui, jog pirmasis Lietuvoje nukentėjo už liuteronybę. Tai turėjo įvykti iki 1544 m., nes tais metais, gavęs iš savo tebegyvo tėvo Žygimanto Senojo faktinę valdžią Lietuvoje, Žygimantas Augustas sustabdė liuteronybės persekiojimus. Galimas dalykas, kad M. Mažvydas ir buvo vienas iš tų persekiojamųjų, kuriuos mini A. Kulvietis savo išspausdintame laiške Bonai Sforcai „Tikėjimo išpažinimas". Tie kolegos buvo atsisakę nutraukti susirašinėjimą su A. Kulviečiu (ALEKSANDRYNAS, p. 49).

Matyt, M. Mažvydas neilgai kalėjo. Paskui prieglobstį rasti galėjo pas liuteronams pritariančius Žemaitijos valdytojus Joną Bilevičių ir Joną Kmitą, o gal net pas E. Kulvietienę Butkiškėje (JABLONSKIS, p. 53). 1546 m. gegužės 8 d. kunigaikštis Albrechtas parašė iš Vilniaus, kuriame lankėsi, laišką senam pažįstamam J. Bilevičiui, prašydamas parinkti keletą išmokslintų ir gerai lietuviškai mokančių jaunuolių, kurie galėtų

tapti liuteronų pastoriais (kunigais) Prūsijoje — Mažojoje Lietuvoje.

Dabar ir išmušė M. Mažvydo valanda!

Apie šį Albrechto pageidavimą M. Mažvydas, be abejo, sužinojo. Kita vertus, nežinia, kaip kunigaikščiui pristatyta M. Mažvydo kandidatūra. Tikriausiai tarpininkavo J. Bilevičius, kuris ir pasiūlė M. Mažvydą.

Albrechtas lotynišku laišku, rašytu Karaliaučiuje 1546 m. birželio 8 d., pakvietė M. Mažvydą atvykti į Karaliaučių. Laišką į Vilnių atvežė Albrechto įgaliotinis, mūsų minėtas J. Bretšneideris (Plakotomas). Laiško formulavimai konfidencialūs (įslaptinti), kad pašalinis, jeigu būtų toks atvejis, nesuprastų, apie ką konkrečiai tariamasi. Taip tada darė visi. Laiške rašoma:

„Martynui Mecsvidijui (laiško nuoraše neteisingai užrašyta Mažvydo pavardė), lietuviui. Birželio 8 d. Mūsų sveikinimą ir malonę [priimk]. Garbingasai ir išmokslintasai, taurusai, mums mielasai! Įpareigojome puikų ir mokyčiausią mūsų fiziką Johaną Bretšneiderį, medicinos daktarą, kad tau mūsų vardu dalykus, kurie nemažai mus ir tave interesuoja, praneštų. Todėl maloniai reikalaujame, kad kuo greičiau čia, į mūsų Karaliaučiaus miestą, atvyktum ir į paminėtą daktarą Bretšneiderį kreiptumeis; išgirsi iš jo paaiškinimus apie mūsų [Albrechto] norus ir siekimus. Kiek šiuo reikalu mums būsi mielas, tiek dėsiu pastangų,

kad būtum atlygintas. Nuoširdžiai lik sveikas. Iš Karaliaučiaus". (GERULIS, p. (IX)).

Aiškiai matyti, kad tai ne pirmas Albrechto ir M. Mažvydo kontaktas. Jie jau kažką sutarę ar pradėję tartis. Sakoma, kad laiško įteikėjas praneš apie tai, kas „nemažai mus ir tave interesuoja". Valdoviškoji daugiskaita „mes" reiškia „aš". M. Mažvydas jau atrinktas iš visų Lietuvos liuteronų istorinei misijai. Jis, be abejo, žino, kokia toji misija, jis jaučiasi jai pasirengęs, toliau rengiasi. Jis nemano — taip spėjame — važiuoti į Karaliaučių tuščiomis rankomis... Prisiminė šį iškvietimą M. Mažvydas laiške Albrechtui po penkiolikos metų, prašydamas materialinės paramos ūkyje: „Kadangi tavo šviesioji aukštybė maloniai pakvietė mane iš Lietuvos į šį kraštą skelbti bei platinti evangelijos tiesą <...>" (LAIŠKAI, p. 332).

M. Mažvydui beliko ruoštis kelionei iš Lietuvos į Karaliaučių. Jis tai padarė maždaug per mėnesį, nes jau 1546 m. rugpjūčio 1 d. rektoriaujant P. Melanchtono žentui, tuomet žinomam poetui G. Sabìnui, buvo įrašytas į studentų sąrašus.

MARTYNAS MAŽVYDAS KARALIAUČIUJE

Dabar vėl kyla keletas klaustukų. Pirma, M. Mažvydas universitetą baigė per 3 semestrus (vietoj aštuonių) — 1548 m. balandžio 5 d. Antra, studijuodamas per neįtikėtinai trumpą laiką parengė ir išleido katekizmą. Trečia, priimtas į universitetą už pačią mažiausią sumą — 1 grašį, tuo tarpu kartu priimtas J. Zablockis mokėjo 10 grašių, kiek vėliau atvykęs B. Vilentas — 5 grašius.

Atvykęs studijuoti, M. Mažvydas neturėjo net bakalauro, vadinasi, žemiausio mokslinio laipsnio, bet Albrechtas cituotame laiške jį vadina išmokslintu žmogumi. Bakalauro laipsnį gavo baigęs universitetą. Bet mokėsi ten tik tris semestrus. Tarytum būtų Lietuvoje išėjęs kokį „nebaigtą aukštąjį". Atvykdamas į Karaliaučių, mokėjo lotynų, lenkų, slavų kanceliarinę kal-

bas, gal buvo susipažinęs ir su graikų kalba ar ją studijavęs, išmanė muzikos dalykus ir tikėjimo problemas, nes priimti liuteronybę turėjo sąmoningai, rimtai įsigilinęs. Kaupė biblioteką, ne kartą ją mini ryšium su pinigų stygiumi: nėra lėšų būtiniausioms knygoms įsigyti arba skurdas gali priversti knygas parduoti. Knygos tada buvo brangios. Kai ką istorija išsaugojo. Vilniaus universiteto bibliotekoje ne per seniausiai buvo rastas XVI a. konvoliutas — trys drauge įrištos knygos, priklausiusios M. Mažvydui: 1. I amžiaus istoriko žydo Juozapo Flãvijaus veikalas „Judėjų karas. Judėjų senovė. Makabiečiai", išspausdintas Kelne (Vokietija) 1524 m. Traktatą „Makabiečiai" redagavo Erazmas Roterdamietis, įžymusis XVI a. pirmųjų dešimtmečių literatas, filologas, teologas. 2. II amžiaus istoriko Hegesipo veikalas „Apie Jeruzalės žlugimą", išleistas Kelne 1525 m. 3. I amžiaus Antikos filosofo Filono Aleksandriečio traktatai, išspausdinti Bazelyje 1527 m. Pirmosios knygos antraštiniame lape įskaitomas įrašas: „M. Mossuid sibi et suis comparavit" (M. Mažvydas sau ir saviškiams įsigijo). Toje knygoje šalia lotyniško yra ir graikiškas įrašas, — lietuviškai būtų: „Dievobaimingumas pravartus visuose dalykuose". Graikiškojo įrašo braižas panašus į M. Mažvydo, tačiau ekspertai dėl teksto trumpumo to patvirtinti negalėjo. Šias knygas M. Mažvydas tikriausiai įsigijo Karaliaučiuje (FEIGELMANAS). Knygos

liudija, kad M. Mažvydas iš pagrindų studijavo Bibliją ir krikščionių Bažnyčios istoriją. Ta proga pridursime, kad panašių tikslų turėjo ir kiti M. Mažvydo aplinkos žmonės, pvz., jo pagalbininkas Aleksandras Rodūnionis, kartu studijavęs Karaliaučiaus universitete. Išliko jo turėtas Šv. Augustino (IV—V a.) pamokslų rinkinys su tokiu įrašu: „Alexander Radunius lituanus sibi et suis comparavit" (Aleksandras Rodūnionis lietuvis sau ir saviškiams įsigijo). Tie „saviškiai" bus ne kas kitas kaip lietuviai liuteronai, atvykę iš Lietuvos į Prūsiją.

Tad kokias prielaidas galime daryti dėl M. Mažvydo išsilavinimo? Matyt, jis buvo paėmęs maksimumą to, ką galėjo duoti Lietuvos mokyklos XVI a. pirmojoje pusėje. Jos veikė prie parapinių bažnyčių, vienuolynų, Vilniaus katedros, didikų dvaruose. Gali būti, kad M. Mažvydas yra susiję s ir su A. Kulviečio mokykla Vilniuje, — ar kaip mokinys, ar kaip mokytojas. Apie M. Mažvydo studijas Lenkijoje, Krokuvos universitete, žinių nėra. M. Mažvydas labiausiai artimas Lietuvos bažnytinei kultūrai, tam jos laikotarpiui, kai nuo katalikybės ėmė atsiskirti liuteronybė. Toks greitas Karaliaučiaus universiteto baigimas (per tris semestrus) rodo, kad XVI a. pirmojoje pusėje Lietuvoje buvo galima gauti kone aukštąjį išsilavinimą, nors aukštosios mokyklos ir nebuvo. Žinoma, M. Mažvydui dar buvo aktualu turėti būtent liuteronišką aukštąjį išsilavinimą, kad galėtų dirbti pastoriumi, vadovauti parapijai.

Studijuodamas M. Mažvydas per labai trumpą laiką parengė pirmąją lietuvišką knygą — katekizmą. Per kiek laiko? Šis klausimas seniai diskutuojamas. Paties katekizmo antraštiniame puslapyje pasakyta, kad jis „suguldytas" *VIII dienų mėnesies sausio*. Dėl tos datos buvo samprotaujama taip: sausis Mažojoje Lietuvoje reiškia lapkritį ar gruodį, vadinasi, katekizmas parengtas („suguldytas") ir atiduotas spausdinti 1547 m. pabaigoje, na, o išspausdintas 1548 m. pradžioje. Remiamasi dar ir tuo, kad kai kurios M. Mažvydo katekizme paskelbtos giesmės verstos iš lenkų autoriaus Jãno Sekliùcjano, o jo didysis katekizmas pasirodė 1547 m. birželio mėnesį, o giesmynas — 1547 m. rugpjūtį. Taigi M. Mažvydo katekizmas negalėjęs išeiti 1547 m. sausio mėnesį. Tokią nuomonę pareiškė norvegų kalbininkas Christijanas Stangas, parašęs vokiečių kalba studiją *Mažvydo lietuviško katekizmo kalba* (Oslas, 1929). Minint 1947 m. pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejų, Ch. Stango teiginiui palaikė ir K. Korsakas (2. KORSAKAS, p. 15). Vėliau K. Korsakas savo nuomonę koregavo ir pripažino, kad pirmoji lietuviška knyga buvo pateikta spausdinti 1547 m. „pradžioje" (1. KORSAKAS, p. 10). Iš tikrųjų Ch. Stango teiginiui prieštarauja J. Zablockio giesmės *Litanija naujai suguldyta* turinys. Toje giesmėje linkima sveikatos kunigaikščiui Albrechtui ir jo žmonai kunigaikštienei Dorotėjai, kuri mirė 1547 m. balandžio 11 d.

Tad M. Mažvydo katekizmas išspausdintas 1547 m. pradžioje (ALEKSANDRYNAS, p. 81). Medžiagą iš J. Sekliucjano M. Mažvydas galėjo gauti dar tebespausdinant pastarojo darbus, nes abi jo knygutės išleistos Karaliaučiuje, be to, J. Sekliucjanas bendravo su lietuviais, pvz., buvo gerai pažįstamas su neseniai mirusiu A. Kulviečiu, su kuriuo vienu laiku studijavo Vitenbergo universitete, taip pat su S. Rapolioniu. Todėl dabar linkstama manyti, kad M. Mažvydo katekizmas buvo ir rengiamas, ir spausdinamas vienu metu ir išėjo būtent 1547 m. sausio mėnesį, kaip ir pažymėta knygelėje (2. ROČKA, p. 57). Čia labai svarbi viena išvada: M. Mažvydas, nuvykęs į Karaliaučių tikriausiai liepos mėnesį, įstojęs į universitetą rugpjūčio mėnesį, negalėjo per pusę metų parengti ir išleisti 79 puslapių knygą, kuriai sudaryti panaudojo dar kelias kitų tautų autorių knygas! Turėjo jai medžiagą sukaupti anksčiau Lietuvoje. „Galima tik tarti, kad Mažvydas, traukdamasis į Rytų Prūsiją, nusivežė ten šiek tiek medžiagos pirmajai knygai, panašiai kaip A. Kulvietis — savo bibliotekos dalį. Mažvydas, matyt, žinojo, kad ten jau buvo norima išleisti lietuvišką katekizmą ir kad tas darbas gali tekti jam" (2. ROČKA, p. 53—54). Turbūt taip ir buvo. M. Mažvydas negalėjo atvykti į Karaliaučių be nieko. Tada nebūtų spėjęs šitaip greit išleisti knygą.

Tas faktas, kad M. Mažvydas į universitetą priimtas už mažiausią mokestį (1 grašį), žinoma, nerodo, kad

jis buvo turtingas. Toks jis ir nebuvo, nes nėra apie tai jokių duomenų. Bet galbūt kunigaikštis Albrechtas jį parėmė, nes buvo suinteresuotas užverbuoti M. Mažvydą: mokėjo stipendiją mokslo metais ir dar vienerius metus studijoms pasibaigus (LAIŠKAI, p. 254). Taip, matyt, suderėta kviečiant M. Mažvydą į Karaliaučių, planuojant panaudoti jo kvalifikaciją ir išleisti lietuvišką liuteronišką knygą. „Galima tikrai spėti, jog uždavinys, o gal net ir pareiga parengti tokį leidinį buvo numatyta jau iš anksto, kai Mažvydas buvo dar tik kviečiamas atvykti į Karaliaučių. Kitaip sunku suprasti tą — tokį pagarbų ir didelį — dėmesį, kokį jam parodė hercogas Albrechtas, — šitaip paprastai neverbuojami eiliniai studentai" (1. KORSAKAS, p. 18). Iš tikrųjų tai buvo neeilinis studentas, todėl ir apie jo stojamąjį mokestį reikia kalbėti su tam tikromis išlygomis: galėjo būti daroma nuolaida.

Atvykęs į Karaliaučių ir pradėjęs studijuoti, M. Mažvydas ten rado kūrybingą atmosferą. Vokietijoje M. Liuteris jau buvo išspausdinęs savo svarbiausius darbus: Biblijos į vokiečių kalbą vertimą (1534), „Didįjį katekizmą" (1529) ir kitus. Bet didysis reformatorius jau buvo miręs 1546 m. vasario 18 d. Tebegyveno ir liuteronybei vadovavo P. Melanchtonas, kaip minėjome, jos pagrindus išdėstęs „Bendruosiuose teologijos principuose" (1521) ir „Augsburgo išpažinime" (1530). Karaliaučiuje per pamaldas giedoti himnai vo-

kiečių ir lotynų kalbomis. 1527 m. išleidžiami du pirmieji, o 1540 m. — ir trečiasis vokiškas giesmynas, kuriuose Prūsijos vokiečių liuteronų bažnyčios giedojimui pateikiamos geriausios vokiečių autorių giesmės: M. Liuterio, P. Sperãto ir kitų (POCIŪTĖ, p. 13).

Lenkų liuteronai, pažįstami su neseniai mirusiais lietuviais profesoriais A. Kulviečiu, S. Rapolioniu, tokie kaip J. Sekliucjanas, leido pirmąsias lenkiškas liuteroniškas knygas — katekizmus, giesmynus, buvo pradėję, vadovaujant S. Rapolioniui, versti į lenkų kalbą Bibliją. Atrodo, kad S. Rapolionis vertė Bibliją ir į lietuvių kalbą. Karaliaučiuje nuo 1524 m., dar nuo Ordino laikų, veikė Hanso Veinreicho spaustuvė, kurioje jau buvo išleisti ir du prūsiški katekizmai. Tai buvo pirmasis protestantiškos spaudos židinys Pabaltijyje. Jis tapo ir pirmuoju lietuviškos spaudos židiniu. Prūsiškieji katekizmai išėjo 1545 m. Jie buvo dvikalbiai. Ta proga pasakytina, kad 1561 m. Karaliaučiuje išėjo dar viena — trečia ir paskutinė — prūsiška knyga: Pabėtų pastoriaus Ãbelio Vilio (apie 1515—apie 1575) išverstas į prūsų kalbą, padedant bažnyčios vertėjui Páuliui Mėgõtui, M. Liuterio „Enchiridionas" — *Mažasis katekizmas daktaro Martyno Liuterio, vokiškai ir prūsiškai*. (*Enchiridionas* — graikų k.: vadovėlis.) Knyga dedikuota kunigaikščiui Albrechtui. Pratarmę vokiečių kalba parašė (tikriausiai tik pasirašė) pats Albrechtas. Joje pabrėžiama, kad krikščionis negali nie-

kinti jokios tautos, „kokia ji neišlavinta ir prasta ten bebūtų". Todėl ir Albrechtas rūpinasi visais savo valdiniais — tiek mažiausiais, tiek žymiausiais. (Suprantama, tais mažiausiais valdiniais čia vadinami prūsai.) Prūsai dar laikosi įvairių pagoniškų prietarų ir piktnaudžiavimų. Vertėjai, versdami į prūsų kalbą, bažnyčiose vokiškai kalbančių pastorių mintis iškraipo. Todėl ir išverčiamas M. Liuterio „Mažasis katekizmas", „kad ano vertėjavimo juo toliau, juo mažiau reikėtų". Kunigaikštis Albrechtas įpareigoja pastorius ten, kur prie bažnyčių yra mokyklos, katekizmą skaityti: vieną sekmadienį vokiškai, kitą — prūsiškai. Tai turi daryti viešai mokiniai prie altoriaus. Albrechtas ragina pastorius stropiai stebėti jaunimą ir sumanesnius prūsų jaunuolius siųsti mokytis. Keletą tokių neturtingų prūsų jaunuolių Albrechtas pažada „su visomis malonėmis priimti ir juos kaip mūsų stipendiatus iki tol aprūpinti bei studijų metu išlaikyti, kol jie pagaliau bažnyčios tarnybai arba pamokslų tarnybai bus panaudoti. Ir kadangi jie prūsų kalbą moka ir jiems nereikia jokių vertėjų, tai juo daugiau naudos bei vaisių jie mūsų prūsiškosioms bažnyčioms gali atnešti" (MAŽIULIS, p. 91—100).

Tačiau prūsų tauta nebesugebėjo pakilti, išsiugdyti savo inteligentijos ir sukurti raštiją bei kultūrą. Germanizacijos procesas jau buvo pakirtęs jos tautines galimybes. Be to, dalis prūsų sulietuvėjo.

M. Mažvydas studijavo Albrechto išlaikomas. Apie tai rašo B. Vilentas savo knygos *Evangelijos bei epistolos* (Karaliaučius, 1579) lotyniškoje prakalboje: Albrechtas „pirmasis įsakė savo valdomose žemėse rašyti, mokyti bei spaudą platinti lietuvių kalba, kuri, neturėdama jokių rašytinių paminklų, iki tol nebuvo nei garsi, nei žinoma. Tam reikalui jis pasinaudojo triūsu vieno asmens, kurį pasirūpino savo lėšomis deramai išmokslinti, t. y. mano pusbrolio Martyno Mažvydo, šviesios atminties Ragainės bažnyčios klebono, darbu" (KOŽENIAUSKIENĖ, p. 85).

Nuo universiteto baigimo 1548 m. balandžio 5 d. su pirmąja septynių asmenų universiteto absolventų laida (bakalauro laipsniu) iki darbo pradžios Ragainės klebonu 1549 m. kovo 18 d. (tą dieną buvo parašytas Albrechto raštas skirti Mažvydą į Ragainę) susidaro dešimties mėnesių tarpas. Per tą laiką gavo kunigo šventimus. 1548 m. spalio 21 d. viename Albrechto laiške dar vadinamas bakalauru. Iš vieno 1551 m. rašyto M. Mažvydo laiško Prūsijos kunigaikščiui paaiškėja, kad M. Mažvydą į kunigus įšventino Sembos vyskupo padėjėjas, S. Rapolionio bičiulis Jòhanas Brỹsmanas (1488—1549).

Iki 1549 m. kovo mėnesio M. Mažvydas gyveno Karaliaučiuje. Gavo kunigaikščio skirtą stipendiją, samdė butą, parengė ir išleido knygelę „Giesmė šv. Ambražiejaus". Padėtis nebuvo džiuginanti. Iš M. Mažvy-

do 1548 m. rudenį (adresatas gavo lapkričio 3 d.) rašyto laiško Karaliaučiaus universiteto rektoriui J. Bretšneideriui (Plakotomui) sužinome, kad neturtas verčia M. Mažvydą nugalėti nedrąsą ir vėl kreiptis į „garbingąjį vyrą". Neturi drabužių, tinkamų prisidengti nuo šalčio, o artėja žiema. Prašo, kad rektorius išrūpintų jam tuos drabužius iš „šviesiojo kunigaikščio". Jei gautų — užtektų dvejiems metams. O jei negautų — būtų „priverstas labai šalti ir padėti nemaža sveikatos" (LAIŠKAI, p. 249—250). Kitame laiške, rašytame Karaliaučiuje 1549 m. pradžioje pačiam kunigaikščiui, prašo skirti į laisvą klebono vietą Labguvojè, prie Kuršių marių pietinio kranto, nes Karaliaučiuje ilgiau pasilikti negali dėl sveikatos, dėl oro nepastovumo bei kitų priežasčių, kurių neaiškina. Tačiau pats abejoja, ar galės dirbti Labguvoje, nes nekalba „nė kiek vokiškai" (LAIŠKAI, p. 253). Matyt, Labguvos parapijoje jau brendo reikalas sakyti pamokslus ir vokiečių kalba. J. Bretkūnas, paskirtas į tą parapiją 1562 m., mokėjo vokiečių, lietuvių ir prūsų kalbas — jų visų reikėjo ten dirbančiam. Tačiau, priduria M. Mažvydas, galėtų jis ten dirbti, nes savo gimtąją lietuvių kalbą moka „kuo puikiausiai". Kita vieta, į kurią jis sutiktų vykti, — Ragaĩnės parapija, kuri jau keletą metų neturi kunigo. Žmonės pasakoję, rašo M. Mažvydas, kad ten daug kūdikių miršta be krikšto, o suaugusių — be išpažinties ir altoriaus sakramento (ko-

munijos). Negali Karaliaučiuje pasilikti ir dėl menkos stipendijos. Tikisi, kad į vieną tų vietų Albrechtas jį skirs: „Juk kadaise tavo aukštybė buvo prižadėjusi teiktis visada atsižvelgti į mano reikalus" (LAIŠKAI, p. 254). Tas „kadaise" turbūt buvo 1546 m., kai Albrechtas kvietė M. Mažvydą vykti į Prūsiją. O jeigu nė į vieną iš tų vietų — nei į Lãbguvą, nei į Ragainę — nebūtų paskirtas, tai tada prašo „padidinti truputį mano stipendiją" (LAIŠKAI, p. 254), kad galėtų įsigyti reikalingų dalykų „pašaukimo studijoms ir kaip reikiant maitintis. Juk jeigu tų dalykų neturi *mokslams atsidavęs žmogus,* labai greitai palūžta jo dvasia" (LAIŠKAI, p. 254, pabraukta cituojant). Taigi nuo pat pirmųjų žingsnių Prūsijoje M. Mažvydas jautėsi vykdąs didelę kultūrinę-mokslinę misiją. Pradžia jau padaryta — išleista pirmoji lietuviška knyga, jau atiduodama H. Veinreichui spausdinti „Giesmė šv. Ambražiejaus", planuojami stambesni leidiniai. Laiško pabaigoje linki sulaukti kunigaikščiui Nèstoro (graikų epo ilgaamžio didvyrio) amžiaus ne tik Prūsijos, bet ir kitų kaimyninių kunigaikštysčių labui ir pasirašo kaip Albrechto alùmnas — auklėtinis ir išlaikytinis. Minėdamas kaimynines kunigaikštystes, M. Mažvydas tikriausiai turi galvoje ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, vadinasi, nori, kad ir joje sklistų liuteronybė. Savo katekizmą M. Mažvydas skyrė ir žemaičiams, o visą knygelę dedikavo Lietuvos Didžiajai Kuni-

gaikštystei. Jis tampa lyg kokiu politiniu Albrechto bendrininku. Ką gi, atrodo, būta ir tokio niuanso, tačiau iš didesnės istorinės perspektyvos žiūrint savo garbės jis nepažeidžia, jo nuopelnai lietuvių kultūrai nemažėja.

Netrukus po to, 1549 m. kovo mėnesį, Karaliaučiuje rašytame laiške Albrechtui matome M. Mažvydo padėtį jau sutvarkytą. Laiškas labai sentimentalus, M. Mažvydas itin nusižeminęs dėkoja kunigaikščiui: „Juk tokių didelių tavo šviesiosios aukštybės geradarybių man suteikta, kad nė vienas žmogus, nors ir upėmis lietųsi jo kalba, negalėtų kaip dera atsidėkoti". M. Mažvydui atrodo, kad Albrechtas jam pasidarė lyg tėvas ir motina. Žinoma, tos hiperbolės tėra duoklė ano meto literatūrinėms manieroms. Be abejo, M. Mažvydas šitaip dėkoja kunigaikščiui už Ragainės klebono vietą.

Albrechtas dviem *reskriptais* (raštais) 1549 m. kovo 18 d. ir kovo 20 d. Ragainės apskrities valdytojui Sebastijonui Peřbantui pranešė, kad M. Mažvydas skiriamas klebonu į Ragainę, o jį įvesdina F. Stafilas. Pastarasis buvo S. Rapolionio bičiulis, perėmęs po jo mirties teologijos katedrą, M. Mažvydo pagalbininkas rengiant pirmąją lietuvišką knygą. (Apie tai dar kalbėsime.) Parapija didelė, nes Ragainė savo laiku buvo kryžiuočių puolimų prieš lietuvius forpostas. Tebestovėjo ten galinga pilis.

Vis dėlto M. Mažvydas, pasirodo, tebesąs „vargšas žmogelis": prašo kelionpinigių iš Karaliaučiaus į Ra-

gainę, truputį pinigų apmokėti buto skolai, kurią užsitraukė, įsigydamas reikalingų dalykų savo studijoms (tikriausiai knygų). Prašo, kad kunigaikštis jo pasigailėtų, nes nieko neturi, iš ko galėtų kelionėje prasimaitinti, užsimokėti užeigos namuose, „nebent jei užstatyčiau ar išparduočiau savo knygas, kurių man reikės, kai mokysiu Kristaus avis". Ir dar prašo gabalo kokio nors audeklo dvasininko drabužiui, kuris atitiktų jo padėtį. Šį laišką pasirašo jau kaip būsimasis Kristaus avelių ganytojas Ragainėje (LAIŠKAI, p. 258—260), į kurią kunigaikščio Albrechto raštu paskirtas kovo 18 d.

MARTYNAS MAŽVYDAS RAGAINĖJE

Nuo 1549 m. pavasario M. Mažvydas klebonavo Ragainėje — iki pat mirties 1563 m. gegužės 21 d. 1554 m. buvo paskirtas Ragainės superintendentù (dvasininkų vyresniuoju). Taip pat buvo apskrities valdytojo S. Perbanto vertėjas, versdavo atvykstančių ar pravažiuojančių Didžiosios Lietuvos žmonių, prekybininkų dokumentus ir susirašinėjimą. Už tai gaudavo atskirą atlyginimą. Didžiojoje Lietuvoje raštai buvo rašomi slavų kanceliarine kalba, lotyniškai, vienas kitas ir lenkiškai. M. Mažvydas tas kalbas mokėjo. Be abejo, gyvendamas Ragainėje, išmoko ir vokiškai. Po M. Mažvydo mirties A. Jomantas, prašydamas ir jam paskirti papildomą atlyginimą už tokį pat darbą, nurodė mokąs lotynų, lenkų, rusų ir lietuvių kalbas (JABLONSKIS, p. 32—33).

Materialinė M. Mažvydo padėtis Ragainėje iš esmės buvo prasta, tačiau gyvenimo pabaigoje pagerėjo. Jis turėjo Tilžėje du sklypus žemės. 1561 m. Albrechtas paėmė kaip užstatą iš Lietuvos Virbalį. Ten M. Mažvydas kartu su savo bičiuliu ir bendradarbiu Širvintõs (dabar Kutuzovo) klebonu Tomu Gẽdkantu gavo savo dalį. „Savo žymiai pagerėjusia materialine būkle Mažvydui neilgai teko džiaugtis: po tų apdovanojimų jis greitai mirė" (ALEKSANDRYNAS, p. 84). Visus neišspausdintus M. Mažvydo rankraščius, iš kurių svarbiausias buvo giesmynas, paveldėjo jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas, dirbantis Karaliaučiuje lietuviškos parapijos klebonu. Svarbiausią M. Mažvydo palikimo dalį jis pats išleido, o kitką — Jonas Bretkūnas.

Apie materialines ir moralines Mažvydo gyvenimo Ragainėje problemas ir peripetijas daugiausia sužinome iš jo laiškų. Jų išliko 13. Pirmasis rašytas Karaliaučiaus universiteto rektoriui J. Bretšneideriui (Plakotomui), visi kiti — kunigaikščiui Albrechtui. Čia juos ir apžvelgsime. Į lietuvių kalbą iš lotynų kalbos juos išvertė Marcelinas Ročka (1912—1983). IV—XIII laiškai rašyti Ragainėje. Iki Antrojo pasaulinio karo jie buvo Karaliaučiuje, dabar saugomi Getingene (Vokietija). Lietuvos Mokslų akademijos Centrinė biblioteka Vilniuje 1964 m. išsirūpino laiškų mikrofilmus.

Laiškai Renesanso laikais buvo laikomi ne vien dalykiniu raštu, bet ir literatūriniu žanru. M. Mažvy-

do laiškuose keliamos problemos yra trijų rūšių: 1) materialinio pobūdžio prašymai, 2) ganytojiško darbo sunkumai ir uždaviniai, 3) lietuvių raštijos reikalai (deja, atsispindintys menkai).

Laiškai, būdami tikrai asmeninio pobūdžio literatūra, epistolografija (*epistolē* — graikiškai „laiškas") geriausiai išreiškė asmenybės išsivadavimą iš vidurinių amžių nuasmeninimo. Laiškus labai vertino visų kraštų humanistai ir Reformacijos pradininkai. Jie tapo pavyzdžiu gausiai humanizmo prozai ir „vidine forma" poezijai. Iš laiškų vystėsi žurnalistika. „Kaip buvo daroma antikos laikais ir Renesanso pradininko F. Petrarkos, ir dabar šia literatūra plačiai naudojosi valdiniai, bendraudami su valdovais ir duodami jiems patarimus. Tie, savo ruožtu, laišką laikė priemone savo įtakai bei politinei galiai didinti" (2. ROČKA, p. 65). Klasikiniu humanistinio ir renesansinio laiško pavyzdžiu drąsiai galima laikyti mūsų nagrinėtą A. Kulviečio laišką valdovei Bonai Sforcai.

M. Mažvydo laiškams būdingas aukštokas retorinis stilius, bet, kaip ir daugelyje kitų jo raštų, retoriškumas yra emocinis, ne vaizdinis. Laiškuose akivaizdi ir Antikai bei Renesansui būdinga situacija: Albrechtas — mecenātas (globėjas), M. Mažvydas — klientas (prašytojas, bet laisvas asmuo). Tokie santykiai leidžia klientui savo bėdas rodyti sutirštintomis spalvomis, o dideli prašymai nė kiek nežeidžia mecenato.

Kad ši kliento poza yra sąmoninga, rodo pasiteisinimas laiške rektoriui, kad jis elgiąsis taip, kaip ir antikinis poetas Marciālis, kurį skurdas vertė daug ką išmėginti (LAIŠKAI, p. 249), o VIII laišką M. Mažvydas atvirai pasirašo kaip „klientėlis" (LAIŠKAI, p. 303). Laiškuose atsispindi ir bažnytinis stilius.

M. Mažvydo epistolinis palikimas „padeda pasekti rašytojo gyvenimą nuo studijų baigimo Karaliaučiaus universitete beveik iki mirties <...>. Laiškuose daugiausia liečiami asmeniniai, buitiniai ir ūkiniai Mažvydo reikalai, taip pat religinė liaudies būklė. Juose visapusiškiau neatsispindi rašytojo asmenybė, vidinis pasaulis, dvasiniai interesai, literatūrinis darbas. Vis dėlto laiškuose matome Mažvydą gyvą žmogų, iš jų pažįstame konkrečias jo darbo sąlygas, kasdieninę buitį, aplinką, sužinome daug įdomių detalių, biografinių faktų. Laiškuose naujai, lyg iš kitos pusės, atsiskleidžia ir Mažvydas rašytojas, išryškėja ne vienas jo asmens bruožas" (3. LEBEDYS, p. 59). Reikia tenkintis tuo, ką turime, nors turime nemažai.

IV laiškas rašytas 1550 m. Jis visas skirtas ūkio reikalams. Kunigaikštis sunkiu metu M. Mažvydui ir žmonai skyrė pašalpą (penkiolika saikų kviečių) tinkamai maitintis. Negalėtų atsidėkoti, jei ir visą Cicerono iškalbą turėtų. Tai ne ironija, o įprastinė Renesanso trafaretinė hiperbolė. Romėnų politikas ir rašytojas Ciceronas (I a. prieš Kristų) buvo didžiau-

sias iškalbos autoritetas. Paskui dėsto skundus dėl parapijos žemės, kurią jam, kaip ir jo pirmtakams, paskyrė Ragainės viršininkas S. Perbantas. Vietoj užlietos pievos prašo kitos. Kai kurie kunigaikščio ir Ragainės kilmingųjų valdiniai neduoda M. Mažvydui priklausančios medaus dalies iš avilių, įrengtų parapijos lauko medžiuose, suvažiavę apžiūrėti bičių, nugano pasėlius ir pievas, vogčiomis gabenasi malkas iš klebono lauko ir kitokios žalos pridaro. Tą laišką galima vadinti skundu (LAIŠKAI, p. 264—266).

V laiškas daugeliu atžvilgių yra svarbiausias. Jis rašytas 1551 m. ir parodo M. Mažvydo pastoracinę veiklą bei lietuvių valstiečių laikyseną liuteronizmo ir apskritai religijos atžvilgiu XVI a. viduryje, taip sakant, kultūrinę situaciją to meto Mažosios Lietuvos kaime ir iš dalies mieste (Ragainėje). Šiuo laišku M. Mažvydas, parodydamas kunigaikščiui Albrechtui realią padėtį, išdėsto, pasakytume, liaudies religinio švietimo metodiką. Tai pastoracinio darbo *nauja programa*.

Pats M. Mažvydas esąs labai uolus, liudininkas yra Dievas ir... apskrities viršininkas S. Perbantas su bažnyčios taryba ir kitais dorais klausytojais (bažnyčios lankytojais). Čia atvykęs (šešerius metus parapija neturėjo klebono) M. Mažvydas radęs daugelį žmonių „atsidavusių pragaištingam popiežininkų (katalikų) mokymui", nevykdžiusių bažnyčios potvarkių ir kunigaikščio Albrechto paliepimų: nėjusių komunijos, ne-

simokiusių katekizmo („Tėve mūsų", „Tikiu Dievą Tėvą"), „nesugeba net nė vieno skiemens ištarti", juokingai teisinasi. O nori, kad jiems būtų leista susituokti, tapti krikštatėviais. M. Mažvydas apie tai rašo kunigaikščiui todėl, kad nori nuraminti savo, kaip uolaus pastoriaus, sąžinę ir likti Dievo neapkaltintas dėl apsileidimo. Ir kad vyskupas, parapijos vizitatoriai ar kiti inspektoriai nepasmerktų jo prieš kunigaikščio teismą dėl apsileidimo. Čia idealistinis M. Mažvydo polėkis susimaišo su biurokratine baime. Matome, kad M. Mažvydas, susidūręs su darbo sunkumais, tiek dėl savo sąžinės, tiek dėl galimų vizitatorių apkaltinimų kreipiasi į kunigaikštį, prašydamas administracinės pagalbos. Toliau punktais aprašo savo parapijiečių nedorybes. Tokių punktų yra penki.

Pirma. Niekina sekmadieniais evangeliškuosius pamokslus ir kitas bažnytines apeigas. M. Mažvydas sako, kad tuo tarpu nutylės, kaip bedieviškai jie elgiasi per Kalėdų, Naujųjų Metų, Trijų karalių, Kristaus paaukojimo (Grabnyčių), Apreiškimo, Velykų, Dangun žengimo ir Sekminių šventes. Matyt, per šias šventes matė daug senãmeldiškų apeigų ir papročių, sumišusių su krikščionybe. Visai mažai žmonių būna bažnyčioje per pamaldas. Sekmadienį dažniausiai dirba darbus. M. Mažvydas prašo, kad kunigaikštis uždraustų dirbti sekmadienį. Dar turi didelę ydą: pagal seną „popiežininkų" paprotį keliauja švęsti kokio nors švento-

jo atlaidų į Lietuvos ir Žemaitijos parapijas, esančias netoli nuo Prūsijos Kunigaikštystės sienų (į Bãtakius, Švė́kšną, Šìluvą, Jùrbarką, Taũragę, Veliúoną ir kitur. Šventųjų garbinimą liuteronai laiko stabmeldyste.) Kiti, nors ir nevyksta niekur, namie užsidegę vaškines žvakes prie sienos, šaukiasi šventųjų globos. Tarp kitko, tie M. Mažvydo duomenys liudija, kad katalikybė XVI a. pirmoje pusėje jau buvo Lietuvoje gana tvirta, o naujųjų liuteronų reikalavimų žmonės nesuprato. M. Mažvydas prašo, kad kunigaikštis savo ediktù uždraustų žmonėms tokias keliones į katalikišką Lietuvą, užkirstų kelią tai „stabmeldystei".

Antra. Yra tokių asmenų, „nesuteršto gyvenimo vyrų" ir su katekizmu susipažinusių, — bet nežinia, kodėl jie neina komunijos, net gąsdinami atskyrimu nuo bažnyčios, ir dar kitus pajuokia. Čia, aišku, M. Mažvydas kalba apie liuteronų komuniją, kurios metu duodamas vynas. „Tai klausydamas, giliai širdyje apverkiu tą jų didžiulę nelaimę, raginau juos ir maldavau ir niekada nesiliauju juos privačiai ir viešai karščiausiu būdu prašyti ir maldauti, kad pakeistų savo užsispyrimą ir pasiaukotų Jėzui Kristui. Bet veltui mirusiems, kaip jis pasakė, tariami žodžiai." Kalbėjo Mažvydas apie tai ir su S. Perbantu, šis nori tartis su kunigaikščiu.

Trečia. Negerbiantys Dievo žodžio ir sakramentų reiškia norą būti krikšto tėvais, o kai M. Mažvydas

juos apklausinėja paprasčiausių religijos dalykų, tada jie „netenka žado" ir negavę leidimo pyksta. Kiti keliauja dėl krikšto į kaimynines Lietuvos parapijas arba patiki vaiką pakrikštyti kokiam nors kaimiečiui ar senei. Vienas Ragainės parapijos kaimietis išdrįso ir moterystės ryšiais jungti, ir krikštyti. Bet jis Ragainės viršininko jau nubaustas. Nors Mažvydas ir labai nedaug iš jų, kaip krikščionių religijos naujokų, reikalauja, bet vis tiek bėgioja su vaikais po svetimas parapijas.

Ketvirta. Ateidami jungtuvių, nesileidžia klausinėjami „Tėve mūsų" ir „Tikiu Dievą Tėvą". Jei nemoka, Mažvydas duodąs savaitę laiko pasimokyti, tada jie vyksta tuoktis kitur arba gyvena nesusituokę. Jei atvirai pasakysiu, rašo M. Mažvydas, tai „ragainiečiai tiek nusimano apie tikrąją krikščionių religiją, kiek paprastai nusimano kūdikis vystykluose". Dėl to jis visą laiką ir „čiauškąs" su jais kaip su kūdikiais.

Toliau M. Mažvydas išdėsto pasiūlymus, kaip pataisyti padėtį. Visi parapijiečiai sekmadieniais ir Jėzaus Kristaus švenčių dienomis turi būti verčiami lankyti pamokslus. Be to, reikia įvesti, siūlo M. Mažvydas, visos Ragainės parapijos kaimų lankymą bent vieną kartą per metus (jei daugiau negalima) „ir lankant ne tik pamokyti religijos, bet ir paegzaminuoti visus su šeimyna iš katekizmo". Kartu reikėtų, grasinant kokia nors bausme, nustatyti, kad kito lankymo metu, tada, kai bus ateityje egzaminuojami, parapijiečiai jau

mokėtų Viešpaties maldą („Tėve mūsų"), tikėjimo straipsnius („Tikiu Dievą Tėvą") ir kitus religijos pradmenis". Tą mintį, kad reikia įvesti tokį lankymą, M. Mažvydui pakišęs Sembos vyskupo padėjėjas, S. Rapolionio bičiulis Johanas Brysmanas (1488—1549), kuris įšventino M. Mažvydą į kunigus. Nes lietuvių giminė yra „kieta", „barbariška". Tokį lankymą M. Mažvydas, patariamas Tilžės klebono Gèorgo Reicho, kaip ir tas bandė pradėti, tačiau pamatė, kad parapijiečiai yra per daug atkaklūs. Tai bus galima tęsti, tik turint kunigaikščio Albrechto nurodymą. Jo ir prašo. Šiame laiške dėl dalykinio-programinio turinio kokių nors retorinių žaidimų ieškoti neverta. Tai praktinio darbo programa, savotiška paralelė tam, ką M. Mažvydas grindė savo knygomis (LAIŠKAI, p. 276—283). Dievas M. Mažvydui reiškia prievolę (KAVOLIS, p. 219).

VI laiške, rašytame tų pačių 1551 m. rudenį, vėl skundžiamasi dėl ūkinių nesėkmių: klebono žemė toli nuo Ragainės ir nederlinga, negalima tiek toli nuvežti mėšlo. Turėjęs daug nuostolių trejus metus iš eilės: „...tapsiu elgeta ir visišku skurdeiva." Pinigus, kuriuos gavau kaip algą, išleidau, rašo adresantas, ne drabužiams ar knygoms, o sėklai pirkti. Taigi M. Mažvydui knygos svarbiau negu sėkla. Bijodamas, kad „nereikėtų atsitraukti nuo skaitymo ir studijų", M. Mažvydas prašo, kad parapijos žemė, kuri yra toli, būtų pakeista į kitą, artimesnę. Vėl matome, kaip

intelektualas kankinasi, priverstas būti dar ir ūkininku (LAIŠKAI, p. 288—291).

VII laiške M. Mažvydas dėkoja Albrechtui už arčiau gautą žemę, skundžiasi, kad jo parapijiečiai iš Vilkỹškių slapta atšventė vestuves, dvi lietuvių poras sujungė kažkoks amatininkas stalius Leonardas iš Tilžės miesto. M. Mažvydas, padedamas Ragainės viršininko, vadinasi, griežtai, ir tai suprantama, pasišaukė pas save ir tuos lietuvius vėl sujungė, prieš tai, kaip priimta, paskelbęs bažnyčioje užsakus. Prašo tokius pažeidinėjimus sudrausminti „Dievo suteikto pasaulietinio kardo aštrumu", pakartodamas M. Liuterio frazę. (Laiškuose netrūksta evangelinio stiliaus frazių.) Vėl užsimena, kad religiniam švietimui pagerinti reikia įvesti ganytojišką vizitaciją — lankyti, mokyti ir kontroliuoti valstiečius (LAIŠKAI, p. 295—297).

VIII laiškas, rašytas 1555 m., pateikia labai svarbių žinių M. Mažvydo biografijai. Kunigaikštį vadina, veikdamas jo jausmus, vienintele pagalbos viltimi; o kreiptis į dosnųjį valdovą privertė pasiryžti „neturtas norom nenorom, lyg už sprando nutvėręs". M. Mažvydas čia rašo apie ankstesnio Ragainės klebono Ambrozijaus Lauteršterno po mirties paliktą šeimą — aklą žmoną su penkiomis dukterimis ir keturiais sūnumis. Našlę pakirto maras, „pasigailėjęs trijų sūnų ir tiek pat dukterų". Našlaičiai turėjo pakelti daug vargų, „kai paskutiniu metu toks šaltas gailestingumas". Ge-

orgo Reicho (Tilžės klebono) skatinamas, M. Mažvydas vedė vyresniąją dukterį Benigną. Kartu su žmona šelpė jos brolius ir seseris, tai truko ne vienerius metus. M. Mažvydas praneša, kad Kraūpiško klebonas Augustinas Jomantas veda antrąją amžiumi dukterį, gavęs jo leidimą. Taigi M. Mažvydas auklėjo būrelį žmonos brolių ir seserų. Jaunuosius pats sužiedavo, bet savo lėšomis neįstengė iškelti vestuvių. Maldauja kunigaikščio pašalpos „krikščioniškai, garbingai ir kukliai vestuvių puotai iškelti". Šį laišką ir pasirašė „klientėliu" (LAIŠKAI, p. 301—303).

IX laiškas, parašytas 1558 m., rodo, kad M. Mažvydo nenustojo slėgę „nepraeinami vargų labirintai". Jaučiame, kad kyla jo ambicija ir nepasitenkinimas padėtimi Ragainėje. Pasigirsta vos ne grasinimo gaida: „...aš savo širdyje dažnokai imu svarstyti garbingai pakeisti vietą, taip pat ir savo pareigas, jei iš tavo šviesiosios aukštybės, maloningasis kunigaikšti, negalėčiau sulaukti kokio nors tų visų vargų palengvinimo". Didžiausias sunkumas yra tai, kad reikia gyventi iš žemės ūkio, kuris jam, „silpnos sveikatos ir visokių ligų nukamuotam žmogui" ir dar dėl šeimynos ir darbininkų nesąžiningumo, nesiseka, kartais pritrūksta būtiniausio maisto. Maitintis kartais tenka ne iš laukų derliaus, o iš algos. Iš tos pačios 70 markių algos priverstas įsigyti ne knygų ar kitų dalykų, derančių, kaip pareiškia M. Mažvydas, „mano asmeniui ir parei-

goms", o tekinių, vežimų, kirvių, pjautuvų ir kitokių ūkio padargų. Sykį jau buvo rašęs apie vertybių priešpriešą: knygos ir sėklos, dabar — knygos ir padargai. Krito pirkti iš algos gyvuliai, vagiliauja bernai, atvykę iš Žemaitijos ir Lietuvos... Todėl nori grąžinti visą parapijos lauką kunigaikščiui, o vietoj jo gauti metinį išlaikymą iš Ragainės pilies „sau, savo žmonai, tarnui ir tarnaitei", kad būtų jis, silpnos sveikatos ir nemokantis dirbti žemės žmogus, išvaduotas iš tų sunkumų. Tokį prašymą motyvuoja tuo, kad yra ligonis (vadinasi, tikrai jau buvo sveikata pašlijusi), bevaikis, pralobti negeidžia, nori labiau atsidėti studijoms negu žemės ūkiui, neturi „jokių paskatų" užsikrauti tokią sunkenybių naštą. Jei tokių galimybių nebus, tai M. Mažvydas prašo dar mažiau — suteikti pragyvenimą tik jam. Žmona su tarnu bei tarnaite, taip pat su gyvuliais gyvens iš žemės, atiduotos apdirbti iš trečios dalies kuriam nors iš kaimynų (Mažvydienė su tarnais gautų tik trečiąją dalį) (LAIŠKAI, p. 307—309).

X laiškas. Tais pačiais 1558 m. vėl rašo Albrechtui. Padėtis nepagerėjo. Kažkoks kaimietis dėl menko pievos sklypelio, pats pažeidęs seną ribą, praskėlė M. Mažvydui galvą. Prašo, kad būtų duotas S. Perbantui nurodymas nubausti pažeidėją, atlaidžiai pridurdamas: „neimant dėmesin plūdimų ir žaizdų, kurias man padarė tasai kaimietis". Primena laukiąs atsakymo į prašymą gauti sau maisto ir gėrimo iš pi-

lies. „Tada aš, mielai atmetęs žemės darbo vargus, ramiai eičiau savo pareigas." Bet jau, lyg nebesitikėdamas nieko geresnio, baigia: „Jei kitaip išeitų, kantriai iškęsiu ir neigiamą <...> atsakymą. Apie vietos ir pareigų pakeitimą nebekalba (LAIŠKAI, p. 312—313).

XI laiškas rašytas 1560 m. Lankydamasis Ragainėje, kunigaikštis Albrechtas davė M. Mažvydui aikštelę namui ir sklypelį dirbamos žemės daržui bei kitiems jo žmonos patogumams. Tik nebuvo nuspręsta, kur reikėtų tos žemės duoti. Dabar M. Mažvydas nužiūrėjęs prašo duoti jam kalnelį šiapus Nemuno upės su aplink esančia aikštele, Šliosbergu vadinamą. S. Perbantas mielai sutinkąs (LAIŠKAI, p. 316).

XII laiškas, rašytas 1560 m., yra M. Mažvydo pasiaiškinimas kunigaikščiui dėl prieš jį nukreipto Tilžės gyventojo Ambrozijaus Zetės skundo. A. Zetė norėjo užimti Ragainės bažnyčioje diakono (žemiausio laipsnio dvasininko) ir mokytojo vietą ir skundėsi, kad Mažvydas tą vietą jam pažadėjęs, bet paskui nebedavęs. M. Mažvydas išaiškina, kad tokio pažado nebuvo. A. Zetė nieko nepešė. M. Mažvydas savo bažnyčios ir visos jaunuomenės vardu maldavo, kad nebūtų paskirtas mokyklai vadovauti „toks nemokytas žmogus, nes viskas pakriks ir išbėgios jaunuomenė, be kurios — kas puoš mūsų bažnyčią?"M. Mažvydas kietai parašė kunigaikščiui: „Lietuvių liaudis tokio nepageidauja". Be kita ko, iš šio pasiaiškinimo sužino-

me, kad tada Ragainėje pas M. Mažvydą lankėsi Tomas Gedkantas ir Augustinas Jomantas. Tai galėjo būti susiję su M. Mažvydo giesmyno II dalies sudarinėjimu, kur panaudoti jų darbai. Minima, kad Ragainės bažnyčiai būtina turėti žmogų, kuris galėtų eiti mokytojo pareigas ir giedoti lietuviškas bei vokiškas giesmes bažnyčioje. Šis pasiaiškinimas, nors aptariama konfliktinė situacija, parašytas ramiu tonu, neabejojant savo teisumu.

Šiame laiške paliestas osiandrizmas. Karaliaučiaus universiteto profesorius A. Osianderis 1549 m. pradėjo savaip aiškinti kai kuriuos liuteronizmo teiginius. Jo mokymas buvo laikomas erezija, šalininkai persekiojami. Kai kurie tilžėnai M. Mažvydą vadino osiandrininku. Jis lengvai tokius priekaištus atmetė. Tuo metu, kai rašytas šis laiškas, ką nors pavadinti osiandrininku reiškė labai didelį įžeidimą ir Kristaus mirties už žmonių nuodėmes neigimą.

Šiame pasiaiškinime M. Mažvydas perpasakoja lyg cituodamas savo ginčą su A. Zete. Tas „dialogas" rodo M. Mažvydą buvus sumanų ir ryžtingą pašnekovą.

Ir pagaliau XIII laiške, parašytame 1561 m. liepos mėnesį, M. Mažvydas vėl prašo kelių su ūkininkavimu susijusių dalykų: duoti jam pasavaičiui po vieną darbininką arba baudžiauninką, nes jų neturi ir negali gauti savo žemei apdirbti ir kitiems ūkio darbams. Sakosi, kad sveikata palūžusi, kad esąs bejėgis. Pa-

geidauja malkų iš parapijiečių. Nori, kad kunigaikštis palieptų Ragainės bažnyčios nariams neatidėlioti parapijos namų, klėties, tvarto, tvorų remonto ir restauracijos. Iš to galima spręsti, kad M. Mažvydas išlaikymo iš pilies negavo, nes vis rūpinosi ūkiniais reikalais. Šiame laiške vėl ryškėja, tiesa, be ypatingų detalių, M. Mažvydo — lietuvių raštijos kūrėjo — siluetas. Bet tas kūrėjas — vargšas: „Ir jeigu mes vargšai ir nelaimingi lietuvių kunigai neturėtume tavo šviesiosios aukštybės, lyg kokios maloningos dievybės šioje garsiojoje Prūsijos Kunigaikštystėje, jokiu būdu negalėtume išsilaikyti savo pareigose dėl sunkiausių vargų naštos. Kadangi tavo šviesioji aukštybė maloniai pakvietė mane iš Lietuvos į šį kraštą skelbti bei platinti evangelijos tiesą, ji tėvišku palankumu mane išauklėjo bei apsupo krikščioniška, kunigaikščio verta meile ir niekad nesiliauja manęs globoti, man padėti ir dosnia ranka aprūpinti". Iš tikrųjų, reikia manyti, M. Mažvydas jautė dėkingumą kunigaikščiui Albrechtui. Atrodo, kunigaikštis teikė įvairiopą paramą M. Mažvydui iki pat gyvenimo pabaigos, buvo palankus ir kitiems lietuvių raštijos Prūsijoje kūrėjams, nes tokios raštijos jam pačiam reikėjo religiniais ir politiniais sumetimais — stiprinti savo įtaką lietuvių tautoje.

Pačioje gyvenimo pabaigoje pagerėjo ir M. Mažvydo materialinė būklė: jis gaudavo 70 markių algos me-

tams, Tilžėje turėjo du sklypus žemės. 1561 m. kunigaikščiui Albrechtui paėmus užstatan iš Didžiosios Lietuvos Virbãlį, tuo laiku vadinamą Naująja Valia, kuriame gyveno apie 160 šeimų, M. Mažvydas kartu su Širvintõs klebonu Tomu Gedkantu gavo keturis prentus (lenkiškai reiškia „rykštes" — 18,66 m^2) žemės sodybai, čia pat su T. Gedkantu vieną margą (apie 0,5 ha) klojimui ir dar pats vienas gavo margą daržui. Be to, kartu su T. Gedkantu gavo ir vieną valaką žemės (apie 20 ha) (ALEKSANDRYNAS, p. 84). Buvo už ką dėkoti kunigaikščiui Albrechtui.

MARTYNO MAŽVYDO IR JO ŽMONOS BENÌGNOS TESTAMENTAS

Jis buvo sudarytas Tilžėje 1560 m. vasario 29 d., dalyvaujant Tilžės viršininkui Gèorgui fon Háugvicui ir dar keturiems asmenims, kurie visi prikabino savo ạntspaudus ir kurių visų pavardės yra vokiškos. Testamentas iki Antrojo pasaulinio karo buvo Karaliaučiuje, o paskui pateko į Getingeną. Lietuvos Mokslų akademijos Centrinė biblioteka iš ten gavo mikrofilmą.

Šis testamentas yra lygiateisė abiejų testatorių tarpusavio donacija — dovanojimas. Taigi visiškai aišku, kad M. Mažvydas su savo žmona sugyveno gražiai. Testamente M. Mažvydas vadinamas „Ragainės klebonu", o žmona — „jo namų šeimininke Benignà". Konstatavus, kad jie „nebuvo apdovanoti" tiesioginiu palikuoniu, „bet vis dėlto jautė vienas kitam išti-

kimą meilę ir nuoširdų palankumą <...>, taip pat norėdami šią ištikimą tarpusavio meilę sustiprinti darbais ir atitinkamai ją išreikšti, jie abudu <...> nutarė <...> vienas kitam užrašyti visą abiem priklausantį turtą, kurį jie įsigijo sunkiu triūsu ir Dievo laiminimu, donacijos reikšme bei prasme, kas įstatyme vadinama savitarpio dovanojimu". Tai labai garbingas testamentas. Buvo priimta tokia „forma": jei M. Mažvydas pergyvens žmonos mirtį, tai jis sau vienam pasilaiko visą abiejų turtą, naudojimosi ir palikimo teisę, kaip tikrą nuosavybę ir savo turtą, be jokio dalinimo. O jei anksčiau mirs M. Mažvydas, tai tokiomis pat sąlygomis jų bendras visas turtas atiteks M. Mažvydo žmonai Benignai. Su juo ji galės elgtis kaip su savo turtu ir leisti naudotis juo. O kai abu atsiskirs su šiuo gyvenimu ir nė iš vienos pusės nebus tiesioginių palikuonių, „tai jų abiejų artimiausieji giminės galės lygiomis pasidalinti tos dalies, kurią valdė minėti abu sutuoktiniai savo gyvenimo pabaigoje, palikimą ir turėti naudojimosi teisę".

Testamente jų turtas neišvardijamas, tik pasakyta apskritai: „ar jis yra nejudamasis, namų apyvokos daiktai, auksas, drabužiai ir visi kiti papuošalai, auksiniai ar sidabriniai, maži ar dideli, ir ar jie būtų Prūsų hercogystėje, ar už jos ribų ir kitaip jų vardu priklausytų be išimties" (TESTAMENTAS, p. 524).

IV

MARTYNAS MAŽVYDAS RAŠO LIETUVIŠKAS KNYGAS

KATEKIZMAS — PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA

Pirmosios lietuviškos knygos išliko du egzemplioriai. Vienas saugomas Vilniaus universitete, kitas — Tõrunės universitete Lenkijoje. Vilniškis egzempliorius gerai išsilaikęs, įrištas pergamentu.

Romėnai sakydavo *habent sua fata libelli* — knygos turi savo likimą. Vilniškio egzemplioriaus likimas tikrai ypatingas. Po Antrojo pasaulinio karo Karaliaučiaus egzempliorius atsidūrė Torunėje, o vilniškis atkeliavo į Lietuvą iš... Odesos. 1956 m. Vilniaus universiteto bibliotekoje lankėsi ukrainietis prof. S. Borovojus. Jis papasakojo, kad vienoje Odesos bibliotekoje matęs M. Mažvydo katekizmą. Paaiškėjo, kad tai viešoji M. Gorkio biblioteka. Bet lentynoje knygos nerasta, nes ją buvo pasiėmęs vienas skaitytojas... mokytis lietuvių kalbos! Susitarus Lietuvai ir Ukrainai,

M. Mažvydo katekizmas buvo gautas mainais 1957 m. sausio pradžioje. Tai Vilniaus universiteto ir jo bibliotekos pasididžiavimas, lietuvių brangiausias turtas. Egzempliorius turi įrašą rusų kalba: „Pirkta Berlyne pas Ašerį 1869 m. — 45 taleriai". Suma didelė (1. ZINKEVIČIUS, p. 42).

Pirmoji lietuviška knyga vadinasi pagal dabartinę rašybą ir tartį *Katekizmuso prasti* [paprasti] *žodžiai, mokslas skaitymo rašto ir giesmės, dėl krikščionystės bei dėl bernelių jaunų naujai suguldytos. Karaliaučiuj VIII dieną mėnesies sausio metų užgimimo Dievo MDXLVII. Soli Deo gloria.* Skaitmenys romėniški. Arabiškais skaitmenimis rašome „8" dieną ir „1547" metais. *Soli Deo gloria* lotynų k. — „Vienam Dievui garbė". Savo knygelę M. Mažvydas vadina dvejopai — ir „katekizmusas", ir „katekizmas". Graikiškai šis žodis reiškia „pamokymas". *Catechismus* — lotyniškasis variantas. Katekizmuose dėstomi krikščionių tikėjimo pagrindai.

IŠORINIAI DUOMENYS. Turi 79 puslapius. Jų formatas 18x11 cm, rinkinio formatas 12,5x7 cm. Tiražas, kaip spėjama, 200—300 egzempliorių. Puslapiai pagal anų laikų tradiciją žymimi ne skaičiais, bet signatūromis (raidėmis), kurias papildo kustodai (puslapio pabaigoje įdėtas kito puslapio pirmas skiemuo ar visas žodis). Lotynų k. *custos* — „sargas". Daugoka korektūros klaidų. Knygelėje vyrauja gotikinis (vokiš-

kas) šriftas, nors lotyniška dedikacija ir lotyniška prakalba atspausdintos lotynišku šriftu.

Meniniu požiūriu pirmoji lietuviška knyga yra kukli. Anuometinis Karaliaučius savo knygų spaudos tradicijų neturėjo, tenkinosi spaustuvininkais vokiečiais ateiviais. Toks buvo ir Jòhanas Véinreichas. Be to, protestantizmas atsisakė prabangių katalikų Bažnyčios formų, todėl ir protestantiškų knygų meninė pusė paprastesnė. M. Mažvydo katekizmo antraštė papuošta vėlyvojo Renesanso stiliaus vinjete (medžio raižiniu), į kurią įspraustas knygos pavadinimas. Vinjetės elementus sudaro vadinamieji akanto lapai (stilizuota lapų ir žiedų augmenija), rozetės (stilizuoti rožės žiedai), „pùtti" (itališkai — maži nuogi berniukai) ir kartùšas (pranc. — pusiau išvyniotas ritinys arba skydas užriestais pakraščiais), dažnai vartojamas herbuose (GALAUNĖ, p. 294).

PASIRODYMO LAIKAS. Kaip rašėme, laikas nėra visiškai aiškus. Tačiau neabejojama, kad pirmoji lietuviška knyga išėjo 1547 m., o jubiliejus švenčiamas taip, kaip parašyta antraštiniame puslapyje,— sausio 8 d.

KOKIA LITERATŪRA PASIREMTA. Knyga parengta sumaniai, pasinaudojant keliais kitų tautų autorių darbais. Svarbiausią vietą tarp jų užima

lenkų rašytojas liuteronas Jãnas Sekliùcjanas (apie 1510—1578). Jis buvo pažįstamas su A. Kulviečiu ir S. Rapolioniu. J. Sekliucjano likimas panašus į A. Kulviečio. Nuo 1536 m. studijavo Leipcige, nuo 1538 m. veikė Pòznanėje, Lenkijoje. Iškilus grėsmei dėl protestantiškos veiklos, pasitraukė į Karaliaučių, kur nuo 1543 m. aktyviai dirbo tarp gyventojų lenkų ir kaip pamokslininkas, ir kaip spaustuvininkas bei leidėjas. Bendradarbiavo su H. Veinreichu ir kitais Karaliaučiaus spaustuvininkais. Išleido lenkų kalba 1544—1556 m. laikotarpiu keletą liuteroniškų religinių knygų, tarp jų vadinamąjį „Mažąjį katekizmą" (1545: „Paprastas katekizmo tekstas paprastiems žmonėms"), vadinamąjį „Didįjį katekizmą" (1547: „Katekizmas, tai yra mokslas pirmiausias ir reikalingiausias"), 1547 m. paskelbė pirmą lenkų giesmyną „Dvasinės ir pamaldžios giesmės", kuriame buvo 35 vienbalsės įvairių autorių giesmės. Išleido Naujojo testamento pirmą vertimą į lenkų kalbą, atliktą S. Mužinovskio, pirmą lenkišką postilę ir kt.

M. Mažvydas pasinaudojo J. Sekliucjano abiem katekizmais bei giesmynu, Jãno Malèckio lenkiškuoju katekizmu (Karaliaučius, 1546), vokiečių autoriaus Jòdoko Vìlicho lotyniškuoju katekizmu (1542). Elementoriui sudaryti pasitelkė vokiečio Gèorgo Sauromãno lotynišką „Mažąjį katekizmą" (1529), skirtą mokykloms. Galbūt tais klausimais jį konsultavo Karaliau-

čiaus universiteto rektorius Frydrichas Stafilas. M. Mažvydo katekizmo pavadinimo pradžia beveik pažodžiui kartoja J. Sekliucjano „Mažojo katekizmo" pavadinimo pradžią „Paprastas katekizmo tekstas" (lenkiškai: „Katechizmu text prosty...") — „Katekizmuso prasti žodžiai..." Tik M. Mažvydas nevartojo lotynizmo „text", jį pakeitė lietuvišku (žemaitišku) „žadei" („žodžiai"). Lietuvių kalboje lotynizmų būta kur kas mažiau negu lenkų kalboje. Knygelės viduje (p. 17) J. Sekliucjano *Mažojo katekizmo* pavadinimas pakartotas pažodžiui: „Katekizmuso prasti žodžiai dėl prastų žmonių..."

AUTORIAUS KLAUSIMAS. Pirmojoje lietuviškoje knygoje autorius ar parengėjas oficialiai nepažymėti. Tačiau jau seniai ši knyga laikoma M. Mažvydo darbu. Ilgą laiką buvo remiamasi amžininko ir pusbrolio B. Vilento teiginiu jo knygos *Evangelijos bei epistolos* prakalboje: Mažvydas „pirmasis parodė, kaip reikia rašyti tėvų kalba". Tuos žodžius reikia suprasti ne tiesiogine prasme, o spaudos prasme, nes ir iki M. Mažvydo jau buvo lietuviškų tekstų, net pasiekė kai kurie mūsų laikus (poteriai, marginalijos).

Tačiau, be B. Vilento liudijimo, pasirodo, yra dar vienas neginčijamas, lemiamas argumentas M. Mažvydo „naudai". Tai katekizme esanti eiliuota prakalba. Kaip 1938 m. išaiškino lenkų kalbininkas Janas

Safarevičius (1904—1992), katekizmo lietuviškojoje prakalboje yra akrostichas, įamžinantis M. Mažvydo vardą. (J. Safarevičius 1922 m. Vilniuje baigė gimnaziją, Vilniaus universitete studijavo klasikinę filologiją ir indoeuropiečių kalbotyrą, po to tobulinosi Paryžiuje, grįžęs iš Paryžiaus profesoriavo Vilniaus, o nuo 1937 m. Krokuvos universitete. Vilniaus universitetas, 1979 m. švęsdamas 400 metų jubiliejų, J. Safarevičiui suteikė garbės daktaro vardą.) Akrosticho suradimu J. Safarevičius išsklaidė bet kokias abejones dėl pirmosios lietuviškos knygos autorystės. Vėliau jis rado M. Mažvydo akrostichą ir „Formoje krikštymo".

Akròstichas — graikiškai taip vadinamas kūrinys, kurio eilučių pradinės raidės, skaitant nuo viršaus į apačią, sudaro žodį ar posakį. Skaitant katekizmo lietuviškosios pratarmės eilučių pirmąsias raides nuo trečios iki devynioliktos eilutės, išeina lotyniška forma MARTJNVS MASVJDJVS — Martìnus Masvìdius. Mažvydo plunksnai pirmojoje knygoje priklauso apie du trečdalius teksto.

Ką dar galime pasakyti apie šios knygos autorystę? Nors tiesioginių įrodymų nėra, bet knygos sumanytojais galėtume spėti buvus M. Mažvydo pirmtakus, — pirmiausia, žinoma, Karaliaučiaus universiteto profesorius A. Kulvietį ir S. Rapolionį, ypač pirmąjį. A. Kulviečio, S. Rapolionio, J. Zablockio atlikti giesmių ir psalmių vertimai į lietuvių kalbą sietini ne tik

su bažnyčios praktiniais giedojimo poreikiais (jie labai svarbūs), bet ir su kultūros sklaidos padiktuotu būtinumu leisti lietuviškas knygas. A. Kulviečiui ir S. Rapolioniui tą projektą realizuoti neleido mirtis. Tada ir buvo *fātumo* pašauktas M. Mažvydas — labiausiai, matyt, Lietuvoje tam darbui tinkantis eruditas. Užsimotą savo didžiųjų pirmtakų darbą — taip mes manome — M. Mažvydas sėkmingai vykdė.

Mažesniosios katekizmo teksto dalies autoriais reikėtų laikyti A. Kulvietį, S. Rapolionį, J. Zablockį, gal A. Jomantą, ir Karaliaučiaus universiteto rektorių F. Stafilą.

PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS DALYS. Galime jas sunumeruoti.

1. Tikriausiai M. Mažvydo sueiliuota eleginiu dvieiliu (graikiškai — *dìstichu*: viena eilutė hegzametras, kita pentametras) dedikacija lotynų kalba „Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei". Ketureilis. Šitas adresatas — Didžioji Lietuva — jau buvo labai aiškiai nurodytas A. Kulviečio viešame laiške Bonai Sforcai. A. Kulvietis tiesiai pareiškė, kad lietuviai nori dirbti savo tėvynei, o ne svetimiesiems. Ir štai vėl kreipiamasi į tą tėvynę. Dabar tai daro M. Mažvydas. Matome, kad lietuviai Reformacijos veikėjai dirba ir Bažnyčiai, ir tėvynei. Tai labai svarbu. Jie nori, kad tėvynė būtų moderni, šiuolaikinė, kad atsisakytų ne tik senamel-

dystės, bet ir katalikybės ir kad priimtų naujausią mokslą — liuteronybę. Bet šiame ketureilyje aiškiai matyti ir pasaulietinė idėja — patriotizmas, ištikimybė savo didiesiems kunigaikščiams:

Lietuva mano garsi, kunigaikščių laiminga Tėvyne,
Dievo įsakymus šiuos vykdyki siela skaisčia,
Kad neprislėgtų Tavęs atsiskaitymo valandą rūsčią
Pyktis Teisėjo garbaus, sėdinčio soste aukštam.

(*Koženiauskienė, p. 69*)

Lietuva personifikuojama, suasmeninama, į ją kreipiamasi kaip į gyvą būtybę. Ši dedikacija rodo, kad visa knygelė skiriama ne Prūsijos Kunigaikštystei, į kurią M. Mažvydas atvyko ir kurioje juo rūpinasi Albrechtas, bet tikrajai savo tėvynei Lietuvai. Todėl reikia manyti, kad tuo laiku, 1547 m., M. Mažvydas dar nežinojo, kaip susiklostys jo likimas ir galbūt manė, kad vėl grįš į Lietuvą.

Šio ketureilio autoriumi, suprantama, laikome M. Mažvydą. Kas gi kitas būtų už jį rašęs? Bet yra ir netiesioginis M. Mažvydo autorystės patvirtinimas. Ketureilyje pavartota frazė „Dievo įsakymus šiuos vykdyki siela skaisčia" yra labai panaši į vieną sakinį M. Mažvydo parašytoje giesmyno I dalies lotyniškoje prakalboje (KOŽENIAUSKIENĖ, p. 594).

2. Lotyniška prakalba *Malonės ir ramybės Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams*. Kas jos autorius, nepažy-

mėta. Tačiau autoriumi laikomas universiteto rektorius Frydrichas Stafilas. Remiamasi štai kuo. Janas Maleckis ir Janas Sekliucjanas abu išleido lenkiškus katekizmus. Vyko ginčai, į kuriuos kaip arbitras buvo įtrauktas ir S. Rapolionis, — kieno katekizmas geresnis. J. Maleckis rašte prieš J. Sekliucjaną mini F. Stafilą kaip M. Mažvydo katekizmo lotyniškosios pratarmės autorių (STANISLOVAS RAPOLIONIS, p. 242—243). F. Stafilas (1512—1564) buvo našlaitis, ilgai gyveno Lietuvoje, išmoko lietuviškai, lenkiškai, rusiškai. Apie jį gerai atsiliepdavo S. Rapolionis. Po pastarojo mirties F. Stafilas užėmė teologijos katedrą Karaliaučiaus universitete.

Tačiau kai kurios šios lotyniškosios prakalbos vietos skamba taip, lyg būtų parašytos M. Mažvydo. Pvz., būdamas nelietuvis, F. Stafilas neturėjo vadinti lietuvių „mūsų tauta", rašyti, kad katekizmą įteikia „mūsų, lietuvių, kalba", pasižadėti, „jei tik pastebėsiu" palankumą, išleisti išsamesnį darbą. Apskritai lotyniškojoje prakalboje labai daug panašumų į eiliuotą lietuvišką M. Mažvydo prakalbą. Todėl, manau, šią lotynišką prakalbą reikia laikyti abiejų — F. Stafilo ir M. Mažvydo darbu. Kad tai nėra vien M. Mažvydo tekstas, duotas patvirtinti F. Stafilui, rodytų įpareigojimai ganytojams, ką jie turi atlikti. M. Mažvydas, universiteto studentas, to negalėjo drįsti.

Pagrindinės lotyniškosios prakalbos mintys yra labai būdingos liuteronybei. Biblija ir kita religinė lite-

ratūra turi būti prieinama visiems, o ne vien tik dvasininkų luomui. Tai pasiekiama leidžiant Bibliją ir kitą religinę literatūrą tautinėmis kalbomis, kitaip tariant, stengiantis skleisti religiją žmonėse raštu. Katalikų bažnyčia laikėsi nuostatos, kad paprasto, nemokyto žmogaus protui Šv. Raštas yra per sunkus, prastuolis jo gali nesuprasti. Reformacijos ideologai į visa tai pažiūrėjo kitaip. Jie buvo įsitikinę, kad Šv. Raštą reikia skaityti visiems. Pratarmėje pasakyta: „Tad prileiskite, o kilmingieji, prastuolėlius ir prie tų šventenybių, kurios jiems priklauso ir kurios, be abejonės, yra bendros ir jums, ir jiems" (KOŽENIAUSKIENĖ, p. 69—70).

Toliau pabrėžiama, kad religinių ginčų „tamsi minia" nespręs, bet katekizmą privalo ir gali išmokti. Ganytojų pareiga „šį kūdikėlių mokslą (taip senoliai vadino Katekizmą) skelbti tamsiai liaudžiai". Prakalboje su dideliu širdies skausmu konstatuojama, „kokia nekultūringa ir tamsi palyginti su kitomis tautomis <...> mūsų tauta". Daugelis laikosi, kaip pasakyta prakalboje, „stabmeldystės", viešai ją išpažįsta: garbina medžius, upes, žalčius, duoda įžadus Perkūnui, dėl pasėlių garbina Laukósargą, dėl gyvulių Žemépatį, o tie, kurie linkę į piktus darbus, dievais išpažįsta áitvarus ir kaukùs. Prakalba įspėdama ragina ganytojus religiškai šviesti liaudį, pirmiausia išmokyti dešimt Dievo įsakymų. Primenamas protestantams la-

bai svarbus A. Kulviečio ir S. Rapolionio aiškintas teiginys, kad išganymas žmogui duodamas vien iš Kristaus malonės, o geri darbai tik sušvelnina bausmes. Prakalbos pabaigoje pažadama netrukus lietuviams duoti išsamesnį ir geresnį veikalą, nes šis katekizmas kol kas yra neišdailintas ir trumpas.

Prakalba rodo, kad pradedamas planingas religinis lietuvių švietimas. Savo turiniu lotyniškoji prakalba artima eiliuotajai lietuviškai prakalbai.

3. Ji vadinasi taip: *Knygelės pãčios bylo lietuvinykump ir žemaičiump*. Dabar, pakeitę archaiškas formas, pasakytume: „Knygelė pati byloja į lietuvininkus ir žemaičius". Tai pirmasis lietuvių originaliosios poezijos kūrinys (eilėraštis). Jo turinys pasaulietiškas. „Pirmieji lietuvių kalba spausdinti raštai yra svarbūs ne tik kultūros istorikui bei kalbininkui, bet ir literatūros tyrinėtojui. Tuose raštuose randame ankstyviausius mūsų literatūros istorijoje vaizdinės bei emocinės kalbos pavyzdžius ir pirmuosius eilėdaros bei vertimo meno bandymus. Be to, kaip visuose literatūriniuose paminkluose, taip ir čia, atsispindi kultūrinė laikotarpio aplinka, įdomi literatūros istorikui kaip jo nagrinėjamųjų reiškinių fonas ir tuos reiškinius formuojąs veiksnys". Taip samprotavo prieš penkiasdešimt metų, minint pirmosios lietuviškos knygos 400 metų jubiliejų, Vincas Mykolaitis-Putinas (MYKOLAITIS, p. 127). Toks požiūris aktualus ir šiandien.

Eiliuotoji prakalba, kur autorius M. Mažvydas savo vardą ir pavardę pasirašė, kaip minėjome, akrostichu, yra publicistinio pobūdžio 112 eilučių kūrinys. Pirmaisiais prakalbos žodžiais *Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit...* kreipiamasi į tautą, į Mažosios Lietuvos („lietuvinykump") ir Žemaitijos gyventojus. Tiesa, galbūt M. Mažvydas lietuvininkais pavadino visus lietuvius, ne tik tuos, kurie gyvena Mažojoje Lietuvoje, nes knygą dedikuoja visai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

Pabrėžiama, kad dabar išsipildo senas lietuvių troškimas turėti savo knygas. Knygelė parodys broliams ir seserims, kaip pažinti tikrąją religiją, šiuo atveju liuteronybę. Tai pati svarbiausia prakalbos mintis. Lietuviai turi niekad su šia knygele nesiskirti, dieną ir naktį (frazė iš Horacijaus — KOŽENIAUSKIENĖ, p. 593) prie savęs laikyti, mokyti iš jos savo sūnus, dukteris ir šeimyną. Valstiečiai raginami mesti tikėti į lotyniškoje pratarmėje minėtus kaukus, žemépačius, laukãsargus, deives, aitvarus ir „visas vélnuvas". Autorius pasakoja, ką pats matė ir girdėjo Lietuvoje (čia tikriausiai turima galvoje Didžioji Lietuva). Tokių deivių žmonės turį šimtą, „jei tatai nemaž". Iš šimto žmonių negalėjęs rasti vieno, kuris mokėtų poterius. Prakalba baigiama kreipimusi į pasaulietinius ponus bei viešpačius ir į kunigus, kad jie skleistų liaudyje krikščionių tikėjimą, varytų žmones į bažnyčią, kad šią kny-

gelę patys skaitytų ir duotų į rankas kiekvienam žemaičiui ir lietuvininkui. Autorius pažada artimiausiu metu pateikti žmonėms „platesnį mokslą" ir šabloniškai, bet vis dėlto reikšmingai (nes pirmą kartą lietuviškai) prašo šį jo darbą *už ger* priimti.

Kompoziciniu požiūriu prakalbą galima padalyti į tris dalis. Iš pradžių kalba pati knygelė. Tokia stilistinė figūra vadinasi personifikacija (lot. k. *persona* — „asmuo", *facio* — „darau"), arba įasmeninimas, ko nors vaizdavimas kaip gyvos būtybės. Žinoma, ne M. Mažvydas išrado personifikaciją, seną antikinę stilistinę figūrą. Štai toje pačioje H. Veinreicho spaustuvėje, kurioje išėjo pirmoji lietuviška knyga, spėjama, kad 1524 m., kai šis spaustuvininkas išsikėlė iš Gdansko ir atvyko į Karaliaučių, vienoje nedidelėje religinėje knygutėje buvo jos personifikacija. Knygutė sako:

> Karaliaučiuje išspausdinta esu,
> Hanso Veinreicho dideliu triūsu,
> Senamiestyje prie rūmų laiptų.
> Tegu manęs paieško, kas pirkti mane pageidautų.
>
> (*Vladimirovas, p. 342*)

Nors tokia knygelės personifikacija ir neoriginali, bet jos „pasakyti" žodžiai lietuvių tautos nebus užmiršti per amžius. Tie žodžiai labai paprasti, bet labai turiningi, prasmingi, tiesiog šventi.

Pirmoji eilutė skamba taip:

> Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit...

Broliai seserys — tai visa lietuvių tauta.

Nuo 63 eilutės kalbėti ima jau pats M. Mažvydas, nebe „knygelė". Piešia kaip ir objektyvų vaizdą, parodantį, kokia religiškai neišsilavinusi yra lietuvių tauta. Čia užrašyta tiesioginė valstiečio kalba. Taip prabyla pirmas lietuvis savo tautos pirmajame eilėraštyje. Bet jis pasirodo esąs labai senoviškų, konservatyvių pažiūrų. Krikščionių tikėjimui jis abejingas:

Dievo prisakymų, bylo, aš niekada negirdėjau,
Nei straipsčių (*straipsnių*) vieros (*tikėjimo*) krikščionių skaičiau.
Bažnyčio(*j*) nuog dešimties metų nebuvau,
Tiktai su burtinyke ant burtos veizdėdavau.
Begeresni (*geriau*) su šventa burtinyke gaidį valgyti,
Neig bažnyčio(*j*) šaukimo žėkų (*mokinių giedojimo*) klausyti.

(*Martynas Mažvydas, p. 57*)

Baigiamojoje, kompoziciniu požiūriu trečiojoje prakalbos dalyje (nuo 79 eilutės) M. Mažvydas emocingai kreipiasi į ponus, kad verstų žmones į tikrą tikėjimą. Tą emocinį pakilumą parengia tiesioginė valstiečio kalba, turinti sukelti krikščionių pasibaisėjimą, nes lietuvis senãmeldiškai su burtininke valgo apeiginį gaidį ir tiki kažkokiais burtais. Galima manyti, kad tie lietuvio artojo prisipažinimai yra retorinė figūra, kad tai hiperbolė, bet daugelis kitų šaltinių taip pat pažymi senãmeldiškų papročių gajumą XVI a. Lietuvoje.

Prakalba buvo sumanyta parašyti išplėstinės personifikacijos forma. Su skaitytoju turėjo kalbėti ne M. Mažvydas, o knygelė. Tai rodo ir pats prakalbos pavadinimas: „Knygelės pãčios bylo..." Bet tokį retorinį žaidimą M. Mažvydas išlaikė tik prakalbos pirmojoje pusėje, toliau turėjo tokio švelnaus ir naivoko sąlyginumo atsisakyti, nes nebetilpo prakalbos turinys. Į ponus ir kunigus jau turėjo kreiptis pats M. Mažvydas, o ne jo knygelės personifikacija.

Jau pats apsisprendimas parašyti prakalbą eilėmis rodo, kad M. Mažvydas turėjo poetinių ambicijų, siekė dalykinio ir retorinio efekto. Apie prakalbos eilėdarą dar nuo prieškario laikų pareikšta įvairių nuomonių. Liudas Gira 1934 m. paskelbtame studijinio pobūdžio straipsnyje *Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida* aiškino, kad prakalba yra „neįgudusiai sulietuvinto *hegzametro* bandymas" (1. GIRDZIJAUSKAS, p. 53). V. Mykolaitis-Putinas, paneigdamas L. Giros nuomonę, rašė, kad prakalba sueiliuota labai laisva *skiemenine*, t. y. silabine, eilėdara 9—16 skiemenų eilutėmis be cezūros (MYKOLAITIS, p. 147). Betgi, kaip parodė J. Girdzijausko tyrinėjimas, M. Mažvydas laikėsi anuo metu neretai pasitaikančios *sintaksinės-intonacinės* eilėdaros taisyklių. Ši eilėdara būdinga lenkiškai Viduramžių poezijai (1. GIRDZIJAUSKAS, p. 55). M. Mažvydo prakalba yra vienintelis ryškus šios eilėdaros pavyzdys lietuvių literatūroje.

Sintaksinė-intonacinė eilėdara kalbos ritmiškumo pasiekia sintaksinėmis priemonėmis: sakinio dalys ir patys sakiniai panašiai išdėstomi visame kūrinyje. Tai sukelia nuolatos pasikartojantį intonacinį bangavimą. Todėl ši eilėdara ir vadinama sintaksine-intonacine. Ją tolesnėje lietuvių poezijos raidoje išstūmė kitos sistemos — silabinė (XVI—XIX a.) ir silabotoninė (XVII—XX a.).

M. Mažvydo eiliuotos prakalbos sintaksinės ypatybės, kurios sukelia ritminės kalbos įspūdį, yra šios: 1) vienodos sakinio dalys, dažniausiai tariniai, nukeliamos į sakinio pabaigą; 2) sakinys paprastai užima dvi eilutes; 3) sakinio pusės, užimančios po vieną eilutę, dažniausiai jungiamos jungtukais.

Intonaciniu vienetu tampa dvieilis — balso pakėlimas ir pauzė pirmosios eilutės pabaigoje, balso nuleidimas ir pauzė antrosios eilutės pabaigoje. Vyrauja tokia schema:

Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit,
  Ir tatai skaitydami permanykit (*supraskit*):
Mokslo šito tėvai jūsų trokšdavo turėti,
  Ale (*bet*) to negalėjo nė vienu būdu gauti.
Regėti to norėjo savo akimis,
  Taip ir išgirsti savo ausimis.
Jau nū (*nūnai*), ko tėvai niekada neregėjo,
  Nū šitai vis jūsump (*pas jus*) atėjo.

Kirtis metrinio vaidmens, atrodo, šiame eiliavime nevaidino. Vis dėlto M. Mažvydo prakalboje vyrauja

moteriškos *kadencijos* — kirčiuojamas dažniausiai antras nuo galo skiemuo. (Kadencija — eilutės pabaiga, skaičiuojant imtinai nuo paskutinio kirčiuoto skiemens.) Be to, M. Mažvydas vis mokė ir ragino, todėl daugelis eilučių baigiasi bendratimi ir liepiamosios nuosakos daugiskaita, o tos formos daugiausia kirčiuojamos antrame skiemenyje nuo žodžio galo.

Nedaug sąmoningų M. Mažvydo pastangų rimuoti. Tam tikrą sąskambį paprastai turi žodžiai dėl to, kad jie yra tos pačios kalbos dalys, pavartotos tomis pačiomis gramatinėmis lytimis, pvz., *akimis* — *ausimis, neregėjo* — *atėjo*.

M. Mažvydo prakalba turi ir daugiau vaizdingos kalbos ypatybių. Randame keletą *tropų* — perkeltine prasme pavartotų žodžių. Dalis jų bibliniai: „*eit jūsump* (eina pas jus) *žodis* dangaus karalystos"; „*tamsybes* senąsias (senameldystę, pagonybę) nuog jūsų šalin *atvarysit*"; „Dėl to *rankosn* (į rankas) šitą *mokslą* trumpą *imkit* / Ir *aveles* (žmones) jūsų tuo mažu Dievo mokslu *penėkit*" ir kt. Bet apskritai M. Mažvydo *leksika* (žodynas) sausoka, galima sakyti, nėra vaizdingesnių epitetų, palyginimų.

Įvairesnės sintaksinės figūros, suteikiančios prakalbai ryškų emocinį skambėjimą. Išsiskiria du retoriniai sušukimai, raginantys ponus rūpintis žmonių religiniu švietimu:

1) Ach, ponai, klausykit ir permanykit,
Balsus tuos jūsų žmonių išgirskit!

2) Hei, viešpatys visokie, ant žmonių susimilkit,
Kunigump žėkump (*pas kunigus ir mokinius*)
žmones tremkit.

Iš kitų sintaksinių retorinių figūrų galima paminėti pakartojimus, inversijas (tarinių nukėlimai į eilučių pabaigą, šitaip juos pabrėžiant), išvardijimus, asindetònines (bejungtukines) žodžių poras, teikiančias kalbai iškilmingumo, pvz., „sūnūs dukterys", „sūnus dukteris", „dangų žemę". Tokia pakilia figūra prasideda ir pati prakalba: „Broliai seserys", duodanti toną tolesnėms emocijoms. Yra ir hendiãdžių — žodžių porų, beveik sinonimiškų, sujungtų jungtuku: „Veizdėkit ir dabokitėsi", „Maloniai ir su džiaugsmu". Yra litòčių — sąmoningų sumažinimų:

Aš žinau ir tatai dręsu (*drįstu*) čia sakyti,
Jog šimte žmonių ***vieno*** negalėčia atrasti,
Kursai ***vieną*** žodį Dievo prisakymo mokėtų
Ir poteriaus ben(*t*) du žodžiu atmintų.

Prakalboje randame pirmąjį lietuvišką eiliuotą periodą — ilgą, išbaigtą banguojančios intonacijos sakinį, sudarytą iš kylančios ir krintančios dalies (eil. 21—26):

Jei klausi žmogų, biaũ (*ar*) moki poterį byloti,
Prisakymus Dievo biau galėtų atminti,
Vieros (*tikėjimo*) krikščionių straipsčius ar gali
skaityti,

Apie dūšios (*sielos*) išganymą biau gali ką žinoti, —
Zotagomis (*tuojau*) tau žmogus tur atsakyti,
Jog geresniai atmen arti nent (*negu*) poterį byloti.

Kylančioje periodo dalyje išvardijami klausimai, įrėminti į polisindetòną (pasikartoja jungtukai „biau" ir „ar"), patys jungtukai sudaro tris inversijas (perkelti į sakinių vidurį). Antrojoje periodo dalyje intonacija išsilygina („Zotagomis...") ir krinta. Paskutinė eilutė labai reikšmingai pauzės padalyta į du narius (pauzė po žodžio „arti").

Turėdami galvoje visos M. Mažvydo eiliuotosios prakalbos retoriką, matome, — ir tai visiškai natūralu ir reikšminga, — kad tas pirmasis lietuviškas eilėraštis parašytas knyginiu stiliumi, kurio M. Mažvydas išmoko mokykloje iš lotyniškų ir turbūt lenkiškų pavyzdžių. M. Mažvydo retorika antikinės ir biblinės kilmės, o eilėdara lenkiška. Taip M. Mažvydas pradeda sintetinti ir jungti lietuviškame kūrinyje, lietuvių kalbos vartosenoje Europos kultūros tradicijas. Jo pirmasis bandymas padaryti lietuvišką žodį europietišką yra gana sėkmingas.

Kurdamas tą naująjį stilių, atverdamas duris į knyginę tautos kultūrą, M. Mažvydas kai ką mechaniškai kopijavo iš kitų, įsileisdamas į savo raštus pirmiausia nemaža gramatinių ir leksinių polonizmų. Taip, deja, suvokė pažangą.

4. Anų laikų katekizmai dažniausiai būdavo ir pradžiãmoksliai, vadovėliai vaikų pradiniam švietimui. Todėl ir M. Mažvydo „Katekizmuse" yra nedidelis (keturių puslapių) elementorius. Jame paskelbta pirmoji lietuviška abėcėlė. Jis pavadintas *Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti*. Raides Mažvydas vadina turbūt jau anksčiau Lietuvoje atsiradusiais terminais — didžios ir mažos skaitytinės. Pateikia 23 didžiąsias raides lotynišku šriftu ir 25 mažąsias gotišku šriftu. Raidės suskirstytos į grupes lietuviškais pavadinimais: balsinės, dvibalsinės ir sanbalsinės (dabar: balsės, dvibalsės ir priebalsės). Apskritai abėcėlė daugiau orientuota į lotynų kalbą, nors mažųjų lotyniškų raidžių nėra. Nėra ir didžiųjų gotiškų raidžių, kurias M. Mažvydas pats gausiai vartojo lietuviškame tekste. Lotyniška abėcėlė buvo reikalinga pradedant vaikams mokytis lotynų kalbos ir lotyniškai giedoti. *Giesmių* II dalyje, parengtoje spaudai po M. Mažvydo mirties, yra nurodymai, kad pastorius ar choras gieda „lotyniškai dėl žėkelių alba (arba) lietuviškai dėl žmonių" (MARTYNAS MAŽVYDAS, p. 538, 542). O apskritai M. Mažvydas „savo knygos rašybai pavyzdį ėmėsi iš lenkų. XVI amžiaus pirmosios pusės lenkų rašyba, sekusi čekų bei vokiečių rašybos manieras, dar tebebuvo nenusistovėjusi, gerokai įvairavo" (1. ZINKEVIČIUS, p. 28). Tokia ir pirmosios lietuviškos knygos rašyba.

M. Mažvydas duoda šešis silabizavimo, arba, lietuviškai tariant, skiemenavimo (graikiškai *sylabē͂* —

„skiemuo"), pratimus. Mat taip tada buvo pradedama mokytis skaityti. Skiemenys būdavo sudarinėjami imant iš eilės visus balsius ir priebalsius:

Ga ge gi go gu
Stra stre stri stro stru ir t. t.

Pratimų pabaigoje M. Mažvydas duoda du gerus pedagogiškus patarimus. Vieną — mokytojams, kad nevargintų „silabizatūra" daugybės bernelių, bet veikiau mokytų skaityti. O kitas, eiliuotas, skirtas mokiniams-žėkeliams:

Sūneliai, mokykitėsi veikiaus, nepateikit (*netingėkit*),
Pateikaudami (*tingėdami*) tėvų lobio netrėkit (*neeikvokit*).

5. Nuo p. 17 prasideda religinė knygos dalis, kurią sudaro pats katekizmas ir giesmynėlis, bet tarp jų įsiterpia (p. 29—39) pasaulietinio pobūdžio socialiniai ir doroviniai paaiškinimai bei pamokymai. Šią religinę dalį M. Mažvydas sako skiriąs „dėl prastų žmonių, o didžiaus dėl sūnelių ir šeimynos ūkinykų". Išdėstomos penkios krikščionių mokslo dalys, kurias turi „mokėti bei permanyti" kiekvienas krikščionis. Taigi katekizmas yra glaustas, minimalus. Pirmoji dalis — *Dešimtis Dievo prisakymų*, arba dekalògas. Antroji dalis — *Dvylika straipsčių, per apaštalus šventuosius suguldytų*. (Dabar toji malda vadinasi „Tikiu Dievą Tėvą", *Credo*.) Trečioji dalis — *Tėve mūsų, kuris esi danguo-*

su. (Tai Viešpaties, paties Kristaus, palikta malda.) Ketvirtoji dalis — apie Bažnyčios „svėtastis, arba sakramentus": 1) Švento krikšto ir 2) Altoriaus (Komunijos). Toje vietoje M. Mažvydas pasižada, kad apie Komunijos sakramentą ir kitus sakramentus „didesniame katekizmuse turėsit išguldymą", tačiau šio savo pažado, kiek žinome, nepajėgė ištesėti, pereidamas prie kitų darbų. Penktoji dalis ir yra tie minėti socialiniai ir doroviniai aiškinimai. Rašoma, kokie turi būti vyskupai, kunigai ir kaip tikintieji turi juos gerbti ir su jais atsiskaityti. Taip pagarbiai reikia elgtis ir su pasauliečiais kunigaikščiais, ponais, nes jie Dievo skirti. Reikia jiems atiduoti, kas priklauso, juos mylėti. Poskyryje „Urėdai (pareigos) ūkinykų" surašyti konkretūs pamokymai vyriškiams (*tur vyrai mylėti savo moteris kaipo savo pačių kūnus*), moterims (*vyras esti galva motriškės; graikštumas* (grožis) *teesti ne nuog lauko, kursai paguldytas yra pynimuosu* (pynimesi) *plaukų ir prirėdime aukso arba ploščių apidengime, bet nuogi tiesos esti širdy*). Nemaža teiginių, pagrįstų visos žmonijos patirtimi, amžinųjų mãksimų: gerbk tėvą ir motiną, neužmušk, nevok, nepaleistuvauk, neliudyk neteisingai. Smerkiami girtuokliai ir girtuoklės, šeimoms liepiama saugoti tarpusavio meilę ir santarvę.

6. Šios svarbiausios katechetinės dalies pabaigoje M. Mažvydas rašo proza *Upaminojimą* (priminimą), vėl prašo *lietuvinykus ir žemaičius, mieluosius brolius ir se-*

seris, tą *trumpą mokslą* išmokti, taip pat sūnus ir šeimyną išmokyti. Dar sykį pažada didesnį katekizmą parašyti ir prašo, kaip ir eiliuotos prakalbos pabaigoje, jo šitą „darbą ir prakaitą už ger" priimti. Pabaiga užfiksuota žodžiu „Gals", nors dar pridėtas rimuotas svarbaus turinio ketureilis *Skaitytojop* (į skaitytoją):

7. Brolau mielasis, skaitydams tatai žinosi,
Jog tasai liežuvis dabar reiškiasi.
Todrin (*todėl*) jei rasi kokį paklydimą,
Pataisyk be visokio užvydėjimo.

Čia pasakyta, kad dabar pradedamos leisti lietuviškos knygos, tad ir klaidų sunku išvengti. Kaip aiškiai jautė savo istorinę misiją M. Mažvydas!

8. Anais laikais buvo stengiamasi ir suaugusius, ir vaikus išmokyti giedoti, ypač protestantų bažnyčiose. Todėl ir M. Mažvydo katekizme įdėta 11 giesmių su gaidomis. Gaidų yra 10, nes J. Zablockio vertimas iš vokiečių autoriaus J. Frèderio „Litanija naujai suguldyta" giedamas tokia pat gaida, kaip ir M. Liuterio giesmės „Tėve mūsų" vertimas. Katekizme nei autoriai, nei vertėjai nenurodyti. Giesmių rinkinėlio, kuris vadinasi *Pradestisi* (prasideda) *giesmės šventos*, pabaigoje, vadinasi, visos knygelės pabaigoje, nurodytas spaustuvininkas — „per Joną Veinreichą" ir išleidimo laikas — „metuosu ir dienoje kaip ant pradžios knygelių yra", taigi 1547 m. sausio 8 d. Gal tai reiš-

kia, kad *Giesmės šventos* buvo spausdinamos atskirai, bet lygiagrečiai su katekizmu? Giesmių priedu M. Mažvydo katekizmas išsiskiria iš kitų to meto katekizmų, leidžiamų dažniausiai be giesmių (POCIŪTĖ, p. 14).

Svarbiausias M. Mažvydo giesmių vertimų šaltinis buvo lenkų liuterono J. Sekliucjano parengti minėti leidiniai — „Mažasis katekizmas" (1545) ir „Giesmynas" (1547). Iš J. Sekliucjano „Katekizmo" paimta viena giesmė, o iš giesmyno — penkios giesmės ir dvi psalmės. Iš „Katekizmo" paimtoji giesmė „Tas est Dievo prisakymas" yra eiliuotas Viduramžių dekalogas („Dešimt Dievo įsakymų"), viena seniausių giesmių liaudies kalbomis. Tai buvo bendra lietuvių ir lenkų giesmė, giedota tikriausiai dar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijoje ta pačia melodija, protestantų atsinešta į Prūsiją (POCIŪTĖ, p. 15).

Šiame katekizmo priede, nors jis nedidelis, išryškėja du visuotiniai Reformacijos pradinio etapo bažnytinio giedojimo raidos procesai. Vienas jų — ryšys su katalikiškaisiais Viduramžiais. M. Mažvydo katekizme, be eiliuoto Viduramžių dekalogo, reikia paminėti populiarų Viduramžių himną apie bernelį Jėzų „Bernelis gimė mumus (mums)", giedamą nuo seno ne tik lotyniškai, bet ir tautinėmis kalbomis. Matyt, giesmė anksčiau buvo giedama ir Lietuvoje. M. Mažvydas pabrėžia jos seną „suguldymą". D. Pociūtė mano, kad

tai originalus giesmės variantas, labai populiarus Lietuvoje (POCIŪTĖ, p. 17). M. Mažvydo katekizmo paskutinė giesmė — vienas gražiausių ankstyvųjų Viduramžių himnų „Kristau, diena esi ir šviesybė".

Kitas M. Mažvydo laikų protestantų giedojimo raidos universalus bruožas — gražiausių tekstų ir melodijų plitimas įvairiose tautose. Taip ir M. Mažvydo katekizmo giesmių rinkinėlyje atsispindi literatūrinė ir muzikinė ne tik lenkų bei vokiečių (penkių giesmių autorius yra M. Liuteris), bet ir čekų kūryba. Čekiškomis iš Viduramžių atėjusiomis melodijomis buvo giedamos dvi giesmės, iš jų ir J. Huso giesmės liuteriškasis variantas *Giesmė apie svėtastį, alba sakramentą altoriaus*, prasidedanti žodžiais „Jėzus Kristus išgelbėtojas mūsų". Pabrėždama M. Mažvydo nuopelnus lietuvių muzikinės kultūros istorijoje, J. Trilupaitienė rašo: „...jis pritaikė, išrinko žymiausias, geriausias <...> giesmes, paskleidė jas Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje". Katekizme yra M. Liuterio „Giesmė apie svėtastį". M. Mažvydas jai davė garsios čekų husitų giesmės, kovinio jų himno, melodiją (TRILUPAITIENĖ, p. 157).

Manoma, kad, be M. Mažvydo ir J. Zablockio, katekizmo *Giesmes šventas* vertė A. Kulvietis, S. Rapolionis, gal A. Jomantas, bet identifikuoti galime tik J. Zablockio „Litaniją, naujai suguldytą".

PIRMOSIOS LIETUVIŠKOS KNYGOS KALBA. Ją daugiausia tyrinėjo Zigmas Zinkevičius, kurio išvadomis ir remsimės. Netobula, netvarkinga rašyba prastai atspindi tartį, tačiau aiškiai matyti, kad M. Mažvydo tartis buvo žemaitiška. Nors katekizmo kalbos pagrindas žemaitiškas, bet knygoje yra nemaža ir aukštaitybių, nes vėliau pats M. Mažvydas stengėsi savo kalbą aukštaitinti. Pvz., katekizme ir vėliau išleistose knygose pasitaiko pilnų galūnių vietoj žemaitiškų sutrumpintų („tėvas" vietoj „tėvs", „geidžia" vietoj „geid" ir t. t.). Dažniausiai sveikas galūnes rašė poteriuose ir skyrelių antraštėse, turbūt šitaip siekdamas tam tikro iškilmingumo. Pasitaiko poteriuose aukštaitiškų liepiamosios nuosakos formų su formantu *-ki:* „nevoki". Tai tikriausiai yra bažnytinės kalbos archaizmas — ankstesniųjų vertimų, darytų prieš M. Mažvydą, liekana. Galimi negausūs aukštaičių talkininkų kalbos reliktai. Z. Zinkevičiaus nuomone, vis dėlto M. Mažvydo aukštaitybės yra jo motinos įtaka. M. Mažvydo motina kalbėjo, kaip teigia Z. Zinkevičius, šiaurės vakarų aukštaičių patarme kur nors netoli žemaičių (Jùrbarko — Ariógalos — Týtuvėnų ruože) (1. ZINKEVIČIUS, p. 58). Z. Zinkevičius nepritaria tiems tyrinėtojams, kurie mano, kad M. Mažvydas taikėsi prie aukštaičių, prie atsirandančių šnekamųjų interdialektų Vidurio Lietuvos žemumoje, Nevėžio baseine ir sostinėje Vilniuje bei jo apylinkėse. Tų

interdialektų (kelių tarmių lydinių) pėdsakų, sako Z. Zinkevičius, M. Mažvydo raštuose nėra, „išskyrus poterius ir kitų asmenų verstas giesmes", o aukštaičių verstus tekstus M. Mažvydas sužemaitino, naujai perdirbo (1. ZINKEVIČIUS, p. 34).

Versdamas sakinius iš lenkų kalbos, M. Mažvydas dažnai pažodžiui atkūrė jų sintaksinę struktūrą, bet ten, kur rašė pats, pasakoma daug lietuviškiau.

Pirmosios lietuviškos knygos leksika pasižymi įvairiomis ypatybėmis. Yra daug senų gražių lietuviškų žodžių, vartojamų iki šių dienų: *alga, byloti, būdas, draugystė, garbė, gėda, išmintis, jaunybė, kalavijas, kova, lobis, mokymas, mokytojas, pagalba, pasiuntinys, rūstybė, tiesa, ūkinykas, viešpatis*. Kai kurie M. Mažvydo žodžiai savo forma ar prasme jau tapo archaizmais: *dangujesis* — dangiškasis, *nasrai* — burna, lūpos, *ašmas* — aštuntas, *nū* — dabar, nūnai, *pateikti* — tingėti, *ryšiai* — pančiai, *veldamas* — pavaldinys, juridinis terminas.

Negalėjo, suprantama, M. Mažvydas išvengti vertinių, t. y. žodžių, sudarytų kitų kalbų pavyzdžiu. Vieni Lietuvoje plito jau nuo seno, ypač nuo XIII a. jungiant prie valstybės rytų slavų žemes. Pagausėjo vertinių iš lenkų ir lotynų kalbų, įvedus Lietuvoje katalikybę. Daug tokių žodžių, įvairių religinių ir kitokių terminų jau būta anksčiau, kai ką ir M. Mažvydas turėjo sukurti, bet to nustatyti beveik neįmanoma. Pirmojoje lietuviškoje knygoje vertiniais reikia laikyti,

pvz., tokius žodžius: *apturėti* — gauti (plg. lenkų otrzymać), *galva* — knygos skirsnis (lot. capìtulum), *išrišti* — atleisti, dovanoti (lenkų rozwiązać), *liežuvis* — kalba (lenkų język), *santėvonis* — įpėdinis (lot. cohères), *suguldyti* — sukurti, išversti (lenkų złożyć) ir kt.

Nelietuvių kilmės žodžiai kartu su jų vediniais sudaro apie 20% pirmojoje lietuviškojoje knygoje pavartotos leksikos. Didžioji dalis — slavizmai (ne tik slavų kilmės, bet ir per slavus gauti žodžiai), keliolika knyginių lotynizmų. Iš slavizmų trečdalis jau buvo tvirtai įėję į lietuvių kalbą: *aliejus, altorius, angelas, apaštalas, asilas, bažnyčia, karalius, knygos, krikštas, kryžius, liudyti, muitas, ponas, rožė, sūdas* — teismas, *vynas* ir kt. Kiti du trečdaliai slavizmų greičiausiai buvo tik kažkiek paplitę aukštesniojo visuomenės sluoksnio ir kunigų kalboje. Iš rytų slavų: *blūdas* — paklydimas, *čertas* — velnias, *čėsas* — laikas, *griešnas* — nuodėmingas, *kožnas* — kiekvienas, *mūka* — kančia, *neprietelius* — priešas, *rūbas* — drabužis, *smertis* — mirtis, *svietas* — pasaulis, žmonės, *urėdas* — pareiga, tarnyba, *viera* — tikėjimas, *ale* — bet, *čystas* — švarus, *grabas* — karstas, *griekas* — nuodėmė, *pažytkas* — nauda, *syla* — jėga, *stonas* — luomas, *večerė* — vakarienė, *zokanas* — įstatymas, *žyvatas* — gyvenimas ir kt.

M. Mažvydo katekizme jau yra ir iš lenkų kalbos atėjusių skolinių (polonizmų). Tada jie pradėjo skverbtis į lietuvių kalbą: *alba* — arba, *aniolas* — angelas,

dūšia — siela, vėlė, *iškada* — nuostolis, žala, *loska* — malonė, *pekla* — pragaras, *sumnenė* — sąžinė, *zdroda* — apgaulė ir t. t. Nemaža tos rūšies skolinių ilgainiui iš lietuvių kalbos išnyko. Pasitaiko ir tokių polonizmų, kurie tėra tik M. Mažvydo raštuose, o vėliau neįsigalėjo. Jie tėra M. Mažvydo okazionalizmai (suprantami tik kontekste su kitais žodžiais: *abavem* — nes, *pahanbitas* — paniekintas ir kt.). M. Mažvydas save, kaip minėta, net lietuviškame tekste pavadindavo lenkiška ar lotyniška forma: Mossuids, Masvjdjvs. Visa tai, kaip ir perdėm lenkiškos rašybos manieros, yra lenkiškos (jokiu būdu ne vokiškos) kultūrinės aplinkos, tada vyravusios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, padarinys (1. ZINKEVIČIUS, p. 39).

Naujų skolinių iš vokiečių kalbos (germanizmų) visai nėra. Įsidėmėtinas senas iš vokiečių kalbos kilęs žodis *kunigas* ir lietuviški vediniai *kunigaikštis, kunigaikštė* (kunigaikštienė), *kunigė* (kunigaikštienė). Lotynizmai knyginiai: *euangelium* — evangelija, *nota* — nata, gaida, bei tikriniai vardai. Sulotynintas ir graikų kilmės žodis *katekizmas* (pamokymas). M. Mažvydas vartoja formą *katekizmusas,* kuri atitinka lotynišką *catechismus*. Kai kur parašo ir *katekizma,* t. y. katekizmo, — matyt, seka lenkais.

M. Mažvydo kalba vėlesniuose jo raštuose keitėsi vienu labai svarbiu atžvilgiu: formų su aukštaičių afrikatomis ir kitais aukštaitiškais elementais labai spar-

čiai daugėjo. Sunkiausiai M. Mažvydui buvo suprasti, kada jo gimtosios šnektos *ū* ir *y* atitinka aukštaičių *uo* ir *ie*, o kada *ū* ir *y*. Padarė dėl to nemaža klaidų, prikišdamas daug hipernormalizmų, pvz., *buoti* — būti, *vieras* — vyras ir pan. Tai rodytų, kad jis galbūt, kaip mano Z. Zinkevičius, netekęs vilties padaryti savo žemaitišką tėviškę protestantišką, visas jėgas skyrė Prūsijos lietuvių (lietuvininkų) švietimui, o tie šnekėjo ne taip kaip jis. Ėmė taikytis prie jų kalbos. Bet jo vėlesnių raštų kalboje ir toliau liko nemaža žemaitybių. Aukštaitėjimas buvo toks: M. Mažvydas vis labiau artėjo prie tos kalbos, kuria rašė jo pusbrolis, Karaliaučiaus lietuvių parapijos klebonas B. Vilentas. M. Mažvydas iki pat mirties gyveno Ragainėje, tarp lietuvių, kalbėjusių vietine vakarų aukštaičių tarmės atšaka („striukių" šnekta), artima B. Vilento ir jo tetos (M. Mažvydo motinos) dialektui. Dar reikia turėti galvoje ir tai, kad kai ką keitė po M. Mažvydo mirties jo raštų parengėjai spaudai — B. Vilentas (giesmyno abi dalys) ir J. Bretkūnas („Parafrazis").

„GIESMĖ ŠV. AMBRAŽIEJAUS BEI ŠV. AUGUSTINO"

1549 m. Karaliaučiuje M. Mažvydas išleido trijų savo verstų giesmių rinkinėlį *Giesmė S.* (švento) *Ambražiejaus bei S. Augustino, kurią vadin Te Deum laudamus. Su giesmėmis apie iš numirusių prikėlimą Jėzaus Kristaus. Išguldytos per M. Mosvidą Vaitkūną etc.* (*et cetera* — lot. k. „ir taip toliau"). *Ant naudos Ragainės bažnyčiai ir kitų etc.* Išleista J. Veinreicho.

Šios knygos likimas labai laimingas, nors knygotyrininkai tokių atsitikimų žino ne vieną. Atsitiktinai ją surado lenkų istorikas Zygmuntas Celichovskis ir fotografuotiniu būdu išleido 1897 m. Poznanėje. O knygelę aptiko restauruodamas Kurniko bibliotekoje saugomą J. Sekliucjano 1556 m. Karaliaučiuje išleistą lenkišką postilę: įrišant postilę, jos viršeliai buvo klijuojami iš Mažvydo knygelės lapų. Tokie dalykai

tada buvo ne naujiena. Knygelės vienintelis egzempliorius saugomas Lenkijos Mokslų akademijos bibliotekoje Kurnike.

Visos trys giesmės viduramžiškos. *Te Deum laudamus* („Tave Dievą garbinam") autorystė pagal legendą priskiriama Bažnyčios Tėvams šv. Ambraziejui (IV a.) ir šv. Augustinui (IV—V a.), tačiau tai gali būti nežinomo autoriaus pirmųjų krikščionybės amžių himnas. Italų filologo Pietro U. Dinio analizė parodė, kad M. Mažvydas vertė remdamasis lotynišku ir lenkišku šaltiniais, ypač dažnai lotynišku (POCIŪTĖ, p. 19). Kaip tikras himnas skamba vertimo pradžia:

Tave Dievą garbinam,
Tave Viešpatį pažįstam,
Tave amžinąjį tėvą
Visa žemė šlovin.
Tavęsp (*pas tave*) visi angelai,
Tavęsp visokios dangaus galybės,
Tavęsp cherubins ir serafins (*aukštieji angelai*)
Šauk balsu neperstojančiu:
Šventas, šventas,
Šventas Viešpats Dievas <...>

(*Martynas Mažvydas, p. 133—134*)

Antroji giesmė — *Per tavo šventą prikėlimą* lenkiškai giedota jau XV a. Trečioji — *Kristus Dievas mūsų*. D. Pociūtės nuomone, „galima prielaida, jog tai iš seno giedota, o galbūt ir originali lietuviška giesmė, kiek pakoreguota paties M. Mažvydo, nes turi aiškių

pirmųjų Reformacijos metų retorikos žymių" (POCIŪTĖ, p. 19—20).

1559 m. leidinio *Forma krikštymo* pabaigoje yra įdėtas M. Liuterio giesmės vertimas — *Kristus Jordanop* (prie Jordãno upės) *atėjo*. Vertė tikriausiai pats M. Mažvydas iš vokiečių kalbos.

Taigi M. Mažvydas šiuose trijuose leidiniuose paskelbė penkiolika giesmių. Šešios buvo viduramžių, dvi — psalmių sueiliavimai, septynios — reformacinės kilmės. Taip jis suderino senąjį, katalikų, ir naująjį, protestantų, bažnytinį giedojimą. Čia atsispindi ir Didžiosios Lietuvos tradicija (POCIŪTĖ, p. 18, 20). Panašias proporcijas regėsime ir M. Mažvydo giesmyne.

PIRMOJI LIETUVIŠKA DEDIKACIJA. „Giesmė šv. Ambražiejaus..." yra susijusi su M. Mažvydo paskyrimu Ragainės klebonu ir turi įdomią dedikaciją būsimam jo tiesioginiam viršininkui. Tas viršininkas buvo Ragainės apskrities valdytojas 1545—1561 m. — beveik visą M. Mažvydo čia gyvenimo metą — Sebastijonas Peȓbantas, suvokietėjęs prūsas, mokėjęs ir lietuvių kalbą. Nuo jo M. Mažvydas, žinoma, mažiau negu nuo kunigaikščio Albrechto, priklausė apie 12 metų. S. Perbantas, matyt, buvo aristokratas, nes M. Mažvydas dedikacijoje jį vadina aukštos giminės vyru ir Tavo Mylista. Ši M. Mažvydo dedikacija S. Perbantui yra pirma lietuviška knygos dedikacija, tiesa, dar neeiliuota. Ta proga pasakysi-

me, kad pirma eiliuota lietuviška spausdinta dedikacija priklauso Kėdainių evangeliko reformato (kalvinisto), poeto, turtingo miestiečio *Stepono Jáugelio-Telègos* plunksnai. Jis dedikavo Kėdainiuose 1653 m. išleistą lietuvišką religinę „Knygą nobažnystės (pamaldumo) krikščioniškos" kunigaikščiui, Lietuvos reformatų globėjui ir vadui, Lietuvos lauko etmonui (kariuomenės vadui), Vilniaus vaivādai Jonušui Radvìlai.

M. Mažvydo dedikacija įdomi literatūriškai. Pateikiame visą tekstą:

Didžios ir aukštos giminės vyrui Ponui Sebastijonui Perbanth, hauptmonui (viršininkui) *Ragainės et cet.*

M. Mossuids Vaitkūnas (Vaitkaus sūnus) *etc. sveikatos dūšios bei kūno geidž nuog Dievo per Kristų.*

Supratau klausytojus Dievo žodžio (parapijiečius) *norinčius turėti giesmę tą, kurią vadin: Te Deum laudamus. Todėlei ją kaip išguldžiau — su kitomis ant šviesos išsiųsti ir Tavo Mylistos vardui ją prirašyti pastačiau. Jau nū ją išsiųsdams Tavo M.*[ylistai] *prirašau ir vietoj Velykos pauto* (kiaušinio) *dovanoju, pakarnai* (nuolankiai) *prašydams, idant T.*[avo] *M.*[ylista] *linksma širdžia tą dovanėlę priimtumbi* (priimtum). *Lobėk* (turtėk, būk) *Dievo meilėje. Ragainėje 3 dieną mėnesies kovo. Metų Dievo užgimimo 1549.*

Kaip matome, M. Mažvydas kalba su savo būsimuoju viršininku laisvu, net kiek juokaujamu tonu — knygelę dovanoja vietoj „Velykos pauto". Matyt, M. Mažvydui jau buvo žinoma, kad S. Perbantas priima jo

kandidatūrą: dedikacija parašyta Ragainėje 1549 m. kovo 3 d., o kunigaikščio Albrechto kovo 18 d. reskriptu S. Perbantui M. Mažvydas paskiriamas Ragainės klebonu, Albrechto kovo 20 d. reskriptu įvesdinamas į tas pareigas, o balandžio 20 d. Karaliaučiuje išeina ir „Giesmė šv. Ambražiejaus..."

Norėtume atkreipti dėmesį į tai, koks buvo tada lietuvių diduomenės, bajorijos, inteligentijos etiketas. Didikai ir įvairūs ponai vadinami „didžia ir aukšta gimine". Tituluojamas S. Perbantas „Tavo Mylista". Šis lietuviškas-slaviškas hibridas pavartotas ir S. Jaugelio-Telegos dedikacijoje J. Radvilai: „Jo Mylista". M. Stryjkovskio liudijimu, žemaičiai krikšto metu į Jogailą kreipėsi žodžiais: „Mylastyvas Karaliau". Vietoj dabartinio termino *dedikuoti,* kuris yra skolinys iš lotynų kalbos, M. Mažvydas pavartojo lietuvišką žodį *prirašyti,* išplėsdamas jo reikšmę. Tai jo ar kitų sugalvotas naujadaras pagal lenkų vartoseną. Aukštam stiliui priklauso ir pasakymas „ant šviesos išsiųsti" vietoj „išspausdinti".

FORMA KRIKŠTYMO. Ši M. Mažvydo iš vokiečių kalbos išversta agenda išėjo 1559 m. Karaliaučiuje Jòhano Dáubmano spaustuvėje. Visás pavadinimas toks: *Forma krikštymo. Kaip Bažnyčios Įstatyme Hercikystės Prūsų ir kitosu žemėsu laikoma yra.* Kad M. Mažvydas yra tos knygelės vertėjas ir parengėjas, paaiškėja vėl tik iš akrosticho, surasto 1947 m. J. Sa-

farevičiaus. Agendos pabaigoje esančiame M. Liuterio „Giesmės duchaunõs" („Kristus Jordanop atėjo") vertime akrostichu 6 ir 7 posmuose įrašyti M. Mažvydo vardas (lotyniškai) ir pavardė (vienintelį kartą lietuviškai): MARTJNUSS MASZVJDAS. Nurodoma, ką kūdikių krikšto metu turi kalbėti kunigas arba krikštytojas, kokias vietas skaityti iš evangelijų ir kaip jas aiškinti, reikalaujama pabrėžti, kad krikštas išvaduoja nuo prigimtinės nuodėmės ir yra kaip antrasis gimimas. Surašytos maldos, kurias reikia kalbėti su dalyvaujančiais bažnyčioje per krikštą, išaiškinta, ką bažnyčios tarnas turi pasakyti kūmams, kokius jiems duoti klausimus ir kaip kūmai turi atsakyti, kada aplaistyti kūdikį vandeniu, kada kalbėti „aukštu ir permanytinu balsu", kokia pati krikšto akto formulė („N. (kūdikio vardas), aš tave krikštiju vardan Dievo Tėvo, Sūnaus ir Dvasios Šventos"). Toliau vėl maldos ir aiškinimai žmonėms bei gimdytojams, gentims ir kūmams, kaip kūdikį užauginti, mokyti katekizmo. Svarbūs paaiškinimai, kai elgtis ypatingais atvejais, kai kūdikį dėl silpnumo reikia krikštyti namuose. Tą gali daryti motina arba kita moteriškė ar vyriškis. Tas krikštas galioja, tik krikštytojai bažnyčioje turi būti apklausti, kaip krikštijo. M. Liuterio giesmėje giedama apie tai, kaip Jėzų Kristų Jordano upėje krikštijo Jonas Krikštytojas.

Žinomi du „Formos krikštymo" egzemplioriai yra Torunės universiteto bibliotekoje Lenkijoje.

„GIESMĖS KRIKŠČIONIŠKOS" — PIRMASIS LIETUVIŠKAS GIESMYNAS

Turbūt tvirtai galima pareikšti, kad giesmyno parengimą M. Mažvydas laikė svarbiausiu savo gyvenimo uždaviniu. Mokė giedoti, be abejo, jau ir Lietuvoje. O liuteronai ir kiti protestantai giedojimą laikė svarbiausia pamaldų dalimi. Kunigaikštis Albrechtas pats buvo sukūręs religinių giesmių; apskritai jo rūmuose muzikinis gyvenimas buvo aukšto lygio. Karaliaučiuje tuo metu leisti giesmynai keliomis kalbomis. Be kita ko, 1561 m. Karaliaučiuje išėjo trečiasis ir paskutinis prūsiškas (tiksliau: dvikalbis) katekizmas. Deja, nežinome, kaip į šios knygos pasirodymą reagavo M. Mažvydas. Vėliau tą patį M. Liuterio „Enchiridioną" į lietuvių kalbą išvertė B. Vilentas.

M. Mažvydas giesmyną rengė labai kruopščiai. Buvo jau leidiniui parašęs ir lotynišką pratarmę. Tačiau

mirtis neleido giesmyną išspausdinti. Rankraščius paveldėjo B. Vilentas.

BALTRAMIEJUS VILENTAS (apie 1525—1587) buvo, kaip minėjome, M. Mažvydo pusbrolis. Jis taip pat išvykėlis iš Lietuvos į Prūsiją. 1546 ar 1547 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Buvo kaip ir M. Mažvydas kunigaikščio Albrechto stipendiatas. Baigęs studijas, dirbo Karaliaučiaus lietuviškos parapijos klebonu apie 40 metų. Mat Karaliaučiuje gyveno ir lietuvių. Jau apie 1530 m. būta lietuvių parapijos, kuri turėjo savo kleboną ir Šv. Mykolo bažnyčią Štéindamo priemiestyje. (Vėliau, 1604 m., lietuviai gavo erdvesnę Šv. Elzbietos bažnyčią Zãkheimo priemiestyje.) Buvo du kartus vedęs. Turėjo daug vaikų. Kilus 1571 m. badui, globojo į Karaliaučių subėgusius lietuvius. Karaliaučiaus lietuvių klebonas turėjo autoritetą tarp kitų lietuvių pastorių. B. Vilentas yra M. Mažvydo pradėto lietuviškų knygų leidimo darbų tęsėjas. Iš savo lietuviškų darbų B. Vilentas išleido minėtą M. Liuterio *Enchiridioną. Katekizmą mažą* (1575 ir 1579), dalį Naujojo testamento: *Evangelijos bei epìstolos* (apaštalų laiškai) (1579), vertė į lietuvių kalbą vokiečių autoriaus V. Dỹtricho, M. Liuterio ir P. Melanchtono bendradarbio, garsią „Vaikų postilę", kurios negebėjo baigti.

Paveldėjęs M. Mažvydo giesmyno rankraštį, B. Vilentas jį išleido dviem dalimis: *Giesmės krikščioniš-*

kos, giedamos bažnyčiosu per adventą ir Kalėdas ik gramnyčių (Kristaus Paaukojimo). Išspaustos Karaliaučiuj nuog Jono Daubmano metų Dievo MDLXVI; *Giesmės krikščioniškos, giedamos bažnyčiosu per Velykas ir Sekmines ik advento*. Išspaustos Karaliaučiuj nuog Jono Daubmano metų Dievo MDLXX. Soli Deo gloria (vienam Dievui garbė). Manoma, kad pirmąją giesmyno dalį kartu su ten esančia jo paties prakalba spaudai parengė pats M. Mažvydas, o antrąją dalį baigė rengti ir nemažai papildė B. Vilentas (ALEKSANDRYNAS, p. 109). Taip lietuviai sulaukė savo pirmojo giesmyno, bene stambiausio XVI amžiuje.

1566 m. išleistoji dalis turi 94 puslapius, o 1570 m. dalis daug didesnė — 350 puslapių. Antrosios dalies pabaigoje dar yra trumpas *Katekizmo prastas tekstas* (pavadinimas toks pat kaip ir J. Sekliucjano — „Katechizmu text prosty") ir nurodymai, kaip laikyti vakarines ir rytines pamaldas („Rėdas (tvarka) mišpãro" ir „Rėdas jutrìnos"), pluoštas kalbamųjų maldų, psalmių be gaidų ir kitokių giedojimų, kurie nelaikomi giesmėmis.

M. Mažvydo giesmynas yra didžiai vertingas lietuvių poetinės ir muzikinės-vokalinės kultūros paminklas. D. Pociūtės teigimu, jame yra 76 giesmės ir 30 eiliuotų psalmių: I dalyje 24 giesmės, II dalyje 52 giesmės ir visos 30 eiliuotų psalmių (POCIŪTĖ, p. 21). Giesmynas yra specifiškas. Nors M. Mažvydas ir jo talki-

ninkai buvo ištikimi liuteronai, giesmyne išsiskiria dvi atskiros giedojimo linijos — katalikiška Viduramžių ir naujoji liuteronų. D. Pociūtė yra sudariusi „XVI—XVII a. Prūsų Lietuvos bažnytinių giesmių sąrašą" (POCIŪTĖ, p. 147—178), kuris parodo, kad M. Mažvydo giesmyne yra grupė garsiausių Viduramžių originalių kūrinių, giesmių ir himnų, sukurtų IV—XV amžiuje, taip pat penkios Viduramžių giesmės, verstos iš lenkų kalbos.

M. Mažvydo giesmyne išspausdintos trys evangelinės didžiosios giesmės (Marijos „Magnificat" (lot. k. „garbina") — Marija garbina Dievą, kad pamatė jos nuolankumą ir ją pasirinko būsimąja Jėzaus Kristaus motina ir kt.). Šiai didžiajai giesmei gaidas tvarkė („ant visų tonų pritaisytos") Širvintõs pastorius Tomas Gedkantas. Į giesmyną įdėti klasikiniai himnai (iškilmingos Viduramžių giesmės), kurių autoriais laikomi šv. Ambraziejus, šv. Tomas Akvinietis ir kt. Yra ir šv. Ambraziejui priskiriamas „Te Deum laudamus" („Tave Dievą garbinam"), kurį išvertė M. Mažvydas.

Iš naujųjų Reformacijos laikų giesmių — daugiausia sukurtų M. Liuterio. Garsusis reformatorius sukūrė, išvertė arba perkūrė svarbiausius tekstus liuteronams, — iš viso 35. Giesmyne yra 20 M. Liuterio tekstų, tarp jų senųjų vokiečių liaudies giesmių, Viduramžių himnų, čekų bažnyčios reformuotojo Jano Huso perdirbinių. M. Liuterio vokiškų giesmių rinki-

nys „Dvasinės giesmės" buvo išleistas 1553 m.

Reformacijos giesmių grupėje išsiskiria žymiausio „Čekų brolių", kurie laikėsi griežtos husitų programos, poeto M. Veisės giesmės. Čekiškos melodijos M. Mažvydo giesmyne pritaikytos kai kuriems naujiems tekstams. Viena M. Veisės laidotuvių giesme neabejotinai sekė originali Klaipėdos lietuvių pastoriaus Mikalojaus Blotno „Giesmė pakasant žmogaus kūną" („Jau smertis est išgalėta"), įdėta taip pat į M. Mažvydo giesmyną. Atskirai minėtina archajiška ir dramatiška „Giesmė raudinga apie marą ir piktąją pavietrę (epidemiją) bei votis bjaurosias" („O Jėzau Kriste, svieto atpirktojau"). Galimas dalykas, kad tai originali, lietuviška giesmė:

Ligos ateit (*ateina*) ant mūsų negirdėtos,
Laužo gumbas, niežai ir žaizdos piktos,
Gaun smertis nogla (*staigi*), drugys, karščių liga
Poną, ubagą.
Miršt maži vaikai prieg kreklo (*krūties*) motinos,
Numiršt motriškės ir mergaitės jaunos,
Gimdytojus ir vaikus užmuš maras —
Negelbt daktaras.
Žmonių taipo nū daug didei pamirė,
Jog nepakastus varnai, vilkai ėdė,
Lavonus kitus ing vandenį metė
Žuvims valgyti.

(*Martynas Mažvydas, p. 471*)

Daroma tokia išvada: „Akivaizdu, jog M. Mažvydas ir jo bendradarbiai nesekė jokiu ankstesnio

giesmyno modeliu, o atrinkdami giesmes, sukūrė savitą, originalų rinkinį" (POCIŪTĖ, p. 27). Tuo vertingesnis yra pirmasis lietuviškas giesmynas.

XVI a. pabaigoje M. Mažvydo giesmynas jau nebepatenkino liuteronų. J. Bretkūno parengtuose giesmynuose *Giesmės duchaũnos* (dvasinės) ir *Kancionãlas* (giesmių rinkinys) atsisakyta didelės M. Mažvydo repertuaro dalies: nebeliko katalikiškų mišių giesmių klodo, daugelio Viduramžių himnų, originalių lenkų ir lietuvių giesmių. J. Bretkūnas pakluso griežtai liuteronizmo doktrinai (POCIŪTĖ, p. 28).

Gaila, bet M. Mažvydas ir B. Vilentas nenurodė giesmių vertėjų ar autorių lietuvių. Dabar labai sunku tai išsiaiškinti. Vis dėlto manoma, kad 6 giesmės M. Mažvydo giesmyne yra originalios. Bet tik vienas autorius žinomas — minėtasis M. Blotnas. Lietuviai bus dar sukūrę tokias giesmes (cituojama pirmoji eilutė): Velykų *Kristus Dievas mūsų,* advento *Marija mergaitė čysta,* jau cituotoji *O Jėzau Kriste, svieto atpirktojau,* komunijos *O Karaliau dangaus ir žemės,* apie dešimt Dievo įsakymų *Pone Dieve aukščiausiasis* (MARTYNAS MAŽVYDAS, p. 288, 209, 469, 463, 453). Ir vertėjai nurodyti tik prie 13 giesmių. Prie dviejų giesmių — J. Zablockis, taip pat prie dviejų — B. Vilentas, prie dviejų psalmių — A. Jomantas, tik prie vienos giesmės — A. Kulvietis, S. Rapolionis, A.Rodūnionis, J. Šeduikionis, J. Kirtofòras, U. Merkucècijus, S. Marcijãnas. Prie

šių pavardžių pridėjus vienos giesmės gaidas rašiusį (o gal ir vertusį?) T. Gedkantą ir vienos giesmės autorių M. Blotną, — turėsime 12 pavardžių. Kokiu būdu tie M. Mažvydo talkininkai bendradarbiavo, tarėsi, kaip susitikinėjo? Kad jie atvykdavo pas M. Mažvydą į Ragainę — tai faktas. Po M. Mažvydo mirties, be abejo, keliaudavo pas B. Vilentą į Karaliaučių. M. Mažvydą reikia laikyti lietuvių raštijos kūrimo iniciatoriumi, o B. Vilentą — pirmuoju pagalbininku: ir dėl to, kad buvo M. Mažvydo pusbrolis, ir kad dirbo Karaliaučiuje, ir kad perėmė M. Mažvydo raštus po jo mirties, ir kad tęsė pradėtą darbą.

M. Mažvydo parašytoje prakalboje pirmajai giesmyno daliai nė žodžio nepasakyta apie talkininkus, net apie jau mirusius garsiuosius profesorius A. Kulvietį ir S. Rapolionį. Prakalboje nieko nerašoma ir apie giesmyno atsiradimo aplinkybes. Tik aukštu emociniu-bažnytiniu stiliumi įpareigojami pastoriai („Gerbiami vyrai") giesmes, kurios skelbiamos (kiek jų M. Mažvydas buvo numatęs skelbti, nežinome) „visiems susirinkusiems jas giedoti ir dažnai (jei tik įmanoma, kasdien) giedant įpratinti tamsią liaudį šlovinti mums rodomas Dievo geradarystes per Kristų, mūsų Išganytoją ir Atpirkėją. Taigi taip išjudinsite ne tik susirinkusios Bažnyčioje jaunuomenės protą, bet ir pažadinsite suaugesniųjų sielas, sukelsite jų širdyse dvasinį įkvėpimą, uždegsite ir palenksite prie Dievo geradaryščių

pažinimo ir svarstymo, prie padėkos veiksmų, prie maldų, prie tikėjimo ir prie visuotinės jūsų tarnybos pagarbos".

Čia matyti labai konkreti M. Mažvydo — pastoriaus — programa. Bet skaitykime toliau. Ir nuskamba kontekstui netikėtas teiginys — ne apie religiją, o apie tautą. M. Mažvydas sako: „...*šį darbą* (suprask, giesmyną) *aš padariau ne dėl to, kad ateityje jis atneštų mano vardui šlovę ir išgarsėjimą (aišku, aš to ir netrokštu, ir žinau, kad iš tokio darbo šito ir nereikia siekti), bet dėl to, kad lietuvių Bažnyčia įkvėptai ir ištikimai liaupsintų vienintelio Dangiškojo Dievo Tėvo ir Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus vardą, jo garbę, šlovę ir nuopelnus ir kad mūsų gimtasis žodis tarnaudamas gyvas išliktų ir būtų perduotas ainiams"* (MARTYNAS MAŽVYDAS, p. 193; KOŽENIAUSKIENĖ, p. 76). Šį M. Mažvydo atsisveikinimą ir kartu dvasinį testamentą pasirašytų ir liuteronas Kristijonas Donelaitis, ir katalikas Antanas Baranauskas. Šlovę ir išgarsėjimą M. Mažvydas pelnė visiems laikams, o Bažnyčia perdavė lietuvišką žodį ainiams. Nors ir pritardami B. Bušackiui, jog M. Mažvydas negalėjo išsimokslinti taip kaip A. Kulvietis ar S. Rapolionis, bet nemanome jį vadinti „eiliniu parapijos kunigu" (BUŠACKIS, p. 49—50).

KURIAS GIESMES IŠVERTĖ PATS MARTYNAS MAŽVYDAS? Konkrečiai galima sakyti, kad

jis išvertė dvi pirmąsias rinkinėlio „Giesmė šv. Ambražiejaus" giesmes: vieną iš lotynų kalbos — „Tave Dievą garbinam", kitą iš lenkų — „Per tavo šventą prikėlimą". Trečioji to rinkinėlio giesmė „Kristus Dievas mūsų" gali būti originali (POCIŪTĖ, p. 153). Ją M. Mažvydas vadina „senąja", taigi ji sukurta ne M. Mažvydo, o anksčiau. Dalis giesmių, sudėtų į katekizmą, turbūt verstos M. Mažvydo. „Giesmių krikščioniškų" I dalį M. Mažvydas vadina savo darbu (KOŽENIAUSKIENĖ, p. 76). Reikia manyti ir „Giesmių krikščioniškų" II dalį sudaro daugiausia M. Mažvydo vertimai. Ir nors negalime pasakyti, kiek konkrečiai giesmių ir iš kurių kalbų M. Mažvydas išvertė, bet tvirtai galime pareikšti, kad M. Mažvydas išvertė giesmių daugiau negu kas kitas. Ir šiuo atžvilgiu jis yra pirmasis. Jo plunksnai tikriausiai priklauso ne viena dešimtis vertimų.

Tiek giesmyne, tiek kituose M. Mažvydo leidiniuose esančioms giesmėms trūksta vaizdingumo. Apskritai giesmėse daug abstrakčių dalykų. Kita vertus, gal pernelyg kritiškai vertimų rezultatus įvertino V. Mykolaitis-Putinas. Jo nuomone, „Palyginę lietuviškuosius giesmių tekstus su lenkiškaisiais bei vokiškaisiais, pastebime, kad pirmieji mūsų vertėjai vaizdingumą dar labiau nususino, vaizdingus posakius bei žodžius dažnai pakeisdami sąvokiniais arba kartais visai jų neversdami". Toliau V. Mykolaitis-Putinas tęsia: „Ne-

perdavę savo vertimuose originalo vaizdingumo, mūsų pirmieji vertėjai neįkomponavo į savo giesmes nė jokio originalaus lietuviško vaizdingesnio posakio nei žodžio. Be abejo, baimė nutolti nuo originalo varžė ir šiaip nedrąsius jų kūrybinius polėkius" (MYKOLAITIS, p. 152—153).

Sutikdami su V. Mykolaičio-Putino nuomone ir kartu suprasdami, kad žodžio kultūros kūrimas yra ilgas procesas, vis dėlto norime pasakyti, kad šen bei ten vaizdingesnių posmų pasitaiko. Tada M. Mažvydo žodis suskamba originaliau, įdomiau. Nereikia užmiršti, kad jis visada turėjo ir melodiją. Imkime porą pavyzdžių iš giesmyno I d. Pvz., Teodulfo (IX a.) himną *Gloria, laus et honor tibi sit Rex Christe*:

Garba, šlovė ir čestis būki
Tau, o Kriste Karaliau,
Kuriam *žmonelių gražus pulks*
Giedojo šlovę duodams.

Žmonės žydų šakas klojo
Tau, Kriste Karaliau, ant kelio.
Mes griešni nobažnai tave
Garbinam, Pone Kriste.

Pulks kits rūbais savo klostė
Tau anta kelio, Pone Kriste,
Mes nū kūnus, dūšias klojam
Mus Tau paliecavojam (atiduodame).

(*Martynas Mažvydas, p. 202—205*)

Negalima kategoriškai teigti, kad šį tekstą vertė M. Mažvydas, nes jame yra archaizmų (*būki* su formantu *-ki*; *anta* vietoj *ant*), tačiau M. Mažvydas bent redagavo, gaidas surašė.

Gana vaizdinga M. Liuterio vaikų giesmė „Iš dangaus ateimi (ateinu) aukšto", parašyta pagal Luko evangelijos 2 perskyrimą, kuriame Viešpaties angelas praneša, kad gimė Jėzus Kristus:

Iš dangaus ateimi (ateinu) *aukšto,*
Nešu jums nū daug gero,
Taip daug gero aš nešu,
Apie tatai aš giedosiu.
Bernelis est jums užgimęs
Iš Panos čystosios,
Bernelis est taip gražus,
Jūsų linksmybė jis bus.

Pažinkit nū tikrai ženklus:
Ėdžias irgi vystyklus.
Ten rasit jį padėtą,
Kur svietą neš ir valdo.

Veizdėk ten, o mano dūšia,
Dabok, kas gul ėdžiose —
Kaip skaistus est Bernelis,
Tas mielas Jėzusėlis.

Jeib tas sviets didžiaus platesnis,
Auksins (auksinis) *būtų, sidabrins* (sidabrinis),
Vienok est Tau labai mažas,
Kaip lopišelis (lopšelis) *ankštas.*

(*Martynas Mažvydas, p. 225—228*)

Pacituotosios vietos, mūsų nuomone, yra vaizdingos. Bet apskritai pirmojo lietuvių giesmyno tekstai daugeliu atvejų vis dėlto sunkoki.

M. Mažvydo giesmyno ir kitų jo giesmių eilėdarą yra išnagrinėjęs J. Girdzijauskas. Ji skiriasi nuo M. Mažvydo katekizmo eiliuotosios prakalbos, parašytos sintaksine-intonacine eilėdara. Giesmių eilėdara priklausė nuo originalų tekstų ir melodijos. Giesmės buvo verstos iš lotynų, lenkų ir vokiečių kalbų, turėjo melodiją. M. Mažvydas ir kiti vertėjai mokėjo tas melodijas, pagal kurias turėjo būti giedami jų išversti tekstai. Skiemenų skaičius jų vertimų eilutėse turėjo sutapti su muzikinių frazių garsų skaičiumi arba tik nežymiai nuo jų skirtis. Ir verčiami originalai, ir melodijos buvo tokios struktūros, kad skatino silabinės eilėdaros formavimąsi, t. y. siekti vienodo skiemenų skaičiaus atitinkamose eilutėse. Rimai tik užuomazginiai, kirtis neturi metrinės (eilėdarinės) reikšmės, eilutė dažniausiai 8—7 skiemenų. M. Mažvydo katekizme atitinkamose eilutėse skiemenų skaičius dar svyravo 1—2 skiemenimis. Giesmyne tokio svyravimo mažiau, ryškėja izosilabizmo (vienodo skiemenų skaičiaus) tendencija (1. GIRDZIJAUSKAS, p. 56—57, 66).

MARTYNO MAŽVYDO PAGALBININKAI. Rašėme, kad M. Mažvydo giesmyne randame dvylika jo pagalbininkų pavardžių. Dešimt vertė gies-

mes ir psalmes. Iš jų, be A. Kulviečio, S. Rapolionio, J. Zablockio ir B. Vilento, apie kuriuos rašėme, pirmiausia minėtinas *Augustìnas Jõmantas* (apie 1525—apie 1576), kilęs iš Didžiosios Lietuvos. 1544 ar 1545 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Vokiškai nemokėjo, bet kaip Didžiosios Lietuvos pilietis, galbūt bajoras, mokėjo slavų kanceliarinę, lenkų ir lotynų kalbas. Kur mokėsi, nežinia. 1555 m. buvo paskirtas naujai įkurtos Kraũpiško parapijos klebonu. Artimai bendravo su M. Mažvydu, vedė jo žmonos seserį (LAIŠKAI, p. 302). Po M. Mažvydo mirties 1563 m. buvo perkeltas klebonauti į Ragainę. Ten dirbo iki mirties. Kaip ir M. Mažvydas, paskirtas superintendentu (dvasininkų vyresniuoju), taip pat padėjo vietinei administracijai susirašinėjant įvairiomis kalbomis. A. Jomantas vėliau prašė mokėti jam tokį pat atlyginimą, kokį gaudavo M. Mažvydas. Buvo valdžios įspėtas, kad jo parapijiečiai nešauktų jokių susirinkimų, nes kildavo konfliktų tarp valstiečių ir amtmonų (dvarų valdytojų). M. Mažvydo giesmyno II dalyje yra dvi A. Jomanto verstos psalmės (114 ir 124), o trys jo giesmės (dvi verstos, viena galbūt originali) paskelbtos Lozoriaus Zengštoko giesmyne „Giesmės krikščioniškos ir duchauniškos" (Karaliaučius, 1612). Vertė į lietuvių kalbą Bibliją, rankraštis nežinomas. Galbūt tvarkė vadinamąją Volfenbiutelio postilę.

Stanìslovas Marcijõnas (apie 1520—apie 1584). Manoma, jog kilęs iš Didžiosios Lietuvos. Turėjo pravar-

dę Musà. Galbūt bajoras, sunku identifikuoti. Greičiausiai nuo 1547 m. studijavo Karaliaučiuje. 1570 m. buvo reformatų pastorius Déltuvoje prie Ukmergẽs, paskui persikėlė į Mažąją Lietuvą, perėjo į liuteronybę ir nuo 1579 m. dirbo pastoriumi Lazdynuosè. Išvertė vieną XVI a. pradžios giesmę iš vokiečių kalbos, paskelbtą M. Mažvydo giesmyno II dalyje.

Jõnas Šeduikiónis (apie 1528—apie 1598). Kilęs iš Didžiosios Lietuvos, neaišku, ar iš bajorų. 1547 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą. Taigi studijavo kartu su M. Mažvydu. Baigęs studijas, grįžo į Lietuvą. Buvo reformatas. Tarnavo pas Lietuvos didikus reformatus Joną Jeronimą Chodkevičių, o vėliau, atrodo, pas Radvilàs. J. Šeduikionio vienas Viduramžių giesmės vertimas iš lenkų kalbos paskelbtas M. Mažvydo giesmyno II dalyje. Vėliau dar skelbtas reformatų ir liuteronų giesmynuose.

Ul̃richas Merkucècijus. Sulotyninta asmens pavardė tikriausiai iškreipta. Vardas vokiškas, tad galėjo būti kilęs iš Vilniaus miestiečių vokiečių. Pavardę bandoma sieti su Markùčiais (Vilniaus priemiestis), Merkinè. Bet tai tik spėliojimai. U. Merkucecijaus išversta iš vokiečių kalbos viena giesmė paskelbta M. Mažvydo giesmyno II dalyje „ant dviejų balsų išguldyta". Tie balsai — diskántas (aukščiausias berniukų balsas) ir tenoras.

Jõnas Kirtofòras. Asmenybė neišaiškinta. Jis iš lenkų kalbos išvertė vieną velykinę giesmę, paskelbtą

M. Mažvydo giesmyno II dalyje. Jos autorius — pirmasis Didžiosios Lietuvos reformatų (kalvinistų) superintendentas S. Zãcijus.

Aleksándras Rodūniónis vyresnysis (apie 1526—1583), kilimo greičiausiai iš Ródūnios (dabar Baltarusija, Gar̃dino sritis, netoli Lietuvos sienos). 1546 m. pab. ar 1547 m. pradžioje studijavo Karaliaučiaus universitete; gavo kunigaikščio Albrechto stipendiją. Nuo 1549 m. klebonavo Kaukénuose iki mirties. Išvertė vieną Tomo Akviniečio himną (XIII a.), paskelbtą M. Mažvydo giesmyno II dalyje. Kaip minėjome, šv. Augustìno (Aurèlijaus) pamokslų lotyniškame leidime yra A. Rodūnionio lotyniškas įrašas „Aleksandras Rodūnionis lietuvis sau ir saviškiams įsigijo".

Tòmas Gèdkantas (apie 1525—1566). Gimė, atrodo, Žemaitijoje, Var̃niuose, miestelėno šeimoje. Gedkantai dėjosi bajorais, bet tėvas Jurgis turėjo Varniuose smuklę, o bajorams toks verslas buvo draudžiamas. 1550—1553 m. studijavo Karaliaučiaus universitete, gavo kunigaikščio Albrechto stipendiją. 1553 m. įsikūrė Širvintojè pastoriumi. Kai Žemaičių vyskupas Jonas Domanevskis pradėjo spausti nepakeliamais mokesčiais T. Gedkanto tėvus Varniuose (nes sūnus buvo liuteronas) ir jie turėjo išsikelti, Albrechtas Tomui ir jo tėvui Jurgiui Gedkantams suteikė nemažai žemės sklypų Virbãlyje. M. Mažvydo giesmyno II dalyje yra „Magnificat" („Garbina") — Marijos džiaugsmo gies-

mė, šlovinanti Dievą Tėvą, ir pasakyta, kad tas šlovinimas „ant visų tonų pritaisytas nuogi Tamošiaus Gedkanto". Pateikti aštuoni pirmosios frazės melodijos variantai ir visas giesmės tekstas.

Mikalõjus Blòtnas (apie 1530—1587). Nei gimimo metai, nei vieta dar nepaaiškėjo. Spėjama, kad jis kilęs iš Didžiosios Lietuvos. Pirmasis Klaipėdos lietuvių bažnyčios liuteronų pastorius (iki 1557m.). Karaliaučiaus universiteto stojančiųjų sąrašuose jo nėra, tad neaišku, kaip jis pasirengė pastoriaus darbui. Vėliau iki mirties pastoriavo Pìlupėnuose. M. Mažvydo giesmyno II dalyje esanti laidotuvių giesmė, giedama pagal Mažvydo katekizmo M. Liuterio giesmės „Tėve mūsų dangujesis" melodiją, prasidedanti žodžiais „Jau smertis est išgalėta/ O čiorto močis (velnio jėga) sudrėksta (suplėšyta)", laikoma originalia giesme (POCIŪTĖ, p. 160). Tai pirmoji originali lietuviška giesmė, kurios autorius mums žinomas. Deja, joje labai daug polonizmų. Giesmė akrostichu dedikuota Albrechto patarėjui Kasparui Nosticui.

Matome, kad, ko gero, visi 12 M. Mažvydo pagalbininkų, sukūrusių lietuvių raštiją Prūsijoje, yra kilę iš Didžiosios Lietuvos. Šią aplinkybę reikia gerai įsidėmėti. Vadinasi, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje formavosi tautinė lietuvių inteligentija, jos lietuviška sąmonė. Ir atvirkščiai — Vokiečių Ordino valstybėje (iki 1525 metų) lietuvių savimonei nebuvo sąlygų at-

sirasti, pavergta tauta ten negalėjo turėti nė savo bajorijos.

Aplinkybės taip susiklostė, kad dauguma Didžiojoje Lietuvoje gyvenusių bajorų-inteligentų priėmė, būdami jautrūs moderniems reiškiniams, naująjį mokslą — liuteronybę ir todėl atsidūrė Karaliaučiuje, kur pradėjo veikti aukštoji mokykla. O paskui, supančioti religinių įsitikinimų ir buities (pastoriaus vieta) diktato, pasiliko Prūsijos Kunigaikštystėje. Tai buvo didelis, kaip dabar pasakytume, lietuviškų „protų nutekėjimas" į kitą valstybę. Todėl, matyt, ir lietuvių raštija kurį laiką sparčiau vystėsi Prūsijos Kunigaikštystėje negu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Kyla klausimas, kodėl XVI a. pirmojoje pusėje lietuvių tautybės beveik visa karta (A. Kulvietis, S. Rapolionis, J. Zablockis, M. Mažvydas ir kiti) perėjo iš katalikybės į liuteronybę. Juk jie visi tikriausiai buvo krikštyti katalikiškai, o S. Rapolionis gal net iš pradžių buvo vienuolis pranciškonas. Įsivaizduokime, jeigu toji karta arba bent žymi jos dalis būtų likusi ištikima katalikybei. Tada niekas jiems veikti Lietuvoje nebūtų trukdęs. Lietuvių raštijos atsiradimas atrodytų kitaip.

Bet toji karta norėjo dirbti Lietuvoje. Žinome, ką A. Kulvietis rašė Bonai Sforcai 1543 m. išspausdintame laiške. Išspausdintame! Pasišventė tie lietuvių humanistai liuteronybei, matyt, dėl to, kad jautė naujos

konfesijos demokratiškumą ir artumą tautai, nes M. Liuteris reikalavo krikščionybę skleisti tautinėmis kalbomis. Tai ir bus buvę svarbiausia — krikščionybę skleisti tautinėmis kalbomis, vadinasi, per krikščionybę būti tauta. To reikalavo Renesansas, ne tik Reformacija.

M. Mažvydo giesmynas jau XVIII a. pabaigoje buvo žinomas tik iš literatūros šaltinių. G. Ostermejeris, lietuvių raštijos žymus darbuotojas, kultūros tyrinėtojas, rašydamas vokiškai „Pirmąją lietuviškų giesmynų istoriją" (Karaliaučius, 1793), apie M. Mažvydo giesmyną, atrodo, nieko nežinojo (2. LEBEDYS, p. 185). Iš užmaršties jį prikėlė lietuvių kilmės vokiečių kalbininkas Jurgis Gerulis, radęs 1921 m. Karaliaučiaus valstybiniame archyve. Egzempliorius priklausė kunigaikščiui Albrechtui (1. ZINKEVIČIUS, p. 49). J. Gerulis 1922 m. išleido fotografuotiniu būdu M. Mažvydo raštus Kaune ir 1923 m. pakartotinai Heidelberge. Šiuo metu M. Mažvydo giesmyno originalų likimas nežinomas.

„PARAFRÃZIS"

Šeštąją M. Mažvydo parengtą knygelę „Parafrazis" išleido Jonas Bretkūnas Karaliaučiuje Gèorgo Òsterbergerio spaustuvėje 1589 m., prijungęs prie savo giesmyno *Giesmės duchaũnos*.

JONAS BRETKŪNAS (1536 m. Bambliũ km. netoli Frỹdlando (dabar Prãvdinskas)—1602 Karaliaučiuje) — pirmas prūsų kilmės lietuvių rašytojas. Gimė laisvųjų prūsų šeimoje, mokėjo vokiečių, prūsų ir lietuvių kalbas, bet rašė lietuviškai, nes tuo laiku lietuvių kalba įsivyravo senųjų Mažosios Lietuvos gyventojų sluoksniuose. J. Bretkūnas 1555 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą, tačiau studijas baigė Vitenbergo universitete. Pradėjo dirbti Labguvojè prie pietinio Kuršių marių kranto. Buvo paskirtas klebo-

nu. Anksčiau ten lietuviškai mokančio klebono nebūta. Žinoma 14 J. Bretkūno laiškų, rašytų daugiausia vokiškai (vienas lotyniškai) Prūsijos kunigaikščiui ir kitiems valdžios žmonėms. Kaip ir M. Mažvydas, laiškuose skundėsi šeimos materialiniais vargais ir ūkininkavimu. J. Bretkūno padėtis pagerėjo, kai 1587 m. buvo paskirtas į mirusio B. Vilento vietą Karaliaučiaus lietuvių parapijoje.

J. Bretkūnas buvo atkaklus kovotojas dėl lietuviškų raštų, tęsė M. Mažvydo, B. Vilento ir kitų pradėtą darbą, padėjo tvirtus pagrindus lietuvių raštijos raidai Mažojoje Lietuvoje. Produktyviausias iš visų lietuvių raštijos kūrėjų XVI amžiuje.

1589 m. Karaliaučiuje pasirodė trys J. Bretkūno parengtos nedidelės lietuviškos knygos: „Giesmės duchaunos" (giesmynas, sudarytas M. Mažvydo „Giesmių krikščioniškų" pagrindu, prijungiant, kaip minėta, M. Mažvydo vertimą „Parafrazis"), „Kancionalas nekurių giesmių" (daugiabalsis liuteroniškas giesmynėlis) ir „Kolektos, arba Paspalitos (kasdieninės) maldos". *Kolektà* — kolektyviai kalbama malda. Tai buvo pirmoji lietuviška maldaknygė, išleista atskira knyga. Maldos imtos iš M. Mažvydo giesmyno, paredaguotos ir papildytos. Yra ir dvi giesmės.

Netrukus, 1591 m., išėjo dviem dalimis, sujungtomis į vieną tomą, stambus J. Bretkūno darbas — *Postilė, tatai esti trumpas ir prastas išguldymas evangelijų,*

sakomųjų bažnyčioje. Ši knyga yra pirma spausdinta postilė (pamokslų rinkinys) lietuvių kalba. Joje apstu ir publicistikos, ir visuomeninės-filosofinės minties užuomazgų. Rašydamas postilę, J. Bretkūnas naudojosi ir kai kuriais vokiečių autoriais, tačiau apskritai jo pamokslai yra pakankamai originalūs.

Stambiausias J. Bretkūno darbas — visos Biblijos (ir Senojo, ir Naujojo testamento) vertimas į lietuvių kalbą. Tokiam darbui reikėjo tvirtos valios, gerai mokėti kalbą, lietuviško nusiteikimo. Reikėjo suprasti, kad darai istorinės reikšmės darbą. Deja, J. Bretkūno vertimas nebuvo išleistas. Tai didžiulis nuostolis lietuvių kultūrai. Mokslinį J. Bretkūno verstos Biblijos leidimą pagal Vokietijoje esantį vertimo autografą (rankraštį) pradėjo leisti žymūs vokiečių kalbininkai, puikiai mokantys lietuvių kalbą, F. Šolcas ir J. Rangė. Beje, pravartu žinoti, kad vokiečių kalbininkas, nuoširdus Lietuvos bičiulis Viktoras Falkenhanas (1903—1987) jaunystėje parašė disertaciją apie J. Bretkūną (1941), o senatvėje — novelių ciklą.

M. Mažvydo „Parafrazis" yra atitinkamo skyriaus vertimas iš vokiškos Prūsijai skirtos 1558 m. agendos (bažnyčios apeigų nuostatų). Manoma, kad „Parafrazį" M. Mažvydas parengė 1558—1563 m. laikotarpiu ir kad jau anksčiau galėjo būti išleidęs pats M. Mažvydas arba po jo mirties B. Vilentas. Kadangi knygelė (14 p.) prijungta prie J. Bretkūno giesmyno, todėl ant-

raštinio puslapio neturi, tik antraštę: „Parafrazis, permanytina poteriaus malda, per Martyną Mosvydą išguldyta". *Parafrãzė* — graikiškos kilmės žodis, reiškiantis atpasakojimą, teksto prasmės nusakymą. Šioje knygelėje aiškinama, kaip reikia suprasti, „permanyti", Viešpaties maldos „Tėve mūsų" kiekvieną teiginį, taip pat rašoma, apie ką reikia galvoti, kaip giedoti ir melstis priimant komuniją. Šiuo metu žinomas vienas knygelės egzempliorius yra Upsalos universiteto bibliotekoje Švedijoje.

LATVIŲ, ESTŲ IR SUOMIŲ PIRMOSIOS KNYGOS

Keliais žodžiais norėtume prisiminti ir kitų Baltijos kaimyninių tautų pirmąsias knygas, nes jos pasirodė taip pat XVI amžiuje. Yra duomenų, kad latviška knyga buvusi jau prieš 1525 m., tačiau išliko tik kitos dvi pirmosios latviškos knygos. Jose neminimas net latvių vardas. Gyventojai vadinami nevokiečiais, ir tiek. Pirmoji žinoma latviška knyga išėjo Vilniuje 1585 m. Tai įžymaus vokiečių autoriaus, jėzuito Petro Kanizijaus (1521—1597) labai populiaraus, išversto į keliolika kalbų katekizmo vertimas. Iš vokiečių kalbos jį išvertė vokietis Ermanas Tolgsdorfas, išmokęs latvių kalbą. Beje, tais metais išleisti Vilniuje ir P. Kanizijaus katekizmo vertimai į lietuvių ir baltarusių kalbas (1. LEBEDYS, p. 185—186). Atsakydami į katalikiško P. Kanizijaus katekizmo pasirodymą, Rygos

liuteronai 1586 m. Karaliaučiuje išleido M. Liuterio mažojo katekizmo („Enchiridiono") pirmąją dalį vokiečių ir latvių kalbomis (VLADIMIROVAS, p. 366—368). Kalbos požiūriu šių knygų vertimai prasti.

Panašiai, net dar prasčiau, susiklostė estiškos knygos reikalai. Yra žinoma, kad protestantiška maldaknygė estų kalba išėjo 1525 m. ir 1535 m. Vitenberge (VLADIMIROVAS, p. 370). Estiškos knygos, išleistõs 1535 m., iki šiol surasta tik 11 lapų. Esama pėdsakų, kad Vilniuje 1585 m. buvo išleistas P. Kanizijaus katekizmas ir estų kalba (VLADIMIROVAS, p. 437). Tad toks kuklus tėra estiškos knygos XVI a. balansas. Matome, kad latviai ir estai savo „Mažvydų" neturi.

Reikšminga figūra, labai primenanti M. Mažvydą, yra suomių raštijos pradininkas Mikaèlis Agrìkola (Žemdirbys) (1508 ar 1510—1557). Suomija tuo metu buvo Švedijos provincija. Knygos suomių kalba tikriausiai pasirodė tame pačiame XVI a. dešimtmetyje, kaip ir M. Mažvydo pirmieji leidiniai, ir buvo liuteroniškos. M. Agrikola gimė valstiečio šeimoje, todėl ir gavo tokią pavardę: lot. k. *agrìcola* — „žemdirbys". 1536—1539 m. studijavo Vitenberge, tad apie jį galbūt girdėjo A. Kulvietis ir S. Rapolionis, o gal ir pažinojo, nes šie lietuviai irgi studijavo tame pačiame universitete. M. Agrikola tapo Tùrku (Ãbo) miesto vyskupu. Turku tada buvo Suomijos sostinė.

M. Agrikola parengė pirmąją suomišką knygą „Abėcėlė", išleistą tarp 1538—1543 m. greičiausiai Liubeke (Vokietija). Paskelbė dar 9 knygas: „Psalmyną" ir kitas. „Psalmyne" yra dvieilis:

Tikriausia išgirs suomių šneką Tas,
Kuris perpranta kiekvieno sielą.

Tie žodžiai yra labai artimi M. Mažvydo katekizmo eiliuotosios prakalbos dvasiai (SKRODENIS).

MARTYNAS MAŽVYDAS IR JO TĖVYNĖ LIETUVA

Galvojant apie M. Mažvydo veiklą ir asmenybę, gali susidaryti įspūdis, kad jam rūpėjo vien tik religijos reikalai, vien tik bažnyčia, o kitos problemos — tautinės, pilietinės — visai nejaudino. Nieko negalime pasakyti apie M. Mažvydo požiūrį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinį gyvenimą, tokias valstybės savarankiškumo apraiškas kaip A. Gostauto iniciatyva parengtą Pirmąjį Lietuvos statutą (1529) ar to paties didiko inicijuotas Lietuvos kronikas (metraščius), sukurtas XVI a. pradžioje. Tai buvo raštai, parašyti slavų kanceliarine kalba, bet kupini lietuviško valstybinio patriotizmo. Lietuvių bajorija juose kildinama, kaip jau rašėme, iš romėnų. Daugelis eruditų tuo tikėjo. Šlovinama Lietuvos praeitis, jos didieji kunigaikščiai Gediminas, Vytautas. 1523 m. Krokuvoje

išleidžiama lotynų kalba M. Husoviãno Lietuvą aukštinanti poema *Apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę*. Tų dalykų M. Mažvydas, kaip amžininkas inteligentas, negalėjo nežinoti. Deja, šaltiniai apie tai neteikia jokios konkrečios informacijos. Pavyzdžiui, taip pat nieko nežinome, ką galvojo Mikalojus Daukša apie lietuvių kilmės iš romėnų „teoriją".

Vis dėlto nereikia skubėti siaurinti M. Mažvydo akiračio. Taip, jis neturėjo tokių ryšių su diduomene kaip A. Kulvietis, bet su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu bendravo intensyviai. M. Mažvydas buvo A. Kulviečio bendražygis, tad priklauso tai pačiai veiklos orbitai. Atrodo, jį palaikė Žemaičių seniūnas J. Bilevičius. Įsidėmėtinas dar toks faktas: vokiečių teologas J. Mencèlijus parengė lotynų kalba leidinį, kuriame buvo vienas S. Rapolionio ir vienas J. Mencelijaus disputai. Jie išleisti Vokietijos mieste Eislėbene 1558 m. Dedikacijoje M. Radvìlai Juodajam J. Mencelijus mini Lietuvos įžymius vyrus A. Kulvietį, Jurgį (gal tai Zablockis), S. Rapolionį ir M. Mažvydą, kuris tuo metu dar buvo gyvas. Gyveno tuo laiku ir J. Zablockis. Ar reagavo į šią žinią M. Radvila Juodasis, nežinome, nes tuo metu protestantizmą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jis platino lenkų kalba.

Kai kurie faktai rodo, kad M. Mažvydui nestigo pilietinio ir tautinio užmojo, nesitenkino jis vien tik pasišventimu liuteroniškai auklėti tarp senameldystės ir

katalikybės įstrigusią liaudį. M. Mažvydas laikėsi apskritai švietėjiško nusiteikimo. Juk katekizmo eiliuotoje prakalboje jis tiesiog triumfuoja, kad lietuviai turės savo knygų, kad įgyvendintas senas tautos troškimas. Ištikimybė tėvynei sykiu su pagarba didiesiems kunigaikščiams per religijos prizmę deklaruojama lotyniškoje katekizmo dedikacijoje „Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei", kurios pirmoji eilutė atvirai skelbia tėvynės meilę: „Lietuva mano garsi, kunigaikščių laiminga tėvyne". Gyvendamas Ragainėje tarp lietuvių, M. Mažvydas, matyt, nesijautė esąs tarp svetimų ir giesmyno pirmosios dalies lotyniškoje prakalboje pabrėžė tą savo tautinę nuostatą: giesmyną parengė lietuvių Bažnyčiai, Dievo Tėvo ir Kristaus šlovei ir „kad mūsų gimtasis žodis tarnaudamas gyvas išliktų ir būtų perduotas ainiams". Visa tai sieja M. Mažvydą ir su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, ir su savo tauta. Tai pilietiškas nusiteikimas. Apskritai M. Mažvydo šaknys — Lietuvoje, nors gyventi ir dirbti likimo lemta Prūsijoje.

M. Mažvydą turime prisiminti ir tada, kai ieškome lietuvių kultūros praeityje ekumenizmo daigų. Šiuo graikiškos kilmės žodžiu vadinamas sąjūdis, siekiantis suartinti visas krikščionių Bažnyčias. Takas, kurį pramynė pirmųjų lietuviškų knygų autoriai ir parengėjai Mažojoje Lietuvoje, buvo aiškiai matomas ir Didžiojoje. Versdamas iš lenkų kalbos Jokūbo Ledesmos,

ispanų jėzuito, katekizmą į lietuvių kalbą, Mikalojus Daukša, didis Lietuvos katalikų Bažnyčios veikėjas, naudojosi ir Mažosios Lietuvos liuteronų lietuviškomis knygomis. J. Lebedys savo monografijoje „Mikalojus Daukša" (1963) cituoja kai kurias neabejotinas paraleles tarp M. Daukšos ir B. Vilento. J. Lebedys labai teisingai rašo, kad M. Daukša, aukštas bažnytinis hierarchas, Žemaičių vyskupystės kanauninkas, kur sueidavo žinios iš viso krašto, negalėjo nežinoti apie Prūsijos Kunigaikštystėje leidžiamas M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno lietuviškas knygas. Tiesioginio tarpininko vaidmenį galėjo suvaidinti Žemaičių vyskupas nuo 1576 metų M. Giedraitis, studijavęs protestantų universitetuose Karaliaučiuje, Vitenberge, Tiùbingene, o jo mokytojas tada buvo J. Zablockis, su kuriuo M. Giedraitis artimai bendravo ir 1561 m. (ALEKSANDRYNAS, p. 27—28). Visiškai aišku, kad M. Daukša naudojosi B. Vilento verstais lietuviškais tekstais (1. LEBEDYS, p. 209—213). Platesne prasme tai reikia laikyti M. Mažvydo įtaka raštijai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tą ryšį reikia vadinti pirmąja lietuviškojo ekumenizmo užuomazga.

MARTYNAS MAŽVYDAS LIETUVIŲ RAŠYTOJŲ KŪRINIUOSE

Savo laiku K. Korsakas labai pagrįstai pasigedo meninės M. Mažvydo biografijos.

Jis rašė: „Dabartinis Mažvydo paveikslas dar primena greičiau mozaiką, sudėtą iš nevienodo tikrumo bei ryškumo dalelių, negu išbaigtą biustą ar aiškių kontūrų portretą. Ar įneš ateitis į šį paveikslą naujų, labiau patikimų elementų, kurie padėtų jį koreguoti bei paryškinti, — galima vien tikėtis." Ir čia K. Korsakas pasiūlo viliojantį dalyką — sukurti meninį Mažvydo portretą. Štai kaip rašo: „Produktyvesnis šiam tikslui kelias, atrodo, būtų vadinamoji meninė biografija, kurios klasiškus pavyzdžius naujaisiais laikais sukūrė Steponas Cveigas ir Andrė Morua. Tokiu keliu, sakysime, jau eina mūsų kaimynai baltarusiai, nušviesdami savo nacionalinės spaudos pradininko —

kone Mažvydo amžininko, taip pat humanizmo epochos veikėjo — Pranciškaus Skorinos gyvenimą. Apie jį baltarusiai jau turi susikūrę ir dramą, ir romaną, netgi ir plačiaekraninį meninį filmą. Ne mažiau tokio pavaizdavimo nusipelno ir mūsų Mažvydas — drauge su visa savo audringa epocha". Ir K. Korsakas „kūrybinės išmonės pagrindu" apmeta M. Mažvydo „gyvojo atvaizdo" eskizą. Jis toks.

„... galima vaizduotis Mažvydą buvus nestambaus stoto, vidutinio ūgio, padžiūvusio veido, žvitraus žvilgsnio ir išraiškios mimikos. Jo bus nešiota ilgoki šviesūs plaukai, pagal ano meto madą apkirpti ties kaklu. Judrūs judesiai, impulsyvus reagavimas, atvirai reiškiamos emocijos turėjo atspindėti jo sangvinišką (greit kintančių jausmų) temperamentą, kurį jis bus tramdęs dvasininko padėties bei orumo nuovoka. Nemažos reikšmės tam orumui palaikyti jis skyrė ir drabužiams, kurie dėl nuolatinių nepriteklių buvo jau nebenauji, gerokai padėvėti.

Visą gyvenimą nesiskirdamas su protiniu darbu, su tomis savo „studijomis", Mažvydas bus dažnai sėdėjęs palinkęs prie stalo, vis ką nors skaitydamas ar rašydamas, versdamas ar eiliuodamas, kartais dar ir giesmių gaidas „suguldydamas". Tad į senatvę jis tikriausiai bus buvęs jau kiek sukumpęs ir vargu ar beišlaikęs aiškų regėjimą.

Išgyventi jaunystėje skaudūs įvykiai, persekiojimas dėl įsitikinimų, priverstinis pasitraukimas iš gimtojo

krašto, patirtas skurdas, vargas, kartais net alkis, paskui nuolatiniai rūpesčiai ir įvairios nesėkmės ilgainiui bus uždėję visai M. Mažvydo povyzai vidinio dramatizmo atspalvį, įbrėžę į jo intelektualumu spindintį veidą ne vieną gilią raukšlę.

Silpnasveikatis iš jaunystės, senatvėje tikras paliegėlis ar net visiškas ligonis, M. Mažvydas iki paskutiniųjų gyvenimo dienų atkakliai neišleido iš savo padžiūvusių, gal jau drebančių rankų knygos ir plunksnos — tų dviejų svarbiausių reikmenų, kuriais jis ir užtikrino sau amžiną atminimą vėlesnėse kartose" (1. KORSAKAS, p. 44—45).

Šie žodžiai publikuoti 1974 m. Ir štai 1976 m. išėjo du stambūs grožiniai kūriniai apie M. Mažvydą. Vienas jų išleistas Vilniuje — Justino Marcinkevičiaus drama *Mažvydas: Trijų dalių giesmė*. Šis programinis Lietuvos mokyklų veikalas kelis kartus pastatytas Lietuvos ir užsienio teatruose. Dramoje M. Mažvydas iškyla kaip pirmasis Lietuvos savimonės kūrėjas. Iš M. Mažvydo katekizmo skiemenavimo pratimų prasikalęs žodis „Lie-tu-va" po dešimties metų galingai suskambo visame mūsų krašte...

Skaitytojas žino, kad J. Marcinkevičiaus dramoje minimi ir veikia personažai — Marija ir jos bei Mažvydo sūnus Kasparas. Jie paties poeto sugalvoti veikėjai. Jų reikėjo dramos kolizijoms.

Kitas kūrinys tais metais pasirodė Čikagoje (JAV). Tai romanas apie Mažvydą. Jį parašė lietuvis išeivis

Juozas Kralikauskas. Šiame romane vaizduojamas Vilniuje bokšte įkalintas M. Mažvydas. Romanas vadinasi *Martynas Mažvydas Vilniuje*. Veiksmo laikas — 1542 m., kai A. Kulviečio mokykla jau uždaryta, A. Kulvietis ir J. Zablockis pabėgę į Karaliaučių, S. Rapolionis irgi išvykęs iš Lietuvos. Anksčiau jie visi buvo dirbę, pasak J. Kralikausko, A. Kulviečio mokykloje Vilniuje. Pasakojama paties M. Mažvydo mintimis, prisiminimais. Paaiškėja, kad M. Mažvydas į bokštą pateko po tardymų. Jis kovoja dėl lietuvių kalbos, knygos, prieš polonizatorius, myli paprastus žmones. Reiškiamos simpatijos didikams Valerijonui Protasevičiui, būsimam Vilniaus katalikiškajam vyskupui ir Vilniaus universiteto steigimo iniciatoriui, Goštautienėms (Alberto ir Stanislovo žmonoms Sofijai ir Barborai Radvilaitei), Chodkevičiams; antipatijos — Čartoriskiams, vyskupui Povilui Alšėniškiui, valdovei Bonai Sforcai, karaliui Žygimantui Senajam. M. Mažvydas iš bokšto išvaduojamas 1542 m. Kūčių naktį Sofijos Goštautienės, Alberto našlės, dėka.

Vilniuje plinta protestantizmas. M. Radvila Juodasis duoda M. Mažvydui vardą „Protomártyr" — pirmasis kankinys. Bokšte lyg per viziją A. Kulvietis paliepia M. Mažvydui parengti lietuvišką katekizmą ir giesmyną. A. Kulvietis ištaria ir būsimos knygos pavadinimą: „Katekizmo prasti žodžiai". Romanas subtilus, bet kartu ir racionalus. J. Kralikauskas pateikia

savo meninę versiją: pirmosios lietuviškos knygos idėja gimsta Vilniuje 1542 m. A. Kulviečio dėka.

MARTYNO MAŽVYDO RAŠTAI „BIBLIOTHECA BALTICA" SERIJOJE. M. Mažvydo gyvenimą ir veiklą, literatūrinį palikimą tyrinėjo daugiausia lietuviai ir vokiečiai. Vokiečiams M. Mažvydas reikšmingas dėl to, kad gyveno Prūsijos kunigaikštystėje, buvo remiamas kunigaikščio Albrechto. Tai suprantama, ir tuo vokiečių susidomėjimu reikia labai džiaugtis. Iš jų paminėkime bent A. Becenbergerį, E. Frenkelį, J. Gerulį, E. Hermaną, A. Leskyną, A. Šleicherį. Mūsų dienomis Vokietijoje dirba daug žymių baltistų. Svarių nuopelnų turi ir kitų tautų mokslininkai: lenkai J. Otrembskis, J. Safarevičius, Z. Celichovskis, norvegas Ch. Stangas, italas P. Dinis, amerikietis G. B. Fordas, rusas M. Petersonas, čekas L. Geitleris, šveicaras A. Senas ir kt. Nuo 1985 m. Lietuvos nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje Vilniuje vyksta kasmetiniai seminarai, pavadinti „Mažvydo skaitymais", skirti M. Mažvydo ir jo epochos, lietuviškos knygos problemoms. Dabar, švenčiant pirmosios lietuviškos knygos 450 metų jubiliejų, kuris įtrauktas į tarptautinę Jungtinių Tautų JUNESCO (kultūros) programą, vykdoma daug renginių ir sumanymų. Nepaprastai reikšminga, kad leidžiami seniausi lietuvių raštijos paminklai. 1993 m. pagal tarptautinį knygų leidimo projektą

BIBLIOTHECA BALTICA išleistas naujas M. Mažvydo raštų fotografuotinis leidimas: *Martynas Mažvydas. Katekizmas ir kiti raštai. Catechismus und andere Schriften.* Baltos lankos. Bibliotheca Baltica. B. Lithvania. Vilnius, 1993. Leidinys paskutiniame puslapyje turi tokį įrašą: „BIBLIOTHECA BALTICA (Baltijos Biblioteka). Tai knygų leidybos projektas, kuriame dalyvauja trys Baltijos šalys. Visas serijos knygas ženklina emblema, simboliškai sutampanti su pirmosios lietuviškos knygos eiliuotos pratarmės pirmosios eilutės pirmąja raide"! „Įvadu" knygą pristato Saulius Žukas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

ACTA TOMICIANA: (P. Tomickio aktai). — Posnaniae (Poznanėje), 1960. — T. 16/1.

ALEKSANDRYNAS: **Biržiška V.** Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. — Chicago, 1960. — T. 1: XVI—XVII amžiai.

BUŠACKIS: **Bušackis B.** Martynas Mažvydas. — Chicago, 1963.

CHRESTOMATIJA: **Lietuvių** literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha / Red. K. Korsakas ir J. Lebedys. —V., 1957.

CODEX: **Codex** epistolaris V I T O L D I Magni ducis Lithuaniae / Collecta opera A. Prochaska. — Cracoviae, 1882. (Vytauto, Lietuvos didžiojo kunigaikščio, laiškų kodeksas. Parengė A. Prochaska).

DZIALYNSKIS: **Zbiór** praw litewskich od roku 1389. do roku 1529. — Poznań, 1841. (Lietuvos teisių rinkinys nuo 1389 m. iki 1529 m. Parengė grafas A. T. Dzialynskis).

FEIGELMANAS: **Feigelmanas N.** M. Mažvydo autografai universiteto bibliotekoje // Literatūra ir menas, 1981 06 13.

GALAUNĖ: **Galaunė P.** Mažvydo knygų meniškoji pusė // Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti. — K., 1947.

GERULIS: **Gerullis J.** Mažvydo gyvatas // **Mažvydas**: Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams / Spaudai parūpino J. Gerullis. — K., 1922.

1. GIRDZIJAUSKAS: **Girdzijauskas J.** Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas. — V., 1966.

2. GIRDZIJAUSKAS: **Girdzijauskas J.** Stanislovo Rapolionio lietuviško teksto poetikos bruožai // Stanislovas Rapolionis. — V., 1986.

JABLONSKIS: **Jablonskis K.** Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. — V., 1973.

JASAS: **Lietuvos** metraštis: Bychovco kronika / Vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas. — V., 1971.

JONYNAS: **Jonynas I.** Istorijos baruose. — V., 1984.

JUČAS: **Jučas M.** Lietuvos metraščiai. — V., 1968.

JURGINIS: **Jurginis J.** Istorija ir kultūra. — V., 1984.

JURGINIS, LUKŠAITĖ: **Jurginis J., Lukšaitė I.** Lietuvos kultūros istorijos bruožai: Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus. — V., 1981.

KARACIEJUS: **Karaciejus J.** Wolfenbüttelio postilės tyrinėjimo problemos //Wolfenbüttelio Postilė. — V., 1995.

KAUNAS: **Kaunas D.** Lietuviškoji knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje //Lietuviškoji knyga: Istorijos metmenys. — V., 1996.

KAVOLIS: **Kavolis V.** Žmogus istorijoje. — V., 1994.

KIAUPA: **Kiaupa Z.** Rapolionių giminė XVI a. pirmojoje pusėje //Stanislovas Rapolionis. — V., 1986.

1. KORSAKAS: **Korsakas K.** Martynas Mažvydas: Asmenybė ir gyvenimas //**Mažvydas M.** Pirmoji lietuviška knyga. — V., 1974.

2. KORSAKAS: **Korsakas K.** Pirmoji lietuviška knyga //Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti. — K., 1947.

KOŽENIAUSKIENĖ: **Koženiauskienė R.** XVI—XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos. — V., 1990.

KRAŠTAS IR ŽMONĖS: **Kraštas** ir žmonės/ Parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas. — V., 1988.

KUOLYS: **Kuolys D.** Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje: Renesansas. Barokas. — V., 1992.

LAIŠKAI: **Mažvydas M.** Pirmoji lietuviška knyga. — V., 1974.

LAZUTKA, GUDAVIČIUS, RUZAS: **Lazutka S., Gudavičius E., Ruzas V.** Neįkainojamos vertės dokumentas //Literatūra ir menas, 1979 09 29.

1. LEBEDYS: **Lebedys J.** Mikalojus Daukša. — V., 1963.

2. LEBEDYS: **Lebedys J.** Senoji lietuvių literatūra /Paruošė J. Girdzijauskas. — V., 1977.

3. LEBEDYS: **Lebedys J.** Lituanistikos baruose /Paruošė J. Girdzijauskas. — V., 1972. — T. 1.

LEBEDYS, PALIONIS: **Lebedys J., Palionis J.** Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas // **Lebedys J.** Lituanistikos baruose. — V., 1972. — T. 1.

LIETUVOS BIBLIOGRAFIJA: **Lietuvos** TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. — V., 1969. — T. 1: 1547—1861.

LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIAI: **Lietuvos** TSR istorijos šaltiniai / Atsak. red. K. Jablonskis. — V., 1955. — T. 1.

LUKŠAITĖ: **Lukšaitė I.** Stanislovas Rapolionis ir reformacijos idėjos //Stanislovas Rapolionis. — V., 1986.

MARTYNAS MAŽVYDAS: **Mažvydas M.** Katekizmas ir kiti raštai. — V., 1993. — Bibliotheca Baltica.

MAŽIULIS: **Mažiulis V.** Prūsų kalbos paminklai. — V., 1981. — D. 2.

MYKOLAITIS: **Mykolaitis V.** Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose // Senoji lietuviška knyga: Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti. — K.,1947.

NARBUTAS: **Narbutas S.** Senųjų knygų pėdsakais // Literatūra ir menas, 1986 09 20.

ONA: Ona Vytautienė // Lietuvių enciklopedija. — South Boston, Mass. — 1960. — T. 21.

POCIŪTĖ: **Pociūtė D.** XVI—XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva. — V., 1995.

ROČKA: **Ročka M.** Pirmoji Lietuvos knyga // Mokslas ir gyvenimas, 1973, Nr. 5.

SKARDŽIUS: **Skardžius Pr.** Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen //Tauta ir žodis, 1931, kn. 7. (Skoliniai iš slavų senojoje lietuvių kalboje.)

SKRODENIS: **Skrodenis S.** Suomių literatūros pradininkas // Literatūra ir menas, 1982 12 25.

STANISLOVAS RAPOLIONIS: **Stanislovas Rapolionis** / Sudarė E. Ulčinaitė ir J. Tumelis. — V., 1986.

TESTAMENTAS: **Papildomi** dokumentai M. Mažvydo biografijai / Parengė M. Ročka // Literatūra ir kalba. — V., 1977. — T. 14.

THIELEN: **Thielen P. G.** Die kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen (1525—1568). — Göttingen, 1953. (Kultūra Prūsijos kunigaikščio Albrechto (1525—1568) dvare.)

TRILUPAITIENĖ: **Trilupaitienė J.** M. Mažvydas ir reformatų muzikinė kultūra // Pergalė, 1985. — Nr. 10.

TUMELIS: **Tumelis J.** Stanislovas Rapolionis ir jo laikai // Stanislovas Rapolionis. — V., 1986.

ULČINAITĖ: **Ulčinaitė E.** Antikos poveikis lotyniškai S. Rapolionio kūrybai // Stanislovas Rapolionis. — V., 1986.

VLADIMIROVAS: **Vladimirovas L.** Knygos istorija. — V., 1979.

1. ZINKEVIČIUS: **Zinkevičius Z.** Lietuvių kalbos istorija. — V., 1988. — T. 3: Senųjų raštų kalba.

2. ZINKEVIČIUS: **Zinkevičius Z.** Stanislovo Rapolionio lietuviškų tekstų kalba. // Stanislovas Rapolionis. — V., 1986.

VARDŲ RODYKLĖ

TURINYS

Jovaišas, Albinas

Jo-275 Martynas Mažvydas: pirmosios lietuviškos knygos parengėjas / Albinas Jovaišas. — Kaunas: Šviesa, 1996. — 199 p., [4] iliustr. lap. — (Gyvenimas ir kūryba)

Bibliogr.: p. 188—192. — Vardų r-klė: p. 193—197. — Tiražas 5000 egz.

ISBN 5-430-02287-X

Leidinyje pasakojama apie pirmosios lietuviškos knygos parengėjo Martyno Mažvydo (apie 1510—1563) gyvenimą ir kūrybą. Tai 42-oji „Gyvenimo ir kūrybos" serijos knyga.

Skiriama aukštesniųjų klasių mokiniams.

UDK 888.2(091)

Serija „Gyvenimas ir kūryba"
Albinas **Jovaišas**
MARTYNAS MAŽVYDAS
Pirmosios lietuviškos knygos parengėjas

Dailininkas *Ramūnas Čeponis*
Redaktorius *Vyt. Venclovas*

Rinko ir maketavo „Šviesos" leidyklos kompiuterių baras

SL 259. 1996 12 19. 6,32 + 0,26 įkl. leidyb. apsk. l.
Tir. 5000 egz. Leid. Nr. 13340. Užsak. Nr. 1518.
Akcinė bendrovė leidykla „Šviesa", Vytauto pr. 25, 3000 Kaunas.
Spausdino SPAB spaustuvė „Aušra", Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.
Sutartinė kaina